

Г. Й. Волкотруб

УКРАЇНСЬКА МОВА

4 КЛАС

УДК 811.161.2(075.2)
ББК 81.2Укр-9
В67

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Наказ МОН України від р. №)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Умовні позначення:

– межа уроку

– пригадай!

– домашнє завдання

– завдання підвищеної складності

– попрацюйте в парах

– розвиток діалогічного мовлення

Увага – конкурс! – колективна робота

вранці

– слова, правопис яких потрібно запам'ятати

Волкотруб Г.Й.

В67 Українська мова : підруч. для 4-го кл. загально-
освіт. навч. закл./ Г.Й. Волкотруб. – Київ : Генеза,
2015. — 176 с.

ISBN 978-966-11-0681-8.

УДК 811.161.2(075.2)
ББК 81.2Укр-9

ISBN 978-966-11-0681-8

© Волкотруб Г.Й., 2015
© Видавництво «Генеза»,
оригінал-макет, 2015

ЛЮБИЙ ЧЕТВЕРТОКЛАСНИКУ!

Крок за кроком з 1 класу ти опановуєш українську мову. Підручник, який тримаєш у руках, допоможе тобі повторити, узагальнити й закріпити вивчене в попередні роки, поведе далі в розмаїтий і багатий світ нашої мови. Ти дізнаєшся більше про мовлення, текст, речення, матимеш уявлення про частини мови.

Ти не нудьгуватимеш! Сучасні й цікаві тексти вправ тісно пов'язані з твоїм життєвим досвідом, інтересами. Разом з однокласниками ти спілкуватимешся в парах, групах, матимеш нагоду висловлювати власні міркування з приводу близьких тобі тем, розгадаєш ребуси.

Звертай увагу на умовні позначення: **Знак Оклику** спонукає запам'ятати, **Кома** – пригадати вивчене раніше, **Крапка** звертає увагу на нові відомості з мови, **Знак Питання** пропонує виконати складніше завдання, а **Лапки** заохотять до роботи в парі. **Маски** означають, що треба скласти діалог. **Дзвінок** позначає початок нового уроку, а **Будиночок** – домашнє завдання. Слова, значення, вимову й написання яких ти маєш запам'ятати, винесено в рамочку.

Уважно й пильно читай вірші, оповідання, казки, жарти на мовні теми, розглядай ілюстрації. Спостерігай за мовними явищами, проводь власні дослідження, користуючись тлумачним, орфографічним, синонімічним, фразеологічним словниками, іншими джерелами інформації.

Вивчаючи кожен розділ, ти отримаєш нові знання, опануєш усі види мовленнєвої діяльності, розвинеш творчі здібності, засвоїш загальнолюдські цінності, глибоко усвідомиш багатство й цінність рідної мови.

Успіхів тобі!

ПОВТОРЕННЯ ТА ЗАКРІПЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО В 1–3 КЛАСАХ

1. 1. Прочитай виразно вголос уривок з вірша.

Учімося, друзі, слово любити,
Слово до слова – й думка сповита.
Люди без думки – птиці безкрилі,
З думкою люди мудрі й щасливі.

Лариса Лужецька

2. Поміркуй, що дають слово й думка людині.

3. Що потрібно для того, щоб слова стали реченням?

4. Знайди у вірші звертання. Як його виділено на письмі? Склади (усно) речення із цим звертанням.

2. 1. Прослухай текст з голосу вчителя.

Крапка – це найбільш уживаний розділовий знак. Без неї ми як без рук. Спробуйте прочитати ось це: «Звечоріло усе спить місяць не спить дивиться літаюча тарілка летить додому». Без помічниці крапки нічого не зрозуміло: спить місяць чи не спить, дивиться на літаючу тарілку чи сам летить додому? Інша справа, коли крапка на місці: «Звечоріло. Усе спить. Місяць не спить. Дивиться: літаюча тарілка летить додому».

За Антоніною Мовчун

2. Якими знаками може позначатися кінець речення? Наведи приклади речень на кожен знак. Як називають такі речення?

3. Поясни, що означає вислів **як без рук**:

- можна обійтися без чого-небудь;
- не можна обійтися без чого-небудь;
- потрібна допомога в чомусь.

3. 1. Прочитайте із сусідом по парті в особах.

– *Дятле*, припини стукати! Зовсім спокою немає! Голова від твого стукоту болить!

– А в мене, думаєш, не бо-
лить? Може і струс мозку буде.

– Так навіщо тоді стукати-
грюкати?

– А в мене, *голубонько*, робота
така. Небезпечна і тяжка. І іншої
роботи в дятлів немає.

За Едуардом Шимом

2. Знайди в тексті слова з м'якими
приголосними. Назви ці приголосні.

3. Чим є в реченні виділені слова?

4. 1. Прочитай. Які речення потрібно вимовляти з особли-
вим почуттям?

1. У магазині тато мій барабан купив новий. 2. Іди,
голубонько, сюди! 3. *Сьогодні* ми диктант писали!
4. Чому ти два дні не був у *класі*? 5. Закрий щільніш
кватирку, Борю, бо дуже холодно надворі.

2. Спиши. Підкресли звертання. Поясни, у чому особливість ви-
мови та написання виділених слів.

5. 1. Прочитай. Яка буква часто трапляється в цьому тексті?
Які звуки вона позначає?

Дивіться, дітки! Доброцвітна дивина!

Досвіток. Духмяна долина. Джерельце дзюрчить.
Дзижчать джмелі. Дятел дзьобає дрібнолисту дичку.

Друженьки, дбайливо доглядайте дивовижне дов-
кілля!

За Олександром Виженком

2. Поясни розділові знаки в першому й останньому реченнях.

6. 1. Прочитай слова. Вимов звуки, які позначаються виділеними буквами. За якою ознакою (дзвінкий – глухий, м'який – твердий) відрізняються звуки в кожній парі слів?

Медаль – метал, торохтіти – тьохка-
ти, дзенькати – дзюрчати, верблюд –
апетит, сніг – міх, гриб – суп,
мізинець – палац, дисципліна – диня.

мізинець

дисципліна

2. Добери й запиши пари слів з такими звуками: [с] – [с'], [р] – [р'], [н] – [н']. Підкресли букви, які позначають м'якість попередніх приголосних у словах.

7. 1. Прочитайте текст. Спишіть.

вранці

З медом був пов'язаний такий звичай. Коли роїлися бджоли, наречений з нареченою вранці виносили до лісу порожні вулики. За повір'ям вважалося, що нова родина буде *щасливою*, якщо бджоли нанесуть туди меду.

2. Підкресліть слова, у яких неоднакова кількість букв і звуків.

3. Виділене слово поділіть для переносу по-різному. Перевірте один в одного виконання завдання.

8. Спиши слова.

Сім'я, п'ятниця, в'їхати, з'єднати.

2. За яким правилом слід писати ці слова?

3. Добери 5 слів на це правило. Слова запиши.

9. 1. Спиши, уставляючи пропущені букви **е**, **и**. Усно добирай перевірні слова.

Білка, незважаючи на свою шубку, зм..рзлюха. Гніздо своє вона р...тально утеплює. З..мою там утримується кімнатна темп..ратура. Коли пот..плішає, білка виходить із гнізда.

температу́ра

За Юрієм Дмитрієвим

2. Підкресли слово з ненаголошеним звуком [е], до якого не можна дібрати перевірного слова.

МОВА І МОВЛЕННЯ

§ 1. МОВА – ЖИВА СКАРБНИЦЯ ІСТОРІЇ НАРОДУ

10. 1. Прочитай і спиши.

Немає кращих і гірших, вищих і нижчих мов. Але є мова рідного народу, яку не може замінити жодна інша. Мова рідного народу і найвеличніша, і найсвятіша. А той, хто зневажає її й цурається, обкрадає і себе, і свій народ.

Іван Ющук

2. Як ти розумієш слова відомого українського мовознавця?
3. Вислови своє ставлення до рідної мови.

11. 1. Розгадай ребус. У ньому зашифровано два слова – іменник і прикметник.

2. Запиши відгадку. Добери до слів-відгадок спільнокореневі.

У кожного народу є власна дорогоцінна скарбниця – мова. Саме в мові зберігається народна історія – від найдавніших часів до сьогодення. Щодня наше життя змінюється: щось відходить у минуле, щось з'являється. І все це відображається в мові – у нових словах, словосполученнях, навіть цілих текстах, що передаються з покоління в покоління. Пізнання рідної мови дає нам змогу поринути в історію свого народу й перейняти досвід наших пращурів.

12. 1. Прочитай і спиши.

Я знаю: мова мамина – свята.
В ній вічний, незнищений дух свободи.
Її плекали душі і уста
Мільярдів. Це – *жива вода* народу.

Микола Адаменко

2. Поділи слово зі знаком м'якшення для переносу.

3. Доповни ряд синонімів словом з тексту: *викохувати, кохати, вирощувати, леліяти*.

4. Як ти розумієш виділені слова?

13. 1. Прочитай і спиши.

Мова – то серце народу: гине мова – гине народ.
Хто цурається рідної мови, той у саме серце раниць
свій народ.

Іван Огієнко

2. Як ти розумієш ці слова?

3. Підкресли слова, ужиті в переносному значенні.

14. 1. Прочитай висловлювання й поясни, як ти їх розумієш.

1. Ми змалечку звикаємо до слів, як до повітря (*Євген Лєтук*).

2. Мова – це віконця, через які людина бачить світ (*Василь Сухомлинський*).

2. Чи багато таких слів у мові, до яких ти звик, які ти давно знаєш? Назви 3–4 таких слова.

3. А чи є слова, які для тебе стали новими? Які це слова? Звідки вони стали тобі відомі?

15. Поміркуй! Чи багато в мові слів, які можна назвати новими? Чому? Із чим це пов'язано? Яке основне джерело в житті кожної людини, з якого вона черпає нові слова?

16. 1. Прочитай вірш. Поміркуй над його змістом.

Не важливо, де живеш ти, чи у місті, чи в селі,
Є у кожному будинку *мудра* книжка на столі.

Книжка – вірний друг-порадник, розповість тобі про все,
І невідомими шляхами в світ історій понесе.

Нам без книг ніяк не можна, в них є відповідь на все,
Знає це *людина* кожна, що до рук її бере.

Книжка – справжній наш учитель і в навчанні, і в житті,
Допоможе при нагоді у великим відкритті.

Віталій Войтко

2. Пригадай, з яких 2 книжок тобі стали відомі нові слова. Що це були за слова? Запиши їх.

3. Зроби звуко-буквений аналіз виділених слів.

17. 1. Прочитай текст мовчки. Як ти його розумієш?

Разом з історією народу постійно *змінюється* мова. Деякі слова зникають, а деякі – з'являються разом із предметами та явищами, які нас оточують. Ці зміни майже непомітні.

Проте в мові є величезна кількість слів, які *лишаються* з народом постійно, і це дає змогу поколінням «порозумітися». Так, сьогодні ми розуміємо мову тих, хто писав тексти сто років тому, бо в мові *зберігається* більшість слів, які «подорожують у часі». Нові слова теж із часом стають такими.

2. Уяви, що машина часу дала тобі змогу поспілкуватися з твоїм однолітком, який жив сто років тому. Які слова нашого часу були б йому незрозумілі? Чому? А чи будуть у його мові такі слова, які незрозумілі тобі? Розкажи про це.

3. Поділи виділені слова на склади й запиши.

18. 1. Прочитай висловлювання про мову. Поміркуй над їхнім змістом.

1. Ти наше диво калинове, кохана материнська мово!
(*Дмитро Білоус*). 2. Мова – така ж жива істота, як і народ, який її витворив (*Панас Мирний*). 3. Мову чудову дав нам народ (*Павло Тичина*).

2. Поясни, чому мову називають *материнською*. Добери й запиши 2 прислів'я про мову.

§ 2. КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ І СПІЛКУВАННЯ

19. 1. Прослухай текст з голосу вчителя.

Буває, слухаєш чийось розповідь – і аж заслухаєшся. І річ навіть не в тому, про що говориться, а в тому – як, якими словами. Хоч, коли розібратися, то нічого такого в тих словах немає, та якісь вони *смаковиті*, а до того ж влучні, ще й *пересипані* прислів'ями. А інший, буває, почне говорити, скажімо, відповідати у класі урок, і нехить бере слухати якісь недоречні або покалічені слова, неформлені речення.

Щоб гарно говорити, треба якомога краще знати *скарби* мови та щедро ними користуватися.

За А. Матвієнко

2. Яких мовців хочеться слухати, а яких – ні?

3. Спиши останнє речення. У якому значенні – прямому чи переносному – ужито виділені слова? Поміркуй, про які скарби мови йдеться в тексті.

20. 1. Прочитай.

Буває, що слово відоме давно,
а знає не кожен, що значить воно.

І тут у пригоді стає визначник
скарбів наших мовних – тлумачний словник.

Дмитро Білоус

2. Яке значення для підвищення культури мови мають словники? Які словники ти знаєш? Якими з них користуєшся?

3. Запам'ятай вислів **стати в пригоді** – згодитися до чогось, допомогти комусь.

4. Поміркуй, що *стає в пригоді* тому, хто вирішив покращити своє усне та писемне мовлення. Склади й запиши про це речення.

21. 1. Прочитайте із сусідом по парті в особах вірш.

– Здоров!

– Та так...

– А все ж?

– Угу.

– Чому?

– Еге ж!

– Ну як?

– Тому.

– Чого?

– Того...	– Отак.	– Та хай!
– Ти ба!	– Ну що ж...	– Ага.
– Хіба?	– Отож.	– Угу.
– А як?	– Бувай!	

Ігор Січовик

2. Чи можна зрозуміти, про що говорять хлопці?
3. Як ти назвеш мову учасників діалогу: *красива, бідна, нецікава, багата, нудна...*?

4. Складіть і розіграйте із сусідом по парті діалог, який міг би відбутися між покупцем і продавцем у магазині.

- 22.** 1. Добери з довідки слова відповідно до поданих тлумачень.

1. ... – легкий чохол, який надягають на ковдру або прикріплюють до неї.

2. ... – місцевість, що відкривається перед очима, пейзаж.

3. ... – пристрасний любитель спортивних змагань.

Д о в і д к а. Підковдра, краєвид, уболівальник.

2. Склади й запиши зі словами з довідки речення.

- 23.** 1. Прочитай жартівливий вірш.

Кажанчик уранці вкладається спати.

То як йому краще матусі сказати:

– Спи, моя мамо! Добраніч, рідненька! –

Чи: – Доброго ранку тобі, моя ненько?!

Наталія Завальська

2. Запиши слова ввічливості, ужиті у вірші. Коли їх кажуть?
3. Добери й запиши відомі тобі слова, якими можна привітатися.

- 24.** 1. Прочитайте. Випишіть слова ввічливості. Перевірте один одного, чи правильно ви вибрали й записали слова.

Хто це? Доброго ранку! Знову ви запізнилися! Перепрошую! Я віднесу вашу сумку! Щиро дякую! Ти співаєш дуже гарно. До

до побачення

побачення! Бувай! Ходімо звідси. Усього вам найкращого! Сьогодні ми ще погуляємо. Бувайте здорові!

2. Які слова допомагають ввічливо висловити прохання, побажання або пробачення?

25. 1. Прочитайте текст в особах (автора, тата й Марійки).

Якось тато пригостив Марійку яблуком. Марійка відкусила шматочок, простягла яблуко татові й сказала:

– Тату, з'їж сам це яблуко, воно всередині гниле!

– Як тобі не соромно! – сказав тато. –

Так говорять невічливі люди!

Тоді Марійка подумала і сказала:

– Тату, з'їж, будь ласка, сам це яблуко, воно всередині гниле!

будь ласка

Леонід Камінський

2. Поміркуй, чому тато присоромив Марійку. Чи виправила дівчинка свою помилку? Чому ти так вважаєш?

3. Склади зі словом у рамці спонукальне речення.

26. 1. Прочитай продовження розповіді з попередньої вправи.

Зараз Марійка вже велика, ходить до школи. І тепер вона знає, що не можна пропонувати іншим те, що не подобається тобі самому. Навіть якщо він каже такі ввічливі слова, як «будь ласка».

Леонід Камінський

2. Яке правило ввічливості розкриває Леонід Камінський?

27. 1. Прочитай і спиши вірш, уставляючи пропущені букви **е** чи **и**.

Хмарка будила дощ..ка-сина:

– Досить л..жати на пишних п..ринах!

На тебе ч..кають і поле, і гай.

Щасти тобі, любий, і прощавай!

Раїса Скачко

2. Запиши слова, якими можна попрощатися.

3. Як ти розумієш виділене слово?

4. Поясни розділові знаки в останньому реченні.

ТЕКСТ

§ 3. ТЕМА, МЕТА, ЗАГОЛОВОК ТЕКСТУ

28. Порадьтеся один з одним, які слова з довідки потрібно вставити в речення. Запишіть. Складені речення нагадають вам основні відомості про текст.

... – це зв'язна розповідь.

... – це те, про що розповідається в тексті.

До тексту можна дібрати ... , який коротко позначає тему тексту. У кожному тексті є Це те основне, про що хотів сказати автор.

Довідка. Тема, заголовок, основна думка, текст.

29. 1. Прочитай текст мовчки. Добери заголовок.

Великий італійський фізик, механік і астроном Галілео Галілей був першою людиною, яка поглянула на небо через підзорну трубу – телескоп. Це відбулося в тисяча шістсот дев'ятому році у Венеції. Галілей побачив, що поверхня Місяця вкрита горами, що зорі лише здаються нам маленькими, що Сонце обертається навколо своєї осі й на ньому є плями. Кожен охочий переконався в цьому міг піднятися на башту церкви Святого Марка у Венеції і зазирнути в телескоп.

Відкриття Галілея і тепер захоплює учених усього світу.

тепер

За Костянтином Курбатовим

2. Розкажи, про що йдеться в тексті. Яка його мета?

3. Знайди в тексті слово, що має такі два значення: 1) фахівець, що вивчає рух тіл; 2) той, хто стежить за роботою машин і механізмів та лагодить їх. Склади речення із цим словом (у будь-якому значенні). Речення запиши.

30. 1. Прочитай. Добери до тексту заголовок. Яка це розповідь – художня чи наукова? Обґрунтуй свою думку.

Мед має чудові цілющі властивості. Лікарі встановили, що мед убиває деякі шкідливі мікроорганізми. Він містить багато провітаміну А, дуже потрібного людині. Хворі від меду швидше одужують. Діти, які їдять мед, краще ростуть. Спортсмени після виснажливих змагань за короткий час завдяки меду відновлюють свою силу.

2. Спиши. Підкресли речення, у якому виражено основну думку тексту.

3. Знайди в тексті антоніми до слів: *гірше, повільніше, тривалий, погані, перед, корисні, мало*. Запиши їх парами.

§ 4. РОЛЬ СЛІВ У ПОБУДОВІ ТЕКСТУ

31. 1. Прочитай речення. Доведи, що вони складають текст.

У ліс підеш – кого-небудь обов'язково побачиш. А побачиш – узнати захочеш. Узнаєш – неодмінно полюбиш. А полюбиш – не скривдиш. Ось так людина влаштована: що любить, те й захищає. Усі захисники природи цією стежкою пройшли. А якщо не *віриш*, спробуй сам у ліс сходити...

Микола Сладков

2. Знайди слова, які зв'язують речення між собою.

3. Добери до виділеного слова спільнокореневі іменник, прикметник і дієслово. Запиши. Познач корінь. Склади (усно) речення з прикметником.

Пригадай!

Речення в тексті поєднуються за допомогою слів. Для зв'язку використовуються синоніми, слова *він, вона, воно, вони; цей, ця, це; там, спочатку, потім, після цього* та інші. Ці засоби допомагають уникнути повторення слів, а отже, урізноманітнюють мовлення.

32. 1. Порівняй текст у двох стовпчиках. Який з них «бідніший»? Чому? Яким способом було вдосконалено текст (заміною повторюваних слів, вилученням повторюваних слів тощо)?

Іволга має чудовий голос – її *голос* схожий на звучання флейти. Вміє *іволга* й неприємно верещати. За це *іволгу* називають і лісовою флейтою, і лісовою кішкою.

Іволга – дуже корисний птах. *Іволга* поїдає шкідливих для лісу отруйних волохатих гусениць, яких не *поїдає* більшість інших лісових *птахів*.

Іволга має чудовий голос, схожий на звучання флейти. Вміє *вона* й неприємно верещати. За це *пташку* називають і лісовою флейтою, і лісовою кішкою.

Іволга – дуже корисний птах. *Вона* поїдає шкідливих для лісу отруйних волохатих гусениць, яких не *чіпає* більшість інших *пернатих мешканців* лісу.

2. Запиши слово *іволга*. Знайди в тексті праворуч усі замітники цього слова. Запиши їх.

3. Знайдіть у тексті слова, які можуть мати антоніми. Запишіть їх парами. (Одну пару антонімів можна відшукати в тексті). Порівняйте записані слова. Хто з вас утворив більше пар?

33. 1. Прочитай. Визнач тему тексту. Яка його мета?

Пух тепер цілими днями сидів у хаті біля плити. А *кошеня*, якому ми гуртом дали ім'я Норвежець, пригрівалося в нього під боком. Він дрімає, і воно дрімає. Він розплющить очі, і воно розплющить. Нявкне прохально: давай гратися. І лапкою *Пухові* шию погладить. Хіба ж після цього відмовиш Норвежцеві?

Михайло Слабошпицький

2. Які слова допомогли автору уникнути повторів виділених слів? Випиши ці слова.

3. Спиши перших два речення. Підкресли слова, які допомагають зв'язати ці два речення.

4. Склади (усно) розповідь про дружбу тварин – героїв будь-якої казки чи оповідання.

34. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Люди завжди бережно ставилися до дубів. Їх і тепер можна зустріти посеред ниви, обіч доріг та біля обійсть*. Навіть у найсутужніші часи селяни не наважувалися зрубувати їх, зокрема й тоді, коли велети всихали.

восені

Кремезні дозорці урізноманітнювали сільські краєвиди, були для хлібороба надійним прихистком у літню спеку й дощову сльоту восени.

У дуплах літніх дерев гніздилися дикі бджоли, зводили кубла лелеки...

За Василем Скуратівським

2. Які слова вживає автор для уникнення повтору слова *дуб*?

3. Запиши ряди синонімів, доповнивши їх словами з тексту.

Буйний, пишний, розкішний, могутній,

Дбайливо, турботливо,

Велетень, богатир, гігант,

Двір, подвір'я, дворище, надвір'я,

35. 1. Прочитай і спиши уривок з твору.

Нараз Вінні-Пух опинився перед піщаним пагорбом на березі річки. А в тому пагорбі була велика дірка.

– Ага! – сказав Пух. – Якщо я щось у чомусь тямлю, то дірка – це нора. А нора – це Кролик. А Кролик – це добра компанія. А добра компанія – це така компанія, де мене пригостять-почастують та ще й залюбки послухають мою *пісеньку*.

За Аланом Мілном

2. Підкресли слова, які зв'язують речення одне з одним.

3. Поділи виділені слова на склади.

4. Назви головних персонажів твору, з якого взято цей уривок.

**Обійстя* – земля біля будинку, зайнята городом, садом.

36. 1. Прочитай і спиши текст. Добери до нього заголовок.

Одного разу ми стояли на вулиці біля телефонної будки. Каштан, що ріс поряд, прикривав її зеленими руками-гіллям з розпростертими пальцями-листями, боронив від палючого сонця. А вона, мов добра супутниця, підтримувала своїм дашком два кетяги зелених їжакуватих плодів. І обом, певно, від того сусідства було зручніше, затишніше в *житті*.

Анатолій Дрофань

2. Підкресли слова, які допомагають уникнути повторення слів.
3. Поясни правопис виділених слів. Добери й запиши 5 слів на це правило.

§ 5. ПОДІЛ ТЕКСТУ НА ЧАСТИНИ. ПЛАН

37. 1. Прочитай вірш виразно вголос.

ЗЕЛЕНА СПРАВА

На порожньому подвір'ї
У веснянім надвечір'ї
Домовлялися юннати
Дружно двір озеленяти...

– Ти не вмієш!
– Ти не так!
– Ось ломака!
– Ось кулак!

юннát

Місяць справу відкладали,
Місяць саджанці шукали,
Принесли у двір дубки
І... схопились за чубки:

...Як скінчилась справа ця?
У дворі – ні деревця,
А сухого хмизу *купку*
Хтось забрав топоти грубку!

Інна Кульська

2. Про що розповідається в кожній частині? Чи відображає зміст тексту поданий нижче план?

1. Юннати домовляються озеленяти двір.
2. Буде двір як сад.
3. Схопились за чубки.

Яка частина плану є зайвою? Яку частину тексту не відображено в плані? Як потрібно доповнити план?

3. З'ясуй значення слова в рамці.

План відображає зміст тексту, допомагає послідовно відтворити основне, про що в ньому розповідається. Щоб скласти план, потрібно:

- поділити текст на закінчені за змістом частини;
- дати назву кожній частині.

38. 1. Прочитай текст мовчки. Визнач основну думку.

КОЛИСКА МОГО НАРОДУ

У сиву давнину на берегах Дніпра зупинилися перші поселенці, які раніше пересувалися в пошуках здобичі.

Вони любили співати. І як їм було не співати, коли довкола буяла така краса. Русочубим хліборобам не подобалося лише одне – воювати. Та коли на рідну землю набігали вороги, тоді краяни*, всі до одного, ставали на захист Вітчизни.

Так наші предки будували свою державу. Спочатку Русь, що походила чи то від річки Рось, чи то від пшеничного кольору волосся слов'ян, а згодом і Україну – край, де волів би жити сам Творець землі.

держáва

Столицею всіх міст обрали Київ. І стала згодом Русь-Україна наймогутнішою у світі державою.

За Ігорем Січовиком

2. Поділи текст на частини. Про що розповідається в кожній частині? У якій послідовності мусять стояти частини плану?

Поява перших поселенців на берегах Дніпра.

Столиця держави.

Любов до пісні й небажання воювати.

Будівництво держави.

3. Запиши план тексту. Усно перекажи текст за планом.

4. Запиши тлумачення слова **краянин**.

**Кра́янин* – мешканець певного краю; співвітчизник, земляк.

39. 1. Прочитай текст. Визнач тему. Яка його мета?

У ЗАРОСТЯХ ДЕРЕЗИ

У селі з'явився незнайомий пес. Він був красивий: великий, стрункий, благородної рудої масті. Весь його вигляд та поведінка свідчили про силу й розум.

Тим часом лиси тягали з селянських дворів птицю, а провина падала на собаку. Пса прогнали, але кури все одно зникали.

Його несподівано знайшла маленька Дана. За городами, у заростях дерези лежав худючий пес. Шерсть благородної масті покошлатіла, позападалась між ребрами, а очі – дві криниці суму. Біляве дівчатко метеликом метнулося до хати, відкраяло шмат хліба і хутко мелькнуло з ним назад, через городи...

За Володимиром Думанським

2. Доповни частину плану. Запиши.

1. Поява в селі незнайомого пса.

2.

3. Дівчинка біжить за хлібом.

3. Склади кілька речень, що продовжать розповідь. Запиши останнє речення та придуману кінцівку.

назад

§ 5. ТЕКСТ-РОЗПОВІДЬ. ТЕКСТ-ОПИС. ТЕКСТ-МІРКУВАННЯ

40. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Після смачного обіду крокодил вистягнувся на прибережному піску, відкрив від задоволення рот і задрімав. Пташка тут як тут: сміливо вскочила у відкриту пащу крокодила. Вона почала викльовувати залишки їжі, що застрягли в нього між зубами. Але ось пташка

помітила мисливців, які обережно наближалися до крокодила. І одразу ж почувся її неголосний, але різкий сигнал. Блискавично крокодил розплющує очі, і за секунду він уже у воді. Пташка подала сигнал небезпеки, і крокодил зрозумів його. Пташка ця навіть друге ім'я має – крокодилячий сторож.

сигнал

Юрій Дмитрієв

2. Про що йдеться в тексті? Чи є він текстом-розповіддю? Чому ти так вважаєш? Що про це свідчить?

3. Назви слова, якими описуються дії крокодилячого сторожа. Якою частиною мови є ці слова?

У тексті-розповіді йдеться про послідовні, пов'язані між собою події.

41. 1. Прочитай. Визнач вид тексту. Обґрунтуй свою думку.

Руслан Козачук кілька днів тому врятував від неминучої поразки свою футбольну команду.

Ось як це було.

футбoл

Калинівці *програвали* на своєму полі футболістам сусіднього села Піски з рахунком нуль–один. Тоді Руслан, який сидів *близько* біля *чужих* воріт, у кінці гри в небезпечний момент витяг з-за пазухи здорового вужа й *непомітно* кинув під сітку. Воротар, угледівши вужаку, закричав: «Гадюка!..» – і відскочив від воріт, а м'яч тим часом спокійнісінько *вкотився* в сітку. Піщани, відома річ, протестували, але суддя на це не зважив. Чому? По-перше, воротареві даремно було лякатися звичайнісінького вужа. По-друге, ніхто не зміг довести, що його навмисне підкинули. Тому гол було зараховано, і матч *закінчився* внічию: один–один.

За Борисом Комаром

2. Чи подобається тобі вчинок Руслана? Поясни чому.

3. Склади (усно) план тексту.

4. Добери до виділених слів антоніми. Запиши слова парами.

5. Знайди в тексті слова, спільнокореневі зі словом у рамці. Запиши їх. Познач корінь. Які ще є слова з цим коренем?

42. Склади й запиши розповідь на одну із запропонованих тем: «Цікава людина», «Цікавий відпочинок», «Цікавий фільм», «Цікава книга».

43. 1. Прочитай уважно текст. Як ти його визначиш: текст-розповідь, текст-опис, текст-міркування?

Пеппі Довгапанчоха вийшла на прогулянку.

Ось який вона мала вигляд: морквяного кольору волосся, заплетене в дві кіски, що стирчали, мов паличкі, ніс картоплинкою, весь поцяткований ластовинням, великий рот із білими здоровими зубами. А вбрана вона була просто-таки химерно. На Пеппі була блакитна сукенка із червоними кляптями. На худі ноги вона понатягала довгі панчохи – одну руду, другу чорну, а чорні черевики були рівно вдвічі довші за її ступні. На плечі в дівчинки сиділо мавпеня.

За Астрід Ліндгрен

2. Розкажи, яке в Пеппі Довгапанчохи було волосся, ніс, рот. На що були схожі її кіски? Як ти розумієш слово *химерно*? Чи одягаються так, як Пеппі, твої знайомі дівчатка? Чи можеш ти пояснити дивне ім'я дівчинки?

3. Опиши зовнішність дівчинки за малюнком. Як ти її «намалюєш»?

У тексті-описі йдеться про ознаки предмета.

44. 1. Прочитай текст виразно вголос.

Лиско – звичайний собі собака-дворняга. Сірий – не сірий і рудий не такий. Капловухий, з білою зіркою на лобі й дуже кудлатий – як вівця. На ньому завжди сила-силенна реп'яхів, якірців, стрілок... Без них навіть важко уявити Лиска. По тому, що на нього начіплялося, можна відгадати, де він бігав.

Натура в Лиска непосидюча. Все шастає, до всього принохується. А що вже любить ганятися за автомобілями та мотоциклами!

Борис Комар

2. Чи сподобався тобі опис песика? Чим саме?

3. Опиши кількома реченнями тваринку, яка живе вдома в тебе або у твоїх знайомих.

45. 1. Прочитай текст уголос.

Вася Глечик мріяв стати героєм. Але про це не знала жодна жива душа. Не те що в їхньому четвертому «Б», а взагалі у світі.

Бо, якби хтось дізнався, сміху було б на всю школу. Ви ж погляньте тільки на Васю. Щуплявий, маленький. Шийка тоненька, вуха великі, відстовбурчені, ще й окуляри на носі. Ні, на героя Вася не схожий. Аж ніяк.

Всеволод Нестайко

2. Чи справді у Васі Глечика немає шансів стати героєм? Чому?

3. Спиши абзац, який містить опис.

4. Поділи на склади слово, яке має найбільшу кількість букв.

46. 1. Прослухай текст з голосу вчителя. Визнач основну думку.

Зібравши кошик білих грибів, людина ніколи не скаже: набрала стільки-то кілограмів. Вона ніколи не зважає свою здобич. Зазвичай кажуть: зібрали стільки-то штук. Немає значення, великих чи маленьких. Важливо – скільки штук. Тому що полювання за ними саме по собі радість. Адже шукаєш їх не де-небудь, а обов'язково в «гарних» місцях – у світлих дібровах, у сонячному березняку, у духмяному сосновому бору. Усюди добре, усюди дихається легко й вільно. Ніби гриб цей спеціально поселяється в таких місцях, щоб грибникові не було прикро, якщо здобич невелика: усе ж таки даремно ходив, побував у чудовому лісі!

Юрій Дмитрієв

2. Який це текст – розповідь, опис чи міркування? Обґрунтуй.

3. Чи погоджуєшся ти з роздумами автора? Чому?

Текст-міркування розкажує про причини явищ. Його обов'язковими складовими є:

- твердження;
- доказ (доведення);
- висновок.

47. 1. Прочитай текст мовчки. Визнач його основну думку.

Треба вміти поводити себе в лісі. На жаль, є ще діти, які, збираючи ягоди, з корінням виривають кущики чорниці, можуть розкидати мурашник, пташине гніздо. Чому вони так чинять? Тому що *не полюбили* ще ліс, *не знають*, що кущик чорниці живе триста років, що в тому лісі, де є мурашники, дерева менше хворіють, що без пташиної пісні ми *не почуємо* голосу весни.

Ліс відкриває свої таємниці лише тому, хто приходить до нього як друг. Чим більше ти знатимеш про ліс, тим більше любитимеш його. А того, кого любиш, і сам ніколи *не скривдиш* і іншим *не дозволиш*.

Надія Надєждіна

2. Яке речення містить твердження? Які докази наведено?

3. Знайди та спиши речення, які містять висновок.

4. Поясни написання виділених слів.

48. 1. Прочитай. Спиши текст, розкриваючи дужки.

Люди (не) можуть жити (без) чистого повітря, свіжої зелені, (без) спілкування (зі) звірятами й пташками. Саме тому вони облаштовують зоопарки, ботанічні сади, тримають птахів, звірят, риб, ящірок у себе (в) дома. Люди годинами (з) користю і задоволенням спостерігають за своїми (у) любленцями.

Це наші земляки, ми разом живемо (на) Землі. Як же їх (не) берегти, (не) охороняти?

За Миколою Сладковим

2. Підкресли твердження і висновок.

3. Відшукай слова з подовженими м'якими приголосними. Добери й запиши 5 слів на це правило.

§ 7. БУДОВА ТЕКСТУ

49. 1. Прочитай мовчки текст. Скільки в ньому абзаців?

Тато показав рукою на картину, яку Лесик пам'ятає стільки, скільки й себе.

...Безмежним, осяйним степом летить вершник. Баскій* кінь, вірний товариш, наче виростає із землі.

Гордий і сильний вершник вистався в сідлі на весь свій могутній зріст. Руки бережно тримають кобзу, пальці лежать на струнах. Мовчать пістолі, відпочивають шабля і спис, тільки кобза промовляє на весь степ. То владарює козацька пісня!

Художник так і назвав картину – «Пісня».

– Що тебе, Лесику, так схвилювало? – запитує тато.

– Чому на всіх пам'ятниках і картинах вершники тримають у руках зброю, а цей козак сам-самісінький серед степу і тулить до грудей кобзу?

– Складне запитання, Лесику, – зітхнув тато. – Скажу тобі, що цей вершник з кобзою – то народ України, який нікого не завойовував і нікому не погрожував зброєю, а йшов до всього світу з піснею.

За Яремою Гояном

2. Визнач зачин і кінцівку тексту. Розкажи, про що йдеться в основній частині тексту.

3. Спиши слова, у яких виражено основну думку тексту.

4. Добери з довідки синоніми до виділених у тексті слів. Запиши кожную групу синонімів окремим рядком.

Довідка. Відданий, незрадливий, каже, безкрай, безмірний, мовить, неосяжний, говорить.

*Баскій – швидкий, прудкий, жвавий (переважно про коней).

50. 1. Прочитай текст. Добери з довідки прислів'я, яким його можна завершити. Обґрунтуй свій вибір.

ВІД ЧОГО ХЛІБ РОСТЕ

Біля села – поле. Широке-широке, оком не окинеш.

Дивилися дітлахи вранці, як люди його орють.

Дивились опівдні, як засівають добірним зерном.

А ввечері, коли з поля додому йшли натовлені люди, спитали в них:

– Навіщо від зорі до зорі працювати?

вранці

Адже на землі й травичка зелена, й квіти гарні самі ростуть.

ввечері

Люди всміхнулись і так відповіли дітям:

– Тому ми весь день у полі робили, що одну мудрість знаємо: ...

Юрій Ярмиш

Довідка. «Де руки й охота, там добра робота», «Не земля родить хліб, а руки», «Гірко поробиш, солодко з'їси».

2. Склади й запиши речення зі словами в рамках.

3. Випишіть слова, у яких є звук [у]. Перевірте один в одного, чи правильно виконали завдання.

51. 1. Спиши текст, поділяючи його на абзаци: 1 – зачин, 2 – основна частина, 3 – кінцівка.

Слон уміє *розмовляти* жестами. У цьому йому допомагають вуха і хобот. Якщо хобот у слона опущений, значить, тварина *спокійна*. Але ось слона щось занепокоїло – хобот і вуха неодмінно піднімаються. *Розчепірені* вуха й загнутий кінчик піднятого хобота говорять про те, що слон *розсердився*. Узагалі мова хобота і вух у слона дуже виразна.

За Юрієм Дмитрієвим

2. Поміркуй, чим мова тварин відрізняється від людської мови.

3. Поясни написання виділених слів. Добери по 3 слова на кожне правило. Запиши їх.

52. 1. Розглянь краєвиди Києва. Що на них зображено?

Ботанічний сад

Софійський собор

Пам'ятник
Тарасу Шевченку

Золоті ворота

2. Уявіть, що ви з класом були на екскурсії в Києві. Поділіться враженнями від побаченого. Запишіть кілька речень.

53. 1. Прочитай текст мовчки. Визнач зачин, основну частину, кінцівку.

З Тарасом я потоваришував ще позаторік. Тарас добрий, працювятий і великий знавець природи. Спитайте Тараса, як називається та чи інша рослина або дерево, – Тарас відповість не замислюючись. Тарас знає, які птахи і коли відлітають у теплі краї, коли птахи повертаються звідти, де птахи мостять собі гнізда, чим птахи харчуються.

Тараса одного з усієї школи послали на обласний зліт юних натуралістів у Полтаві.

Тепер Тарас збирається організувати в школі гурток для вивчення природи. Якби я жив у Калинівці, то теж записався б у цей гурток.

За Борисом Комаром

2. Чи є в тексті невиправдані повтори слів? Поміркуй, у яких реченнях можна замінити повторювані слова іншими (*він, його, вони* тощо) або взагалі вилучити ці слова. Прочитай виправлений текст.

3. Запиши групи синонімів, доповнивши їх словами з тексту.

Роботящий, трудящий, працелюбний,

Заприятелювати, подружитися,

54. 1. Спиши, вставляючи, де потрібно, пропущені букви або знаки.

Ось под..віться, який наш Хр..щатик, найголовніша вул..ця міста. На ньому завжди нібито св..ято. Багато людей іде по ш..роких тротуарах. По бруківці мчат..тролейбуси, автобуси, л..гкові машини...

Від Хр..щатика починається бул..вар Шевченка. Пос..ред нього тягнеться довга алея з в..соких тополь і р..ясних кущів. Така довга й рівна – аж через усе місто!

За Наталею Забілою

2. Склади розповідь про вулицю свого міста (села).

РЕЧЕННЯ

§ 8. ГОЛОВНІ ТА ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ. ЗВ'ЯЗОК СЛІВ У РЕЧЕННІ

55. 1. Прочитай текст уголос. Доведи, що це опис.

Стояла прекрасна весняна година. Каштани на вулицях повиставляли білі урочисті панікаді́ла*. Сліпучі суцвіття в них, мов свічки, горіли блідо-червоними вогнями. У садах цвіла вишня. Плакучі верби напушили зелені сережки. У повітрі, напоєному медовим духом весни, гули бджоли.

За *Анатолієм Дрофанем*

2. На які питання відповідають підкреслені слова? Назви в усіх реченнях головні члени речення.

3. Назви слова, ужиті в переносному значенні.

56. 1. Прочитай. Розкажи, що таке підмет і присудок.

Пригадай!

Підмет і присудок – **головні члени речення**.

Підмет указує, про кого або про що говориться в реченні. Підмет відповідає на питання **х т о?** або **щ о?**

Холодний (щ о?) вітер шугає над селом.

Присудок указує, що говориться про підмет. Присудок відповідає на питання **щ о робить?** **щ о з р о б и т ь?**

Батько (щ о робить?) пече картоплю в мундирах.

Усі інші члени речення називають **другорядними**.

2. Поставте один одному запитання про члени речення.

**Панікаді́ло – велика люстра зі свічками.*

57. 1. Прочитайте в особах. Укажіть розповідні, питальні та спонукальні речення в тексті.

– Ох, скільки птахів оселилося в кущах біля річки! Ви тільки послушайте! *Це соловей рокоче. Це малинка заливається. Це шпак свистить. Це жайворонки дзвонять...* Ой леле, а звідки ж там свисток пароплавний?!

– Та це ж я, Синьошийка! *Я одна в кущах поселилась!* І солов'я передражняю, і малинку, і шпака, і жайворонка, і свисток пароплавний на додачу!

За Едуардом Шимом

2. У виділених реченнях визнач головні члени речення.

3. Поділіть на склади дієслова з четвертого й останнього речень. Перевірте один одного.

58. 1. Прочитай текст мовчки. Спиши перший абзац, уставляючи пропущені букви **е, и**.

У таку сп..кóту навіть горобці поховалися. Тільки літаки літають. Та ще батько на комбайні в полі працює. А я йому воду н..су. Витяг з кр..ниці свіжої і налив повний термос. Щоб не загірлася. Мати сп..няла. Поч..кай, каже, до вечора, нехай трохи спека пересядеться*.

Можна, зв..чайно, було б і почекати. Але ж спрага батькова не поч..кає.

За Михайлом Слабошпицьким

2. Визнач підмети й присудки в перших чотирьох реченнях.

3. Знайди в тексті синоніми до слів *колодязь, зупиняти, тато, трішки*. Запиши їх парами.

59. 1. У вірші Ігоря Січовика «переплуталися» підмети. Прочитай і запиши вірш правильно.

Кішка вивела курчат,
Квочка миє кошенят.
Песик їсть пахуче сіно,
Гавка коник на людину.

**Пересіда́тися* – зменшуватися, слабнути (про мороз, холод, спеку, хуртовину тощо).

1. (Хто?) ↔ (що робить?) 2. (Що?) ↔ (що робить?)

\downarrow \downarrow
 (Щ О?) ... (К О М У?) ...

1. (Хто?) ↔ (що робить?) 2. (Хто?) ↔ (що робить?)

↓ ↓

(який?) ... (на чому?) ...

Ми алеями гуляли,
Дружно взявшись за руки.
Я тримаю за руку Лідку

І дивився *навсібіч*.
 Задивився – і спіткнувся,
 І *звалився* у калюжу,
 І *падінням* цим нікчемним
 Дуже Лідку насмішив.

Юрій Нікітась

2. Випиши виділені слова разом з тими, з якими вони зв'язані. Підкресли словосполучення, які зв'язуються за допомогою закінчення і прийменника.

62. 1. Запиши речення в порядку, «підказаному» схемами.

Сосна виспіває вгорі. Дуб густо шелестить. Ніжно ворухить листячком осика. Я слухаю шум дерев.

1. (Хто?) ↔ (що роблю?) 3. (Що?) ↔ (що робить?)

↓
 (що?) ...

↓
 (де?) ...

↓
 (чого?) ...

2. (Що?) ↔ (що робить?) 4. (Що робить?) ↔ (що?)

↓
 (як?) ...

↓
 (як?) ...

↓
 (чим?) ...

2. Підкресли в реченнях підмети й присудки.

§ 9. ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

63. 1. Прочитай. Якими членами речення є виділені слова? Зроби висновок про підмети й присудки правого стовпчика.

Над подвір'ям круж-
 ляли *горобці*.

Хлопчик *зліз* із печі.

Над подвір'ям кружляли *гороб-
 ці, гайворони, сороки*.

Хлопчик *зліз* із печі й *підійшов*
 до вікна.

2. Спиши речення правого стовпчика. Підкресли основи.

64. 1. Прочитай речення обох стовпчиків. На яке питання відповідають виділені слова? З яким словом вони зв'язані?

Жайворонок мешкає
в полях.

Красива бабка сіла
на квітку відпочити.

Світ тварин вражає
різноманітністю.

Жайворонок мешкає в полях,
луках, степах.

Красива і граціозна бабка сіла
на квітку відпочити.

Світ рослин і тварин вражає
багатством і різноманітністю.

2. Спиши перше речення правого стовпчика. Підкресли в ньому головні та другорядні члени речення.

Члени речення, які зв'язані з тим самим словом і відповідають на те саме питання, називають **однорідними членами речення**.

Однорідними можуть бути:

- головні члени речення (підмет і присудок): Орли, яструби, соколи володіють дивовижно гострим зором; Літо яблука зриває і підносить дітлахам (Вадим Крищенко);
- другорядні члени речення: Синюватий, тихий ліс одягався в зелен лист (Микола Сингаївський); Ліс прибрався в іній та ожеледь (Григорій Тютюнник).

65. 1. Прочитай вірш виразно вголос.

Збирають світлі, золоті меди
Веселокрилі та прозорі бджоли.
Поглянь, людино, і спокійно йди
На вулиці, на площі, в гай, у поле.

Максим Рильський

2. Зачитай речення зі звертанням. Яке воно за метою висловлювання?

3. Випиши однорідні члени речення разом зі словами, від яких вони залежать.

66. 1. Прочитай жартівливий вірш мовчки. Які слова підкреслено в початкових реченнях першої та другої частин? Знайди підмети й присудки в перших реченнях наступних частин.

ЯК ВОЛОДЯ НА САНЧАТАХ ПРУДКО З ГІРОЧКИ ЛЕТІВ

1

На санчата сів Володя,
Прудко з гірки полетів.
На мисливця наш Володя
Із розгону налетів.

2

Ось мисливець і Володя
На санчатах вдвох сидять,
Прудко з гірочки летять.
Прудко з гірочки летіли –
На собачку налетіли.

3

Ось собачка, і мисливець,
і Володя
На санчатах втрох сидять,
Прудко з гірочки летять.
Прудко з гірочки летіли –
На лисичку налетіли.

4

Ось лисичка, і собачка,
І мисливець, і Володя
На санчатах всі сидять,
Прудко з гірочки летять.
Прудко з гірочки летіли –
І на зайця налетіли.

5

Ось і заєць, і лисичка,
І собачка, і мисливець,
і Володя
На санчатах всі сидять,
Прудко з гірочки летять.
Прудко з гірочки летіли –
На ведмедя налетіли!

І Володя наш з тих пір
Не з'їжджа з високих гір.

Данило Хармс

2. Підготуй виразне читання вірша. Якої інтонації – підвищення чи зниження тону – вимагає тире? Які слова потрібно читати з інтонацією перелічування?

67. 1. Прочитай і відгадай загадку. Спиши.

Він у гості завітав,
Дивний міст побудував
І з'єднав ним понад гаєм
Небокрай із небокраєм.

2. Підкресли однорідні члени речення.

3. Опиши малюнок, який можна намалювати до цієї загадки.

§ 10. КОМА ПРИ ОДНОРІДНИХ ЧЛЕНАХ РЕЧЕННЯ

68. 1. Прочитай і відгадай загадку.

Нічка геть полетіла,
Перли у траві згубила.

2. Назви головні члени речення. Які слова, на твою думку, може розділяти кома в цьому реченні?

Однорідні члени речення, між якими немає сполучників, розділяються комами:

Я ходив сьогодні в ліс, з лісу казочку приніс (Микола Сингаївський).

Ручаї течуть, білу піну тчуть. По низинах, луговинах ручаї течуть (Платон Воронько).

69. 1. Прочитай текст, визнач його тему. Добери заголовок.

На місці колишнього панського городу нині овочеве поле й сад. Тут вирощують огірки, капусту, помідори, моркву, кавуни, гарбузи. Уздовж вимощених доріжок зріють вишні, черешні, абрикоси, сливи. Усе росте, буяє, на очах наливається соками землі. А все, мабуть, від того, що нахилені ці десять **гектарів** городу до сонця. Шумлять над ними високі дуби, явори, клени, липи. Рай та й годі.

За Сергієм Козаком

2. Спиши два речення з однорідними членами (на вибір). Поясни вживання розділових знаків.

3. Склади й запиши речення з виділеним словом.

70. 1. Спиши загадку Марії Пономаренко. Устав пропущені розділові знаки.

Загорнулася в клубок
Ціла купка голочок.
Лис підбіг голкі понюхав
Потім довго носа чухав.

2. Підкресли головні члени речення.

71. 1. Прочитай вірш мовчки. Визнач тему.

Фурчить, блищить на різні фарби
Фонтан веселий у садку.
В нім водить флот легкий та гарний
Федорко в білім фартушку.

фарту́х

фартушо́к

Наталя Забіла

2. Назви однорідні члени речення. Чи однаково вони з'єднані?

3. Склади речення з однорідними членами, використавши слово з рамки.

Однорідні члени речення можуть з'єднуватися словами *і (й), та, а, але* та ін.

72. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

мільйо́н

Мільйони птахів повертаються весною на батьківщину. І кожна пташина поспішає. Гуси, буває, мозолі під крильми натирають!

Летять птахи через *моря* і *гори*, пробиваються крізь *туман* і *хмари*. Шмагають їх шалені дощі, шпурляють люті вітри. *Удень* та *вночі* поряд з ними *холод* і *голод*. А вони летять і летять.

Микола Сладков

2. Спиши другий абзац. Підкресли слова, які з'єднують однорідні члени речення.

3. Запиши слово з рамки. Зроби його звуко-буквений аналіз.

Якщо два однорідних члени речення з'єднуються за допомогою слова *і*, то між ними кома не ставиться:

Густі і пахучі трави шелестять під ногами. Лисиця впіймала півня і понесла кудись світ за очі.

Перед словами *а, але* завжди ставиться кома:

Пташенята злякано, але довірливо порозкривали дзьобики.

Лісник трьох лисенят відвіз у зоопарк, а одного залишив собі.

73. 1. Прочитай і відгадай загадки.

1. На небі біліє, світить, а не гріє. 2. Кінь сталевий
вівса не просить, але оре і косить. 3. Хоч поруч іде,
а сліду не залишає. 4. Маленький, чепурненький крізь
землю пройшов, червону шапочку знайшов.

2. Поясни вживання розділових знаків у реченнях з однорідни-
ми членами.

74. 1. З групи речень утвори одне речення з однорідними чле-
нами за зразком. Використай слова **а, але, і, та**. Запиши.

Зразок. Марійка гуляла в саду. Оленка гуляла
в саду. – Марійка та Оленка гуляли в саду.

1. На луці росли жовті квіти. На луці росли блакит-
ні квіти. 2. Батьки йшли тихо. Батьки йшли мовчки.
3. Він не сів на воза. Він пішов пішки. 4. Шпаки рап-
том сполохались. Шпаки закричали. Шпаки здійняли-
ся з дерева. Шпаки полетіли до річки.

2. Поясни розділові знаки.

75. 1. Спиши скоромовку, вставляючи пропущені коми. Під-
кресли члени речення.

Весна з зимою згодились
порадились *погодились*
і *розмокروطодились*.

Микола Кондратенко

2. Вивчи скоромовку напам'ять. Потренуйся вимовляти її швид-
ко й виразно.

3. Поміркуй: виділені слова є спільнокореневими чи ні?

76. 1. Прочитай. Спиши й підкресли основу речення.

1. Синьоокий вересень ходить *садами*,
всіх пригощає *соком, плодами*.

2. Обліта *додолу* білий цвіт,
застеляє *стежку* до воріт.

Микола Сингаївський

2. З якими словами в реченні зв'язані виділені слова?

Однорідні члени речення можуть мати при собі залежні слова:

Лис послухав (що?) тишу, обійшов (що?) ярок, кинувся (на кого?) на мишу, а спіймав (що?) листок (Леонід Талалай).

77. 1. Прочитай текст.

1. Упоравшись із роботою, дівчина йшла (в) куток і сідала просто (на) попіл. 2. Сестри замовили наймодніші капелюшки та найдорожчі парфуми. 3. Попелюшка (по) бігла (на) город, (з) найшла найкращий гарбуз і (при) несла хрещеній матері. 4. Чарівниця (роз) різала гарбуз, (в) дарила по ньому своєю чарівною паличкою.

2. З якої казки взято ці речення? Хто її автор?

3. Спиши, розкриваючи дужки. Підкресли однорідні члени речення.

78. 1. Прочитай текст мовчки. Визнач тему й основну думку.

У живому куточку тепер оселився довжелезний вужисько, підстаркуватий, похмурий їжак і головате зо-зулення. А ще малеча із самого ранку ловить ящірок і тягне їх до живого куточка. Славко приймає ящірок, але слізно благає не приносити більше.

Десятків зо три цих в'юнких істоток він одібрав і звелів Генці випустити в лісі.

За Ларисою Письменною

2. Знайди в реченнях однорідні підмети й присудки.

3. Яких тварин ти розмістив би в живому куточку? Чи знаєш, як за ними потрібно доглядати? Розкажи про це.

4. Складіть і розіграйте діалог Славка й Генки.

79. 1. Прочитай і спиши вірш.

Доц при сонці, як намисто,
З хмари сипався барвисто
На зелену ярину та отаву запашну.

Микола Василенко

ярина

2. Підкресли однорідні члени речення. Які залежні слова вони мають?

3. Запиши речення, уставляючи замість крапок потрібні слова з вірша.

... – це трава, що підростає на місці скошеної.

... – сходи або посіви рослин, які дають урожай у рік посіву.

80. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Прадід Тарас брав мене на руки й розповідав про Десну, про трави, про таємничі озера – Дзюбине, Церковне, Тихе, про Сейм. І такий добрий у нього був голос і погляд очей. А величезні руки були такі ніжні. Вони, напевно, нікому й ніколи *не заподіяли* зла, *не вкрали*, *не скривдили*, *не відняли*, *не образили*. Знали труд і мир, щедроти й добро.

За Олександром Довженком

2. Знайди однорідні члени речення. Як вони з'єднуються між собою?

3. Поясни правопис виділених слів.

81. 1. Прочитай. Спиши речення в такій послідовності: одне – з однорідними підметами, два – з однорідними присудками, три – з однорідними другорядними членами.

1. Вийшов травень з лісу, лугові вклонився. 2. Од вітрів і сонця луг зазеленівся. 3. Красоля і маки заснули давно. 4. Вогнисті, рожеві малюнки в гаях мережила осінь. 5. Білокрилий метелик од вітру притих, у портфель залетів і сховався між книг. 6. Я люблю наш тихий сад і осінній листопад.

З творів Миколи Сингаївського

2. Підкресли однорідні члени речення.

82. 1. Спиши, вставляючи пропущені розділові знаки.

Сьогодні неділя. День видався сонячний теплий довгий.

Батьки вдома. Я тиняюся по подвір'ю заходжу на город і заглядаю до стайні через дірку між дилінами*. Усе на своєму місці. Кінь жує сіно. У садку зав'язуються плоди. Навкруг хати рояться дикі бджоли беруть мед на *красольках* чорнобривцях і нагідках.

За Сергієм Козаком

2. Підкресли однорідні члени речення. Назви речення, у якому однорідними є і головні, і другорядні члени речення.

3. Поділи виділене слово для переносу по-різному.

83. 1. Прочитай текст мовчки. Знайди питальне речення.

МІЙ ДРУГ ЛЕЛЕКА

Ми з татом ловили рибу і варили при б́ерезі юшку.

Трохи далі від берега струнко стояв у воді очерет.

У казанку вже почало закипати. З пари й диму чулося тихе булькання.

І тут до нас прийшов лелека з перебитим крилом. Невідомо, хто його скалічив. Хіба мало є на світі жорстоких людей?

Лелека спинився за кілька кроків від нас і жадібно дивився на казанок.

– Він голодний, – сказав тато.

У відрі в нас було ще чимало риби. Я вибрав кілька дрібніших і кинув лелеці. Він одним хапом проковтнув кожну й знову дивився на казанок.

Коли ми стали збиратися додому, сталося диво: лелека слухняно пішов за нами.

За Михайлом Слабошпицьким

2. Знайди речення з однорідними присудками.

3. Визнач тему тексту. Які думки викликала в тебе розповідь?

4. Склади й запиши план. Перекажи за ним текст.

*Диліна – груба дошка, брус, балка.

84. 1. Розглянь малюнки. Склади за ними продовження розповіді до вправи 83.

2. Склади й запиши два речення з однорідними членами за одним із малюнків.

85. 1. З тексту «Мій друг лелека» (впр. 83) випиши 4 речення з однорідними членами.

2. Підкресли однорідні члени у виписаних реченнях.

3. Склади й запиши 4 речення про природу: 2 з однорідними підметами та 2 з однорідними присудками.

СЛОВО

§ 11. ЗНАЧУЩІ ЧАСТИНИ СЛОВА

86. 1. Прочитай пари слів. Знайди в них спільну частину. Якими частинами вони відрізняються?

гвинтівка

каштан – каштанчик

гвинт – гвинтівка

турбота – безтурботний

казати – приказка

в'їзд – від'їзд

онук – онука

2. Поясни написання слів-антонімів. Наведи кілька своїх прикладів на це правило.

3. Запиши слова, які відповідають схемі: $\square \sim \wedge \square$.

87. 1. Утвори слова за поданим описом. Запиши складені слова, познач їх частини.

1. Корінь слова *літній*, суфікс слова *діжечка*, закінчення слова *весло*.

2. Префікс слова *приїхати*, корінь слова *хата*, суфікс слова *ватний*, закінчення слова *синій*.

3. Префікс слова *політ*, корінь слова *їздити*, суфікс слова *хмарки*, закінчення слова *корівка*.

2. До дієслова *приїхати* доберіть спільнокореневі слова, у складі яких є префікс. Порівняйте, які слова ви записали.

88. 1. Утвори нові слова за допомогою поданих у дужках префікса чи суфікса. Запиши слова парами.

Степ (-ов-), вокзальний (при-), слухняний (не-), грамотний (без-), слон (-ен-), літо (-ечк-), центр (-альн-), школа (-яр-).

2. Познач в утворених словах корінь і основу.

89. 1. Спиши загадки Марії Пономаренко, розкриваючи дужки.

1. (Ви) літає (з) груби джин,
Сивий, бородатий,
Мчить (у) небо хутко він.
(С) пробуй (на) здогнати! | 2. (У) <i>кутку</i> стоїть,
гуркоче,
(За) <i>морозить</i> все,
що (с) хоче. |
|--|--|
2. Підкресли прийменники, познач префікси.
3. Розбери за будовою виділені слова.

§ 12. СПІЛЬНОКОРЕНЕВІ СЛОВА. ФОРМИ СЛОВА

90. 1. Добери до поданих слів спільнокореневі. Запиши слова парами. Познач префікс (за зразком).

Зразок. Схованка – ховати.

Безтурботний, безмовний, розшукати, розмова, злізти, зателефонувати, зварити, змайструвати, скинути, спитати, струсіти, сформувати, сходити.

2. Поясни написання префіксів.

телефон

3. До останнього слова доберить якомога більше спільнокореневих слів з іншими префіксами. Перевірте один одного.

Пригадай!

Слова, що мають спільний корінь, називаються спорідненими, або спільнокореневими.

91. 1. Прочитайте в особах.

КРОПІВ'ЯНКА І ЛИМОННИЦЯ

– *Терпіти* не можу незрозумілих імен! Чому ти Лимонниця, якщо в нас *лиmoni* не ростуть навіть? Ось я: у мене на кропіву *апетит* – я *Кропів'янка*! У неї на капусту *апетит* – вона Капусниця! Просто все й зрозуміло!

— А мене Лимонницею не за апетит назвали, а за красу! У мене *плаття* прекрасне, *лимонного* кольору! Та тільки вам, ненажерам, цього не зрозуміти...

Микола Сладков

2. Випиши спільнокореневі слова парами. Познач у них корінь.

3. Як ти поясниш назви пташок *осоїд*, *снігур*, *глухар*, *зеленяк*, *мухоловка*? Які спільнокореневі слова до назв птахів використовуєш у своєму поясненні?

4. Пригадай правила написання виділених слів.

92. 1. Прочитай вірш Тамари Коломієць виразно вголос.

Задзвонив с..ненький дзвоник на ст..блі.

Поскакав з..лений коник по з..млі.

Розправляв малі кр..лята, наче птах,

Він казки поніс малятам по світах.

Копитами по ст...жинах дзвінко бив

І казки по всіх долинах розгубив.

2. Спиши, вставляючи пропущені букви. Доведи правильність свого вибору.

3. Підкресли спільнокореневі слова. На яке питання вони відповідають? Чого в цих словах більше – звуків чи букв?

93. 1. Прочитай. Спиши двовірші, які тобі найбільше сподобалися.

– Не ховайся, Бровко,
у буду,
Я тебе сварить не буду!

– Ти чому сьогодні злий?
Йди води на руки злий!

У куцах є трохи м'яти,
Тож її не можна м'яти.

Їжачиха сину шила
Чобітки без голки й шила.

Ігор Січовик

2. Назви спонукальне окличне речення. Поясни в ньому розділові знаки.

3. Підкресли слова, які пишуться однаково. Якими частинами мови вони є?

94. 1. Прочитай. Що об'єднує слова?

цемент

Дикта́нт – диктува́ти, адре́са – ад-
ре́сний, комба́йн – комба́йне́р, триво́га – триво́жний,
по́милка – поми́литися, ка́ва – ка́вовий, чита́ння –
чита́ти, цеме́нт – цементува́ти, весна́ – весня́ний.

2. Які особливості в наголошуванні слів *помилка*, *весняний*,
комбайнер ти помітив?

3. Спиши пари, які складаються з іменника й дієслова. По-
знач корінь у словах.

95. 1. Прочитай жарт.

ВИКРУТИВСЯ

Наталія Іванівна перевірила диктант, який писали
на попередньому уроці.

– А тобі, Петрику, *не знаю*, що й поставити. Суцільні
пропуски. Ти що, *не встигаєш* писати?

Петрик *не розгубився* і каже:

– Так то ж, Наталіє Іванівно, місце... для реклами.

2. Назви іменники, прикметники та дієслова.

3. Поясни написання виділених слів.

96. 1. Прочитай і спиши.

У німецькому місті Сан-Гоар є дивовижний музей.
Експонати в ньому – лише іграшкóві ведмеді. Плюше-
ві, гумові, *дерев'яні*, бурі, білі – такі, якими люблять
гратися діти. І навіть на *телефонні* дзвінки там відпо-
відає ведмідь. Спочатку ви почуєте голос клишоногого,
а потім – бажану інформацію про музей.

Із журналу

2. Над словами познач відомі тобі частини мови.

3. Поясни написання виділених слів. Добери кілька слів на кож-
не правило.

4. Поділи слово *інформація* на склади. Добери синонім.

97. 1. Запиши слова. Познач у них корінь. Підкресли букви, що змінюються в корені.

осінь – осені

птах – пташка

росли – ріс

ведмідь – ведмедя

друг – дружба

несли – ніс

твір – твору

ріка – річка

везли – віз

2. У яких стовпчиках пари є формами одного слова, у яких – спорідненими словами? Доведи.

98. 1. Прочитай текст мовчки. Розкрий основну думку.

На уроці з мови Оксана Петрівна пояснила завдання: твір на тему «Осінній ліс». Єгорко рішуче розкрив зошит і взявся за ручку.

«Я був у лісі. Я ходив у ліс з татом. Я і тато ходили в ліс минулої осені. Тато казав, що я і він підемо в ліс знов. У лісі дуже красиво. У лісі багато грибів. Гриби дуже красиві теж. Гриби дуже корисні. Я і тато назби-
рали багато грибів».

Твір Єгоркові сподобався. Непогано вийшло.

За Олександром Єфімовим

2. Чи сподобався тобі твір хлопчика? Які недоліки ти помітив? Як можна виправити твір?

99. 1. Прочитай продовження тексту з попередньої вправи.

Оксана Петрівна відклала зошит, приязно подивилася на Єгорка.

– Що ж, бачу, що писав сам. Видно, ліс ти знаєш, і подобається він тобі. Але не навчився ще ти, друже, володіти словом. Ось дивись: скільки разів у тебе повторюються слова «я», «у ліс», «в лісі»...

– Так у лісі ж ми і були – я і тато...

– Це так. Але треба знаходити інші слова, слідкувати, щоб речення не були одноманітними. І розповідати варто не про те, що всі бачать, а що побачив і пережив ти сам. Було ж у лісі щось таке?..

– Було, було, Оксано Петрівно! Виходжу я на одну галявину, а там білочка. І не руда, як звичайно її

малюють, а чорна. Озирнулася на мене, чкурнула вбік – і на сосну. Підходжу я до того місця, де вона сиділа, а там стоїть міцненький білий грибок! І на шапочці подряпини від білоччиних зубів чи кігтиків. Я відійшов геть, думав, повернеться і забере грибок. Та де там! Вона плиг-плиг – і подалася в гущавину. Мабуть, іншого грибочка шукати. От я тоді й зрізав цього боровичка...

За Олександром Єфімовим

2. Вислови свою думку щодо розповіді хлопчика. Які слова вказують на те, що Єгоркові дуже сподобалася пригода в лісі? З якою інтонацією потрібно читати розповідь хлопчика?

3. Прочитай дієслова, якими описано поведінку білочки. Добери до них синоніми.

4. Склади (усно) розповідь за ілюстрацією й таким початком: «Це трапилося звичайного дня. Я і мій... ».

100. Склади й запиши свою розповідь про осінній чи весняний куточок природи (у лісі, парку, сквері). Урахуй побажання вчительки з попередньої вправи.

ІМЕННИК

§ 13. ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО ІМЕННИК

101. 1. Випиши іменники в такій послідовності: 1) інструменти; 2) професії; 3) почуття; 4) дії; 5) явища природи.

Диригент, радість, *викрутка*, веселка, списування, шофер, заметіль, сум, захоплення, вирощування, космонавт, фермер, терпуг*, сокира, дощ, біг.

2. Підкресли букви, що позначають ненаголошені звуки [е], [и], які не перевіряються наголосом.

терп^уг

3. Розбери за будовою виділене слово.

102. 1. Розкажи про іменник за планом.

1. Що таке іменник?
2. Що він позначає?
3. На які питання відповідає?
4. Як змінюється?
5. Яким членом є в реченні?

2. Склади одне речення з кількома іменниками. Визнач, якими членами речення вони є.

103. 1. Прочитайте в особах.

- А скажи-но, *Лосенятку*, ти *Лось* чи *Лосиха*?
- Я, Зайче, і сам не знаю! Якщо роги до весни виростуть, – значить, я *Лось*, а якщо не виростуть, – значить, *Лосиха*. Приходь улітку, розберемься.

Микола Сладков

2. Випишіть виділені слова. Розберіть їх за будовою. Як називають такі слова? До якого роду належить кожне з них?

* *Терпуг* – напилек з грубою насічкою.

104. 1. Пограйте в гру. До назв тварин добирайте (по черзі) назви їхніх дитинчат.

Лев – ...

Білка – ...

Кінь – ...

Зозуля – ...

Заєць – ...

Корова – ...

Свиня – ...

Собака – ...

Вівця – ...

Ведмідь – ...

2. Які назви тварин та їхніх дитинчат мають різний корінь?

105. 1. Прочитай слова. На які питання вони відповідають?

Хата, ліщина, сонце, гардероб, плаття, молоко, ліс, журавель, казка, оповідання, *безриб'я*, речення, учень, лисичка, *розмова*.

2. Запиши іменники стовпчиками (за родами).

ч.р.

ж.р.

с.р.

гардероб

3. Розбери за будовою виділені слова. Пригадай правило написання префіксів.

106. 1. Прочитай іменники. Що об'єднує ці слова?

Бéсла, під'їзди, бéсiди, дóнечки, воді́ї, інструмéнти, заку́ски, зайці́, погові́рки, приказкі́, шофéри, всинові́телі, запита́ння, річкі́, розмо́ви, перехо́ди, се́ла, підка́зки, гербі́, пла́ття.

2. Від іменників утвори однину та визнач їх рід. Які іменники мають однакові форми однини та множини? За яким правилом їх пишуть?

3. Спиши іменники з префіксами за алфавітом. Познач префікс.

107. 1. Прочитай і знайди в кожному рядку «зайве» слово. За якою ознакою ти його знайшов?

Вада, краса, недолік, дефект.

Товариш, друг, нédруг, прі́ятель.

Морок, пітьма, світло, темрява.

2. Склади спонукальне речення із «зайвим» словом останнього рядка. Використай у ньому звертання і слова ввічливості.

108. 1. Прочитай виразно вірш уголос.

НАЛЯКАЛА

Бідний зайчик в лісі охав:
– Щось з'явилося з-під моху,
Жовте, жовте, невеличке...
Хто ти будеш?
– Я лисичка!
Куцохвостий раптом – скік:
Налякавсь і в поле втік.

Леонід Куліш-Зіньків

2. Розглянь малюнки. Як ти вважаєш, чого налякався зайчик?
3. Добери підпис до кожного малюнка. На які питання відповідають ці слова?
4. Склади усно речення за кожним малюнком.

109. 1. Запиши іменники в множині та в однині. Зазнач рід.

З р а з о к. Календарі – календар (він), ч. р.

Кораблі, *вішенькі*, яблука, сестри, портрети, гривні,
запискі, морози, села, хлопчики, телеграми, вікна.

2. Розбери за будовою виділені іменники.

§ 14. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ. ВИЗНАЧЕННЯ ВІДМІНКА ІМЕННИКА

110. 1. Прочитай. Постав питання до слова *вода*.

У річка́х, о́зерах і мо́рях *плескотить* вода. Чистої води *стає* на Землі дедалі менше. У морській воді *розчинено* дуже багато різних солей. Водоза́си-аквалангі́сти можуть *працювати* під водою кілька годин. Рослини корінцями *висмоктують* із землі воду. Воді ми *завдячуємо* гарним урожаєм.

2. Випиши іменник *вода* за питаннями разом з виділеними словами. В іменнику познач закінчення.

Зміну іменників за питаннями називають **відмінюванням**, або **змінюванням** за **відмінками**.

В українській мові іменники мають **сім відмінків**. Сьомий відмінок (кличний) не відповідає на питання.

111. 1. Уважно розглянь таблицю відмінювання.

Відмінки	Питання	
Називний відмінок (Н.)	х т о?	щ о?
Родовий відмінок (Р.)	к о г о?	ч о г о?
Давальний відмінок (Д.)	к о м у?	ч о м у?
Знахідний відмінок (Зн.)	к о г о?	щ о?
Орудний відмінок (Ор.)	к и м?	ч и м?
Місцевий відмінок (М.)	п р и к о м у?	н а (у) ч о м у?
Кличний відмінок (Кл.)	—	—

2. Спиши. Запам'ятай назви відмінків і відмінкові питання. Зверни увагу, як скорочено позначають відмінки.

3. За якими питаннями будуть змінюватися іменники *ліс, директор, вовк, знання, сонце*?

112. 1. Прочитай вірш.

— Хліб — усьому голова, —
так віддавна в народі казали.
Тож і не дивно,
що люди без хліба вмирали.

портрét

телегра́ма

Хлібові шану, як рідним батькам, віддавали.
Пісню про хліб на весіллі й обжинках співали.
З хлібом і сіллю гостей дорогих зустрічали.
В хлібові силу й могутність народу вбачали.

Алла Сващенко

2. Випиши слово *хліб* з відмінковими питаннями.
3. Як ти розумієш вислів *Хліб – усьому голова*?

113. 1. Визнач відмінки виділених іменників.

Розмова (з ким?) з *побратимом*, побачив (кого?) *синицю*; написати (на чому?) на *аркуші*, гніздо (кого?) *шуліки*, користування (чим?) *викруткою*, сидів (на чому?) на *слоні*, відчиняє (що?) *квартирку*, подарував (кому?) *однокласниці*, присвятив (чому?) *місту*, відійшов (від чого?) від *столу*.

2. Випишіть сполучення слів за відмінками, починаючи з родового. Один учень випишує словосполучення з іменниками, що називають істот, другий учень – неістот. Прочитайте один одному записані словосполучення.

114. 1. Спиши. У дужках став питання до слова *дерево*.

1. Вічнозелене (...) *дерево* зберігає листя всю зиму.
2. Корені відіграють дуже важливу роль у житті (...) *дерева*.
3. Корені допомагають (...) *дереву* міцно стояти на землі.
4. Хвоя і взимку забезпечує (...) *дерево* поживними речовинами.
5. У теплий день великим (...) *деревом* витягується із землі близько тисячі літрів води.
6. На вічнозеленому (...) *дереві* завжди є листя.

За Рутон Томсоном

2. Підкресли головні члени в першому та четвертому реченнях. Яким членом речення є іменник *дерево* в кожному з них?

115. 1. Прочитай. Слова в дужках змінюй відповідно до змісту. На які питання вони відповідають?

1. Чорне (море) дістало таку назву, бо предмети, які довго пролежать на його дні, стають чорні під дією

сірководню. 2. Через сірководень на глибині Чорного (море) немає життя. 3. Ми пливемо Чорним (море). 4. Вода в (море) часто буває покрита водоростями. 5. Багато поетів присвятили Чорному (море) свої вірші. 6. У (море) виступає скелястий високий мис.

2. Визнач відмінок слова *море* в кожному реченні.

Форма називного відмінка однини – це початкова форма іменника.

Усі відмінки, крім називного, називають **непрямими відмінками**.

У словниках іменники подано в початковій формі.

116. 1. Прочитай вірш і спиши.

Вже сонях скинув жовтий чуб,
В садах дзумкочуть оси.
І груші падають – гуп! гуп!
З гілок в холодні роси.

Лідія Компанієць

2. Підкресли головні члени в першому реченні. У якому відмінку стоять підмети?

3. Назви початкову форму іменників у непрямому відмінку.

Іменник у називному відмінку завжди є підметом.

Іменник у непрямому відмінку є другорядним членом речення.

117. 1. Прочитай скоромовку. Повтори її швидко.

На горбді сіяв грак
Моркву, кріп, петрушку й мак.
І казав грак граченятку:
– Ще щавлю посію грядку.

Володимир Кленц

2. Спиши. У першому реченні підкресли члени речення. Поясни розділові знаки.

3. Познач відмінок іменників, ужитих не в початковій формі.

118. 1. Прочитай вірш виразно вголос.

Роси, роси, дощику, ярину,
Рости, рости, житечко, на лану,
На крилечках, вітрику, полети,
Колосочки золотом обмети.

Олександр Олесь

2. Випиши іменники, ужиті в непрямих відмінках, у дужках зазнач відмінок. Через риску запиши початкову форму.

Зразок. Синочку (Кл. в.) – синочок.

119. 1. Прочитай мовчки текст. Яка його тема?

Діти стрімголов побігли до ближнього озера. Воно поросло жовтим лататтям і татарським зіллям. Над водою літали прозорокрилі бабки. В очереті тріскотів деркач. Посередині озера скидалася риба. Над усім цим галасували берегові ластівки. Дітей зачарувала ця картина.

посередині

За Анатолієм Давидовим

2. Назви основи речень. У якому відмінку вжито виділені слова? Які це члени речення?

3. Склади й запиши речення зі словом у рамці. Визнач відмінок іменників.

Щоб визначити відмінок іменника в реченні, потрібно з'ясувати, яким членом речення він є – головним (підметом) чи другорядним.

Якщо іменник є підметом, то він стоїть у називному відмінку.

Якщо іменник є другорядним членом, потрібно:

1) знайти слово, від якого він залежить;

2) від цього слова до іменника поставити питання;

3) за питанням визначити відмінок.

120. 1. Прочитай речення з творів Ліни Костенко та спиши.

1. Хлоп'я у полі стежкою простує. Метелик білий в маки залетів. 2. Біля яру, біля стежки одягла верба сережки. 3. Ворони каркали у кронах. Світило сонце з висоти.

2. Підкресли основи речень. Над іменниками постав відмінок.

3. Склади схеми двох останніх речень.

121. 1. Прочитай скоромовку. Вивчи та промов її швидко кілька разів.

Їдуть люди на верблюді.
Везуть люди блюдо Люді.

Євген Красноручський

2. Спиши. Над іменниками познач відмінок.

3. Склади й запиши речення з виділеним словом у називному та знахідному відмінках однини.

§ 15. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ ЖІНОЧОГО РОДУ ІЗ ЗАКІНЧЕННЯМ -А (-Я)

122. 1. Спиши.

Площа, земля, куля, борода, стеля, душа, корова.

2. Познач у словах основу й закінчення. Яким приголосним – твердим, м'яким, шиплячим – закінчуються основи слів?

123. 1. Розглянь таблицю відмінювання іменників жіночого роду, що мають закінчення -а (-я).

Н.	хто? що?	сестр <u>а</u>	дин <u>я</u>	лілі <u>я</u>	тиш <u>а</u>
Р.	кого? чого?	сестр <u>и</u>	дин <u>і</u>	лілі <u>ї</u>	тиш <u>і</u>
Д.	кому? чому?	сестр <u>і</u>	дин <u>і</u>	лілі <u>ї</u>	тиш <u>і</u>
Зн.	кого? що?	сестр <u>у</u>	дин <u>ю</u>	лілі <u>ю</u>	тиш <u>у</u>
Ор.	ким? чим?	сестр <u>ою</u>	дин <u>ею</u>	лілі <u>єю</u>	тиш <u>ею</u>
М.	при кому?	при	у дин <u>і</u>	на лілі <u>ї</u>	у тиш <u>і</u>
Кл.	на (у) чому?	сестр <u>і</u>			
	–	сестр <u>о</u>	дин <u>е</u>	лілі <u>є</u>	тиш <u>о</u>

2. Визнач, подібно до яких слів у таблиці відмінюються іменники *стіна, пісня, ноша, надія*. Провідміняй ці іменники усно.

124. 1. Прочитай текст мовчки. Добери заголовок.

Дуб міцнить *силу*. У давнину його називали деревом багатирів.

Недарма наші предки – і русичі, і козаки – вели ради під дубами. Дуб – єдине з-поміж рослин дерево, яке своєю могутньою *короною* черпає позитивну *енергію* з далекого космосу й щедро віддає її нам. Ось чому в *діврові* нас завжди огортає спокій, душевна *рівновага*. Ми тут, як ніде, відчуваємо приплив *снaги* й бадьорості.

За Іваном Просяником

2. Випиши сполучення дієслів з виділеними іменниками. У дужках постав питання. Визнач відмінок іменників.

125. 1. Розгадай ребус, у якому зашифровано прислів'я. Запиши.

2. Про яких сміливців розповідає прислів'я?

126. 1. Спиши вірш. Постав іменники, що в дужках, у потрібному відмінку. Над іменником запиши його відмінок.

За (перерва) Юра встиг
Насмішити в класі всіх.
Встиг (задача) й твір списати,
Ще й на Славі покататись.
Десь залізти встиг у (фарба),
(Гуля) встиг набить об (парта)
Й на портфель Руденко (Ліза)
Причепить якусь (мармиза)*.

Анатолій Костецький

2. Провідмінняй усно один з іменників жіночого роду.

**Мармíза* – обличчя (грубо).

127. 1. Запам'ятай закінчення родового відмінка іменників жіночого роду на **-а (-я)**.

кого?		чого?	
-и	-і	-і	-ї
сестр <u>и</u> Марин <u>и</u> хат <u>и</u>	бабус <u>і</u> Ол <u>і</u> криниц <u>і</u>	їж <u>і</u> круч <u>і</u> тиш <u>і</u>	Марі <u>ї</u> наді <u>ї</u> олі <u>ї</u>

2. У який стовпчик потрібно записати слова *Олена, полиця, миша, кропива, Олеся, Лідія*? Доповни кожен стовпчик 2 словами.

128. 1. Спиши сполучення слів, ставлячи іменники в потрібній формі. У зміненому іменнику познач закінчення (за зразком). Усно постав питання і вкажи його відмінок.

Зразок. Листя берези.

фанэра

Прогноз (погода), ящик з (фанера), пахощі (лілія), стояти біля (калюжа), йти до (подруга), квітка (троян-да), лист від (Марія), вода з (криниця), вийшов з (хаща), злізти з (груша), стрибнути з (круча).

2. З якими прийменниками можуть вживатися іменники в родовому відмінку?

129. Запишіть 3 іменники жіночого роду – назви рослин у називному, родовому та знахідному відмінках (за зразком). Один учень добирає лісові рослини, другий – городні чи кімнатні. Перевірте один в одного виконане завдання.

Зразок. Полуниця (Н.в.), полуниці (Р.в.), полуницю (Зн.в.).

130. 1. Спиши прислів'я, замість крапок додаючи потрібні закінчення. Поміркуй над їхнім змістом.

1. У рідної бабус.. найсмачніші груші. 2. Людина – найбільше багатство держав.. . 3. Мудре слово глибше від безодн.., прислів'я гостріше від голк.. . 4. Не брудни криниц.., бо схочеш водиц.. .

2. Познач закінчення іменників жіночого роду в родовому відмінку.

131. 1. Запам'ятай закінчення давального й місцевого відмінків іменників жіночого роду на **-а (-я)**.

Давальний відмінок	Місцевий відмінок
кому? чому?	на кому? на чому? при кому? у чому?
<i>троянд[і], мам[і], квартир[і], пісн[і], круч[і], Ліді[ї], Латві[ї]</i>	<i>на троянд[і], при мам[і], у квартир[і], у пісн[і], на круч[і], при Ліді[ї], у Латві[ї]</i>

2. Чи відрізняються закінчення іменників у давальному та місцевому відмінках? Як розрізняти відмінки?

132. 1. Прочитай прислів'я. Як ти їх розумієш?

1. Усім по половинці, а бабусі півтори. 2. На чужині ще більше Вітчизну цінують. 3. Горі пташці без гнізда, горі людині без домівки. 4. Річку видно по плину, а людину – по розмові. 5. Дружній череді й вовк не страшний.

2. Спиши. Підкресли іменники жіночого роду. Визнач відмінок.

Як розрізняти давальний і місцевий відмінки іменників жіночого роду?

Давальний відмінок уживається без прийменника, тоді як **місцевий** – завжди з прийменником:

дарувати (кому? чому?) сестрі, школі – Д.в.;
присвятити (кому? чому?) мамі, Батьківщині – Д.в.;

кататися (на кому? на чому?) на конячці, на каруселі – М.в.;

принести (у чому?) у сумці, у валізі – М.в.

133. 1. Утвори й запиши сполучення слів, поставивши іменники в давальному або місцевому відмінку з прийменником чи без. У дужках пиши питання та відмінок (за зразком).

Зразок. Шити (кому?, Д.в.) подрузі, Марині.

Дякувати (бабуся, сестра, Марія); жити (Полтава, Олександрія, Яремча); подарувати (Лідія, матуся, Наталя);

радий (весна, зима); працювати (школа, ферма, консерваторія); допомагати (мама, Оксана, Ганна).

2. Поділи виділене слово на склади.

134. 1. Відгадай загадки Марії Пономаренко. Спиши. Допиши відгадки.

1. Висить груша
біля стелі,
Ввімкнеш –
світло у оселі.

2. Екскаватор у землі
Хату риє справно,
Носом, лапами працює,
І виходить славно.
Шуба в нього чорна-чорна.
І в роботі він моторний.

2. Познач відмінки іменників жіночого роду.

135. 1. Прочитай пари слів.

Дорога – дорозі, нога – на нозі, шеренга – у шерензі; мишка – мишці, рука – на руці, чернетка – на чернетці; завірюха – завірюсі, муха – на мусі.

шерéнга

черне́тка

2. Як змінюються кінцеві приголосні, позначені виділеними буквами?

В іменниках жіночого роду на **-а (-я)** у давальному і місцевому відмінках однини кінцеві приголосні основи [г], [к], [х] змінюються на [з'], [ц'] [с']: *Ольга – Ользі, при Ользі, ручка – ручці, на ручці, завірюха – завірюсі, у завірюсі.*

136. 1. Запиши перші дві групи слів у давальному відмінку, а третю – у місцевому. Підкресли букви, що позначають звуки, які змінюються при відмінюванні.

1. Пóдруга, товаришкa, пріятелькa.
2. Дрібкa, крихтa, крихіткa, часточкa, грудочкa.
3. Духотa, задухa, спекa.

2. Що об'єднує слова кожної групи? Як називають такі слова?

137. 1. Прочитай загадку, ставлячи іменники, що в дужках, у потрібному відмінку.

Копошаться собі в (стріха),
Почубляться й на горісі,
Покупаються в (калюжа),
Як немає – у (пилюга).

Завжди птахи ці веселі
Біля кожної (оселя).
І у лісі, і у полі
Чивчиків оцих доволі.

Марія Пономаренко

2. У якому відмінку вжито іменники, у яких змінюються звуки в корені?

3. Обговоріть, чи однаково відмінюються іменники *синиця* – *синичка*, *зозуля* – *зозулька*, *пташка* – *птаха* – *пташина*.

138. 1. Спиши, змінюючи іменники, що в дужках, за змістом. У яких відмінках ти поставиш слова?

Пеппі встала рано, подала (мавпочка) сніданок. Після того вона намалювала на шпалерах у (вітальня) огрядну (дама) в червоній (сукня) й чорному капелюшку. В одній (рука) дама тримала (квітка), а в другій – пацюка. Те *малювання* дуже прикрасило (кімната).

За Астрід Ліндгрен

2. У першому реченні підкресли основу. Поясни розділові знаки.

3. Поясни правопис виділеного слова.

139. 1. Розглянь таблицю й запам'ятай закінчення орудного відмінка іменників жіночого роду на **-а (-я)**.

ким? чим?			
-ою	-єю		-єю
сестр <u>о</u> ю	бабус <u>е</u> ю	меж <u>е</u> ю	Юлі <u>є</u> ю
Оксан <u>о</u> ю	Ол <u>е</u> ю	дач <u>е</u> ю	мрі <u>є</u> ю
гілк <u>о</u> ю	стел <u>е</u> ю	нош <u>е</u> ю	со <u>є</u> ю

2. Доповніть кожен стовпчик 2–3 іменниками. Запишіть, позначте закінчення.

140. 1. Утвори сполучення слів з іменниками в орудному відмінку з прийменниками (з, над, за, під, перед) або без. Запиши.

Захоплюватися (гімнастика), сидіти (яблука), приїхати (сестра), сховатися (хата), чекати (надія), дружити (Марія), відпочивати (груша), зустрітися (однокласник), йти (дорога), зачарований (тиша).

2. Познач закінчення іменників в орудному відмінку.

3. Зроби звуко-буквений аналіз виділеного слова.

141. 1. Прочитай мовчки текст. Добери заголовок.

Колись, дуже давно, приніс Дніпро на своїх хвилях легкий човен. На березі опинилися Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь. І зажили вони щасливим життям.

Одного разу старший з братів, Кий, рибалив на Дніпрі. Коли це крізь тихий плескіт почув:

– Кию, побудуй на цих горах місто. Буде воно великою столицею. Віками житимуть тут люди й прославлятимуть рід твій і державу ту.

Заходилися працювати брати. Скоро на Дніпрових схилах виросло місто, яке назвали на честь старшого брата Києвом, гори ж нарекли *Щекавицею* та *Хоривицею*, а річку, що текла неподалік, – *Либіддю*.

Багато разів палили, нищили Київ орди завойовників. Але місто знову й знову відбудовувалося, сяючи неземною красою.

Певно, там, де було закладено перший камінь, ріс кущ неопалимої *купини**, і сила тієї дивовижної рослини, що не гине навіть у полум'ї, перейшла до міста, зробивши його вічним.

За Оксаною Данилевською

2. Про що йдеться в тексті? Склади й запиши план. Підготуйся переказати легенду про Київ.

3. Випиши сполучення слів з виділеними словами та визнач їх відмінок. Познач закінчення.

**Неопалима купина* – у біблійній міфології – терновий кущ, який горить і якимось дивом не згорає.

142. 1. Спиши, ставлячи іменники в дужках у потрібній формі.

1. Гарною (клітка) *пташка* не буде сита. 2. Краще їсти хліб з (вода), ніж жити (чужина). 3. (Ласка) більше зробиш, ніж (сила). 4. Перед сивою (голова) вклонися. 5. Хоч би скільки була себе в груди ворона, (пава) їй не стати.

2. Провідміняй усно виділене слово.

§ 16. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ ЧОЛОВІЧОГО І СЕРЕДНЬОГО РОДУ

143. 1. Розглянь таблицю.

Н.	хто? що?	син□	кінь□	гай□	дуб□
Р.	кого? чого?	син ^а	кін ^я	га ^ю	дуб ^а
Д.	кому? чому?	син ^{ові} (син ^у)	кін ^{еві} (кін ^ю)	га ^{єві} (га ^ю)	дуб ^у (дуб ^{ові})
Зн.	кого? що?	син ^а	кін ^я	гай□	дуб□
Ор.	ким? чим?	син ^{ом}	кін ^{ем}	га ^{єм}	дуб ^{ом}
М.	при кому? на (у) чому?	при син ^{ові} (при) син ^і	на кін ^і (на) кін ^{еві}	у га ^ї (у) га ^ю	на дуб ^і (на) дуб ^{ові}
Кл.	—	син ^у	кін ^ю	га ^ю	дуб ^е

2. Визнач, подібно до яких слів у таблиці відмінюються іменники *край, лось, Петро, портрет*. Провідміняй ці іменники усно.

144. 1. Прочитай усмішку виразно вголос.

Під час уроку вчитель побачив учня, який *безтурботно* йшов коридором:

- Ти чому не *на уроці*?
- А я їду давати інтерв'ю директорів школи.
- І про що буде інтерв'ю?
- Про те, як я *розбив* вікно *у класі*.

2. Випиши іменники чоловічого роду. Визнач їх відмінок.

3. Поясни написання виділених слів.

4. З'ясуй значення слова *інтерв'ю*. Поясни його написання. Які форми має це слово в різних відмінках? Наведи приклади подібних слів. Запиши 3–4 приклади.

145. 1. Прочитай текст мовчки. Визнач основну думку.

Дуже добре наслідують людський голос майни, родичі наших іпшаків. Розповідають, що в одного англійця втекла майна. Любитель птахів упав у відчай. Він був переконаний, що відшукати птаха у великому місті неможливо. Але скоро птах опинився вдома. Він політав містом, спокійно сів на плече перехожому й повідомив номер телефону. Перехожий подзвонив за номером і потрапив до помешкання власника телефону.

За Іваном Дмитрієвим

2. Випиши сполучення слів з іменниками середнього роду. У дужках запиши питання й відмінок.

146. 1. Розглянь таблицю.

Н.	хто? що?	вікно	море	життя	прізвище
Р.	кого? чого?	вікна	моря	життя	прізвища
Д.	кому? чому?	вікну	морю	життю	прізвищу
Зн.	кого? що?	вікно	море	життя	прізвище
Ор.	ким? чим?	вікном	морем	життям	прізвищем
М.	при кому? на (у) чому?	у вікні	на морі	у житті	у прізвищі
Кл.	—	вікно	море	життя	прізвище

2. Визнач, подібно до яких слів у таблиці відмінюються іменники *сонце, життя, селище, село*. Провідміняй ці іменники усно.

147. 1. Прочитай і спиши скоромовку.

ПРО СОМА

Сонце гріє, аж пече,
З сома сьомий піт тече.
Радить сому сонний кит:
— Покупатись, соме, слід.

Леонід Куліш-Зіньків

2. Над іменниками зазнач відмінок.

3. Провідміняй письмово іменник середнього роду. У разі потреби звертайся до таблиці.

148. 1. Визнач, якими членами речення є виділені іменники в реченнях. У якому відмінку їх ужито?

1. Я повернув праворуч у *степ*. Неозорий *степ* розлягався переді мною. 2. Учора Гриць вивчив вірш про *сонце*. *Сонце* стоїть високо над головою. 3. Вітер січе в *обличчя*. *Обличчя* дівчинки сяяло від радості. 4. Сон-цвіт розкрив перед сонцем свої *пелюсткі*. *Пелюсткі* сон-цвіту закриваються на ніч.

2. Спиши дві пари речень (на вибір). Підкресли основи. Познач відмінок виділених іменників.

149. 1. Розподіліть із сусідом по парті вірші. Спишіть обраний вірш.

1. В небо дивиться *вікно*,
Я в *вікно* дивлюсь давно.

Микола Сингаївський

2. Ворон *узвар* варив –
Узвар враз пригорів.

Сашко Володарський

2. Доведіть, що виділені іменники стоять у різних відмінках. Поділіться один з одним своїми міркуваннями.

Зверни увагу!

Як **розрізнати** називний, родовий і знахідний відмінки іменників чоловічого й середнього роду?

1. Став до іменника два питання:

(це) хто? що? – *дім, Іван, лікар, сонце* – Н.в.;
(немає) кого? чого? – *дому, Івана, лікаря, сонця* – Р.в.; (знайти) кого? що? – *дім, Івана, лікаря, сонце* – Зн.в.

2. Пам'ятай, що іменник у називному відмінку є підметом, у непрямих відмінках – другорядним членом речення.

3. Іменник у називному відмінку ніколи не вживається з прийменником.

150. 1. Прочитай. Визнач відмінки виділених слів.

1. І мене, і всіх малят почастиє влітку *сад*. 2. Прилетіла ластівка, сіла на *гілля*. 3. Грає *дзвонами* весна,

в поле котиться луна. 4. Я до щирого *друга* здаля озовусь, і натішиться *серце* моє.

З творів *Миколи Сингаївського*

2. Випиши речення, що відповідає схемі.

_____ ... _____, ... _____ .

3. Склади 2 речення, у яких слово *друг* стояло б у родовому і знахідному відмінках.

151. 1. Прочитай скоромовку Володимира Верховинця. Потренуйся вимовляти її швидко й виразно.

Королева коло лева,
Коло королеви – лев.

Лева любить королева,
Королеву любить лев!

2. Визнач відмінки іменників.

152. 1. Прочитай текст мовчки. Добери заголовок.

Музика – мистецтво звуків. Вона може відтворити чи не всі звуки й шуми, що існують у навколишньому житті, у природі. У музиці можна почути гуркіт грому і спів пташок, завивання вітру і передзвін дзвонів, шелест лісу і дзижчання джмеля, дзюркотання струмка і кроки людини, тупіт коня і ревіння танка, рокотання бурхливих хвиль і крик півня, гудіння гвинтів літака і постукування калатала нічного сторожа...

За *Дмитром Кабалевським*

2. Випиши іменники чоловічого роду в родовому відмінку. Познач закінчення.

Іменники чоловічого роду в родовому відмінку однини можуть мати закінчення **-а, -я, -у, -ю**.

Правопис таких іменників потрібно перевіряти за орфографічним словником, у ньому завжди подається закінчення родового відмінка однини:

рюкзак (-а)

портфель (-я)

дощ (-у)

тюль (-ю)

153. 1. Випиши сполучення слів з іменниками чоловічого роду в родовому відмінку однини. Познач закінчення.

Гуркіт грому, гуляти в парку, зошит Андрія, подарунок братові, історія *Києва*, кучугури снігу, водій трамвая, приїхати з Луцька, гілка каштана, розказати товаришу, їхати в автобусі, повернутися з музею, зупинка тролейбуса, берег океану.

тролейбус

трамвай

океан

2. Зроби звуко-буквений аналіз виділеного слова.

154. 1. Прочитай вірш виразно вголос.

НАЙ-НАЙ...

Коза. Жирафа. Заєць. Слон.
Вовк. Крокодил. Хом'як. Бізон.
А ще – лисиця, бегемот...
У кого з них найбільший рот?
У кого найкуціший хвіст?
У кого най-, найвищий зріст?
У кого най-, найбільше сліз?
У кого най-, найдовший ніс?

В. Юречко

2. Дай повні відповіді на запитання. Дві відповіді запиши.

3. Підкресли в записаних реченнях іменники чоловічого роду в родовому відмінку. Познач у них закінчення.

4. Запитайте один одного про яскраві ознаки будь-яких істот. Починайте запитання словами: «У кого най...».

155. 1. Прочитай і спиши.

Прислухайся весною до співу шпака. Співає він чудово, от тільки співає часто чужі пісні. Ти почуєш спів жайворонка чи іволги, а за мить – пісню горихвістки чи зяблика. Шпак може відтворити скрип колодезяного журавля, нявчання кота, гудіння мотора та звук людського голосу.

За Іваном Дмитрієвим

2. Познач закінчення в іменниках чоловічого роду. Зазнач відмінок.

3. В останньому реченні підкресли однорідні члени речення.

156. 1. Вивчи вірш. Запиши з пам'яті.

Вітер сірому *котові*
Чеше вусики шовкові.

Ясне сонце випливає,
Коту спину пригріває.

Максим Рильський

2. Визнач відмінок виділених іменників. Познач закінчення.

3. Постав у цьому самому відмінку слова *Іван, дідусь, Юрій*.

Іменники чоловічого роду в давальному відмінку однини мають закінчення **-ові, -еві (-єві) або -у (-ю)**:
братові – брату, Олесеві – Олесю, Андрієві – Андрію.

Іменники чоловічого роду в місцевому відмінку мають закінчення **-ові, -еві (-єві) або -у (-ю), -і (-ї)**:
на батькові – на батьку, на синові – на сині, при Грицеві – при Гриці, в гаю – в гаї, у куті – у кутку.

157. 1. Роздивися навколо себе. Хто або що позначається іменником чоловічого роду?

2. Запиши 5 таких іменників у давальному відмінку. Познач закінчення. Які слова можуть мати два закінчення?

158. 1. Прочитай. Іменники, що в дужках, постав у потрібному відмінку. Використовуй різні закінчення.

Сьогодні в мене мандрівка на па-
сіку. Маю занести (батько) обід. Він
тепер працює на пасіці. Батько допомагає (Антін) Качу-
ровському, знаменитому (пасічник) і доброму (стільяр),
слідкувати за великим медовим господарством, у якому
двісті *шістнадцять* вуликів.

шістнадцять

За Сергієм Козаком

2. Спиши. Зазнач відмінки іменників чоловічого роду.

3. Знайди в тексті й запиши слово, що відповідає звуковій моделі. У якій відмінковій формі його вжито? Доведи.

— о́ = о = о

4. Склади й запиши речення з виділеним словом. Використай у ньому іменник чоловічого роду в давальному відмінку.

159. 1. Прочитай усмішку.

– Скільки років твоєму *братику*? – питає Іра в Андрія.
– *Олесеві* щойно виповнився один рік, – гордо відповідає хлопчик.

– Моєму *песику* також один рік. Дивись, як чудово він бігає, а Юрасик тільки вчиться ходити.

– Е-е, – захищає Андрій братика, – *Кудлаєві* легко бігати, бо він має чотири ноги, а в Юрасика їх лише дві.

2. Випиши виділені іменники. Зазнач їх відмінок і познач закінчення. Чи можуть ці іменники мати інші закінчення?

160. 1. Спиши, ставлячи іменники, що в дужках, у потрібному відмінку. Встав пропущені букви *е, и*.

Я, як над..влюся на наш «Сокіл», більше ні про що думати не можу. Відразу уявляю себе на хокейному (майданчик) в (Палац) спорту. Під сімнадцятим ном..ром. У синьому (шолом), у білій (футболка) із ч..рвоним л..стком на грудях і з нап..сом на (спина): «Борсук»... Ех, красиво ж!..

Тоді всі хлопці у (двір) мене поважатимуть. Навіть ті, хто старші за мене і зараз у гру не беруть.

В'ячеслав Чистяков

2. Написання якого слова з пропущеною буквою потрібно перевіряти за словником?

161. 1. Розглянь таблицю й запам'ятай закінчення орудного відмінка іменників чоловічого й середнього роду.

ким? чим?				
	-ом	-ем	-єм	-ям
ч.р.	літак ^{ОМ}	учн ^{ЕМ}	трамва ^{ЄМ}	
	Юрк ^{ОМ}	Юрас ^{ЕМ}	Юрі ^{ЕМ}	
с.р.	вікн ^{ОМ}	віконц ^{ЕМ}		житт ^{ЯМ}
	прізвиськ ^{ОМ}	прізвищ ^{ЕМ}		обличч ^{ЯМ}

2. Обговоріть, до яких стовпчиків потрібно додати слова: *золото, узбіччя, брат, море, водій, завдання, Олесь, горобець*.

162. 1. Спиши загадки, розкриваючи дужки. У якому відмінку ти поставиш слова?

1. Був він (серпик) тоненьким, згодом – (блюдне) став кругленьким. 2. Зеленії брусочки прив'язані (шнурочок), по грядці розповзлися, (сік) налилися (М. Пономаренко). 3. Носатий Микита, дерев'яна свита. Не (гребінець) чесаний, а (ніж) затесаний.

2. Запиши відгадки в орудному відмінку однини. Познач закінчення.

163. 1. Прочитай. Визнач тему тексту. Добери до нього заголовок.

Ще в дитинстві Моцарта називали чарівником. У три роки він міг повторити обома руками п'єсу, яку перед тим зіграв батько. У чотири роки він уже грав на клавесині* власні п'єси. У шість років Моцарт став справжнім віртуозом-клавесиністом**, автором багатьох творів для різних інструментів. З величезним успіхом хлопчик виступав перед публікою.

У дев'ять років Моцарт без будь-чиєї допомоги навчився вправно грати на скрипці. Тепер він був і композитором, і виконавцем-клавесиністом, і скрипа-лем. То справді було чудо!

За Дмитром Кабалевським

2. Перекажи частини тексту, у яких розповідається про досягнення шестирічного й дев'ятирічного Моцарта.

3. Випиши іменники чоловічого роду в орудному відмінку. Познач закінчення.

**Клавесін* – старовинний клавішно-струнний музичний інструмент, зовні схожий на фортепіано.

***Віртуоз* – виконавець, що досконало володіє технікою свого мистецтва.

164. 1. Прочитай текст, розкриваючи дужки за змістом.

Теплим весняним (день) після школи можна побувати на (Дніпро). Перейшов Парковим пішохідним (міст) на той бік – і ти вже на (пляж), на Трухановому (острів). Це і є Центральний київський пляж.

Тут можна розташуватися або під («грибок»), щоб сонце не припекло, або просто на (пісок) під (кущ) лозняка. Тут ми засмагаємо, купаємося, плаваємо. Та що й казати – треба бути справжнісіньким (*тяхтій*), щоб не вміти плавати, живучи біля такої річки, як Дніпро!

За Наталею Забілою

2. Спиши речення, у яких є іменники чоловічого роду в орудному відмінку. Познач у цих іменниках закінчення.

165. 1. Прочитай усмішку.

– Напишіть твір на тему «Я – директор», – каже вчитель учням.

Усі діти почали писати, лише один хлопчик не пише.

– Ти чому не працюєш? – запитує вчитель.

– А я чекаю секретаря.

2. Провідміняй іменники чоловічого роду з основою на **-р**.

Зверни увагу!

Іменники чоловічого роду з основою на **-р** можуть відмінюватися по-різному:

Н.в. *воротар*

Р.в. *воротаря*

Д.в. *воротарю* (-*еві*)

Зн.в. *воротаря*

Ор.в. *воротарем*

М.в. *на воротареві* (-*ю*, -*і*)

комар

комара

комару (-*ові*)

комара

комаром

на комарові (-*і*)

Правопис таких іменників потрібно перевіряти за орфографічним словником, де подано закінчення родового відмінка. За цією формою визначаємо всі інші закінчення.

166. 1. Прочитай іменники – на́зви професій у називному й родовому відмінках.

бджоля́р – бджоляра́
жонглер – жонглерá
кресля́р – кресляра́
маля́р – маляра́
муля́р – муляра

апте́кар – аптекаря
квітника́р – квітникаря
кобза́р – кобзаря́
ку́хар – ку́харя
слю́сар – слюсаря

2. Провідміняй на вибір по одному слову з кожного стовпчика.

3. Запиши всі іменники в називному та орудному відмінках. Познач закінчення.

4. Розподіліть слова із вправи (порівну) і розкажіть один одному, чим займаються представники кожної професії (за зразком). Хто з вас зумів пояснити всі слова?

Зразок. Чоботáр – це майстер, який шиє і ремонтує чоботи та інше.

167. 1. Прочитай, уставляючи замість крапок закінчення орудного відмінка однини.

Школи є різні. Я знаю одного хлопчика, який учить-
ся в музичній школі, бо хоче стати музикант.. . Після
школи він учитиметься ще в Київській консерваторії.
Це не кожен може, для цього треба мати хист. І щоб
стати художник.. , теж треба мати хист. Такого хлоп-
чика я теж знаю. Він дуже добре малює, а після школи
підє вчитися в художню академію.

У Києві є багато навчальних закладів: хто ким хоче
бути, може в такий заклад і йти або хоч у коледж чи
училище. Можна стати й інженер.. , і лікар.. , і вчител..
або просто хорошим і вмілим робітник.. .

За Наталею Забілою

2. Випиши іменники чоловічого роду, що стоять в орудному відмінку. Познач закінчення. Правопис яких слів потрібно перевіряти за словником?

3. Розкажи про професії батьків. Чи знаєш, де вони вчились?

168. 1. Спиши вірш, ставлячи іменники в дужках у родовому відмінку. За потреби звертайся до орфографічного словника.

РУКИ

Тепла і ніжна – в (матуся) рука.
 Дужа й солонa вона – в (моряк).
 У (сталевар) – міцна, мозолиста.
 Легка, мов крило, – в (піаніст-артист).
 В (лікар) – чуйна. Шорстка – в (хлібороб)...
 Тільки ніяка рука – у (нероба).

Людмила Савчук

2. Провідміняй усно іменники *лікар* і *хлібороб*.
3. Добери спільнокореневі слова до виділеного іменника. Визнач, якими частинами мови вони є.

169. 1. Прочитай і спиши вірш.

У гаю, в кущах на лузі
 Кожна брунька набухає,
 І земля на *виднокрузі*
 Теплим маревом зітхає.

Микола Сингаївський

2. Назви початкову форму іменників чоловічого роду. Підкресли іменники, у яких змінюються приголосні звуки. Визнач, у якому відмінку відбувається зміна приголосних.
3. Запиши кілька синонімів до виділеного слова. Усно провідміняй їх.

У деяких іменників чоловічого й середнього роду в місцевому відмінку однини перед закінченням *-і* кінцеві приголосні основи [г], [к], [х] змінюються на [з'], [ц'], [с']: *луг* – у *лузі*, *яблуко* – у *яблуці*, *вухо* – у *вусі*.

170. 1. Запиши іменники, додай форму, у якій змінюється приголосний. Підкресли букву, яка позначає його (за зразком).

Зразок. Горіх – у горісі.

Язик, горох, берег, молоко, рух, плут, кулак, фартух.

2. У якому відмінку відбулася зміна приголосних?

171. 1. Прочитай загадковий вірш Юрія Ряста. Постав слова, що в дужках, у місцевому відмінку.

ХТО ДЕ ЖИВ

У (ліс) жив *Трусь*.

У (луг) жив *Трясь*.

У (поле) – *Вітрусь*.

У мами – Юрась.

Між хмарами – *Блись*.

На (вигін) – *Хвись*.

На (прив'язь) – *Лизь*.

У (запічок) – *Бристь*.

На (ґанок) – *Тупало*.

У (темрява) – *Лупало*.

У (стаєнка) – *Мукало*.

У (копанка) – *Кумкало*.

В (колиска) – *Чукикало*.

В (кожух) – *Кахикало*.

На (стежка) – *Кудикало*.

На (дах) – *Курликало*.

На (вишенька) – *Тьох*.

На (сідало) – *Квох*.

На (стілчик) – *Ох*.

На (покуть) – Бог.

Іще там хтось бувсь,
Та я вже забувсь.

2. Випиши іменники чоловічого роду, у яких у місцевому відмінку відбувається чергування приголосних. Підкресли букви, що позначають ці приголосні.

3. Обговоріть, кого або що «заховав» автор за виділеними словами. Можливо, вам стане в пригоді тлумачення деяких слів.

Хвіськати – 1. Бити, ударяти кого-небудь чи що-небудь чимсь. 2. Видавати різкі свистячі звуки.

Чукікати – забавляючи, підкидати на руках, ногах дитину й промовляти при цьому слово «чук-чуки».

Лупати – світити слабким, миготливим світлом.

172. 1. Відгадай загадки. Спиши, ставлячи слова, що в дужках, у місцевому відмінку.

1. Живе в густому (ліс), ласує на (горіх), як намисто оченята. Хто це? Спробуй відгадати. 2. Хто в гарячий день на (луг) випасається в (кожух)? 3. У блакитнім (піджак), у рожевій (сорочка) по зимовому (садок) *гуляють*, як гості.

2. Зроби звуко-буквений аналіз виділеного слова.

173. 1. Прочитай вірш виразно вголос.

ДРІЗД

Забіяка чорний *дрізд*
Загубив у бійці *хвіст*,
Крила теж обскубли трішки...
І тепер він не літає,
Хоч і крилами махає,
А по полю ходить пішки...
Ви не бачили дрозда
Без хвоста?

Валерій Войтович

2. Знайди виділені іменники в іншій формі. Випиши їх парами. Яку особливість ти помітив?

В іменниках чоловічого роду в деяких відмінках відбувається чергування голосного [і] з [е] або [о]:

стіл – *сто́лу* (Р.в., Д.в.) – *сто́лом* (Ор.в.) – *на столі* (М.в.); *лід* – *льо́ду* (Р.в., Д.в.) – *льо́дом* (Ор.в.) – *на льо́ду* (М.в.); *камінь* – *каменя* (Р.в.) – *каменю* (Д.в.) – *каменем* (Ор.в.) – *на камені* (М.в.).

174. 1. Знайдіть слова, у коренях яких при відмінюванні змінюються звуки. Один учень виписує іменники чоловічого роду, у яких у корені відбувається зміна голосних звуків, другий – у яких змінюються приголосні.

Пішохід, нога, вік, ніс, стіг, язик, дзвін, щітка, двір, горіх, дім, горох, віз, кожух, пиріг, кінь, лопух, дорога, поріг, порох.

2. Перевірте один в одного записані слова. Їх має бути однакова кількість. Які три слова ви записали вдвох?

175. 1. Прочитай і спиши, розкриваючи дужки.

Товаришів у мене багато – у школі, у (двір). Але найбільше я *дружу* з (Ігор). Ми *живемь* в одному (будинок), в одному (під'їзд), на одному (поверх), навчаємося в одному (клас) і сидимь за однією партою.

Усі кажуть, ніби ми й схожі між собою – як брати. І справді: обидва біляві, кирпаті, сіроокі, в обох веснянки (За Борисом Комаром).

2. Підкресли форми іменників, у яких відбулася зміна голосних чи приголосних звуків.

3. Добери синоніми до виділених слів.

176. 1. Відгадай та спиши загадки.

1. Влітку хмарами гуляю,
З неба падаю дощами,
Ну, а взимку я сію
Льодом, інеєм, снігами.

Степан Жупанин

2. В теплім краї жити звик.
Є на носі в нього ріг.

Анатолій Камінчук

влітку

взимку

2. Підкресли іменники, у яких зі зміною форми відбувається зміна звуків.

3. Провідміній усно друге слово-відгадку.

§ 17. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ ЖІНОЧОГО РОДУ З НУЛЬОВИМ ЗАКІНЧЕННЯМ

177. 1. Розглянь таблицю відмінювання іменників жіночого роду, що мають нульове закінчення.

Н.	хто? що?	радість□	повінь□	тінь□	любов□
Р.	кого? чого?	радіст ^і	повен ^і	тін ^і	любов ^і
Д.	кому? чому?	радіст ^і	повен ^і	тін ^і	любов ^і
Зн.	кого? що?	радість□	повінь□	тінь□	любов□
Ор.	ким? чим?	радіст ^ю	повінн ^ю	тінн ^ю	любов' ^ю
М.	при кому?	у радіст ^і	при	у тін ^і	у любов ^і
Кл.	на (у) чому?	радіст ^е	повен ^і	тін ^е	любов ^е

2. Визнач, у яких відмінках закінчення іменників збігаються.

3. Обговоріть, подібно до яких слів у таблиці відмінюються іменники *ніжність*, *осінь*, *сіль*, *кров*. Провідмінійте їх усно.

178. 1. Запиши сполучення слів. У дужках зазначай відмінок і початкову форму іменника (за зразком).

Зразок. Упевнитися в щирості (М.в., щирість).

Зрадів осені, подарунок від матері, помилка у відповіді, постраждати від повені, повернутися з подорожі, стояти в тіні, працювати до ночі.

2. Які зміни в коренях слів ти помітив? Підкресли слова, у яких відбувається чергування голосних звуків.

У деяких іменниках жіночого роду, що в початковій формі мають нульове закінчення, у родовому, давальному й місцевому відмінках відбувається чергування голосного [і] з [е] або [о]:

легкість – *легкості* (Р.в., Д.в., М.в.);

піч – *печі* (Р.в., Д.в., М.в.);

сіль – *солі* (Р.в., Д.в., М.в.).

179. 1. Прочитай виразно вірш.

Треба слову радощів додати,
щоб уміло душу звеселяти.
Треба слову мудрості додати,
щоб зуміло все життя згадати.
Треба слову ніжності додати,
щоб уміло друзів пригортати.
Треба слову мужності додати,
щоб воно могло багатим стати.
Та найбільш, я певен, слову треба –
хліба-солі та землі і неба.

Микола Сингаївський

2. Назви іменники жіночого роду. Запиши їх у початковій формі, родовому й орудному відмінках. Познач закінчення.

Зразок. Круч^а – круч^{ею}.

180. 1. Прочитай текст мовчки. Спиши.

Берестечко – місто Волинської області. Засновано його за часів Київської Русі. Народний переказ пов’язує назву з берестяними лісами в цій місцевості. Нині кілька старих суховерхих берестів збереглося на території міського парку.

Юрій Кругляк

2. Познач відмінок над іменниками жіночого роду, що в початковій формі мають нульове закінчення.

3. Провідміняй усно один із цих іменників.

181. 1. Прочитай прислів’я та приказки. Як ти розумієш їхній зміст?

1. Перед чемністю всі двері розчинені. 2. За любов любов’ю платять. 3. Розмова без приказки – як м’ясо без солі. 4. Золото в бруд упаде, але міддю не стане. 5. Людина славна лідянністю. 6. Життя прожити – не навколо печі обійти. 7. Словами за горами, а ділом за піччю.

2. Спиши. У 4 реченні познач основу. Поясни розділові знаки.

3. Назви іменники, які мають у початковій формі нульове закінчення. Визнач їх відмінок.

В іменниках жіночого роду, що в початковій формі мають нульове закінчення, в орудному відмінку перед закінченням продовжуються м’які приголосні:

тінь – тінню, ніч – ніччю, печаль – печаллю.

Якщо основа закінчується двома приголосними, то продовження не буває: *радість – радістю, чуйність – чуйністю.*

182. 1. Випиши іменники жіночого роду, які в початковій формі мають нульове закінчення. Запиши їх у називному й орудному відмінках. Познач закінчення (за зразком).

Зразок. Розкіш – розкішш[ю].

Пір'ям, кров'ю, весіллям, сіллям, знанням, м'ясом, річчю, узбережжям, гіллям, м'ятою, маззю, мудрістю, солов'єм, міддю, подорожжю, папороттю, життям, блакиттю, свіжістю.

2. Підкресли букви, що позначають подовжені м'які приголосні.

183. 1. Відгадай загадки Людмили Кондрацької.

1. З *К* – брикаюсь та іржу.
З *Т* – за усіма ходжу.

2. Коли я з *Н* – все спить-дрімає,
А з *П* – хліб вам випікаю.

2. Провідмінняй усно слова-відгадки, які є іменниками жіночого роду.

3. Розкажи правило про відмінювання четвертої відгадки.

В іменниках жіночого роду, що в початковій формі мають нульове закінчення, після букв *в, ф* перед закінченням *-ю* ставимо апостроф: *кров* – *кров'ю*, *любов* – *любов'ю*, *верф* – *верф'ю*.

Апостроф ставимо також в орудному відмінку слова *матір*: *матір'ю*.

184. 1. Прочитай мовчки текст. Визнач його основну думку.

Любов до рідної мови успадкована разом з *любов'ю* до батьків, до свого дому, до навколишньої природи. У ній озвучений шум дерев, гомін полів, гамір міста і спокій неба. Мова від колиски й до останнього подиху разом з людиною. Вона предмет піклування й *гордості*. Рідна мова для кожного народу є *пам'яттю* про минуле, засобом порозуміння в сьогоденні, виходом у майбутнє.

За Зиновією Франко

2. Спиши. Поясни написання виділених слів.

3. Запиши кількість звуків і букв у виділених словах.

§ 18. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ У МНОЖИНІ

185. 1. Розглянь таблицю.

Питання	Іменники			
	жіночого роду із закінченням -а (-я)	чоловічого роду	серед- нього роду	жіночого роду з основою на приголосний
хто? що?	машин <u>и</u> пісн <u>і</u> хвил <u>і</u> історі <u>ї</u>	студент <u>и</u> учн <u>і</u> олівц <u>і</u> музе <u>ї</u>	сел <u>а</u> вікн <u>а</u> пол <u>я</u> мор <u>я</u>	ноч <u>і</u> печ <u>і</u> радост <u>і</u> швидкост <u>і</u>

2. Доповни таблицю своїми прикладами.

3. Запиши слова останнього стовпчика в називному відмінку однини та множини. Яку особливість вони мають?

4. Утворіть форму родового відмінка однини й називного відмінка множини слів *річ*, *дрізд*, *кіт*, *промінь*, *сніг*, *стіл*, *матір*, *лебідь*, *курінь*. Зробіть висновок. Перевірте один одного.

186. 1. Визнач тему й основну думку тексту. Добери заголовок.

Чимало людей працюють уночі. Хтось дбає про воду, про газ і електрику. Уранці підемо до магазину, а туди вже привезли і свіже молоко, і пухкий, запашний хліб. Бо вночі працюють молочарі, і пекарі, і шофери. Не сплять і охоронці нашого спокою – міліціонери. І лікарі також чергують. Увесь час насторожі прикордонники. Ніч тяжко роботає, працює вночі. Ну, а ти, синку, спи! Завтра тобі рано до школи...

За Олександром Єфімовим

2. Випиши іменники в називному відмінку множини. Познач закінчення.

Зверни увагу!

Іменники чоловічого роду з основою на **-р** у називному відмінку множини можуть мати закінчення **-и, -і**: *інженери*, *лікарі*. Їх правопис потрібно перевіряти за орфографічним словником.

187. 1. Прочитай. Про що ти дізнався з тексту?

Нині прізвища нагадують про колишніх майстрів, які виготовляли необхідні в господарстві речі. Кушнірі чинили смушки для *кожухів*. Стельмахи майстрували вози́ та сани. Бондарі збивали діжки́. Гутники виливали скло у гуті́ (на склозаводі). Ковалі́ кували підкови, сокири та всяке залізне знаряддя. Мірошники працювали в млині. Лимарі́ робили ремінну зброю для *ко́ней*. Ось звідки в нас прізвища Коваль і Коваленко, Лімар і Лимаренко, Бондар і Бондаренко.

За А. Матвієнко

2. Випиши 2 (на вибір) речення про давніх майстрів. Познач відмінки іменників, ужитих у множині.

3. Запиши виділені іменники в називному та родовому відмінках множини. Познач закінчення.

188. 1. Розглянь таблицю.

Питання	Іменники			
	жіночого роду із закінченням -а (-я)	чоловічого роду	серед- нього роду	жіночого роду з основою на приголосний
кого? чого?	<i>машин</i> ☐ <i>пісень</i> ☐ <i>хвиль</i> ☐ <i>історій</i> ☐	<i>учителі́в</i> <i>інженері́в</i> <i>гаї́в</i> <i>ко́н</i> <i>ей</i>	<i>сіл</i> ☐ <i>вікон</i> ☐ <i>морі́в</i> <i>полі́в</i>	<i>ноч</i> <i>ей</i> <i>зустріч</i> <i>ей</i> <i>подорож</i> <i>ей</i> <i>радо́ст</i> <i>ей</i>

2. Які іменники в родовому відмінку множини мають закінчення *-ів, -їв, -ей*, а які не мають закінчення?

3. Обговоріть, які стовпчики можна доповнити іменниками: *віршів, вішень, сестер, учнів, учениць, столів, тіней, подвір'їв, відкриттів, облич*. Назвіть закінчення цих слів.

189. 1. Прочитай.

Важко собі уявити, як люди жили в стародавні часи! Не було тоді ні заводів, ні залізниць, ні машин, ні пароплавів... Не було ні електрики, ані навіть гасових ламп. Освітлювали житло тоді лучиною – трісочкою.

Люди сіяли хліб на невеличких нівках, полювали на звірів і диких птахів – качок та лебедів. Тоді на Дніпрі водилися й дикі лебеді! І цукру ще не вміли робити, а щоб поласувати, збирали в лісі мед диких бджіл.

За Наталею Забілою

2. Знайди іменники в множині. Запиши їх у початковій формі й родовому відмінку множини. Познач закінчення. Підкресли букви, які змінюються при відмінюванні (за зразком).

Зразок. Стіл – столів.

3. Назви іменники, у яких зі зміною форми відбувається зміна приголосних чи голосних звуків. Підкресли букви, які позначають ці звуки.

190. 1. Відгадай загадку.

У двох матерів
По п'ять синів,
Одне ім'я всім.

2. Два слова-відгадки провіднінай письмово. Порівняй закінчення в давальному, орудному й місцевому відмінках.

Іменники в давальному, орудному й місцевому відмінках множини мають однакові закінчення незалежно від роду:

Д.в.: -ам (-ям) (друзям, подругам, вікнам);

Ор.в.: -ами (-ями) (домами, топоблями, узбіччями);

М.в.: -ах (-ях) (у степах, по лініях, у завданнях).

191. 1. Прочитай приказки, додаючи слова з довідки. Поясни, як ти їх розумієш.

Птаха впізнають по перу, а людину – Багато віддаси ... , багато від них матимеш. Людина вчиться Птах сильний ... , людина – розумом.

2. Спиши. Підкресли іменники, що стоять у множині. Познач їх відмінок.

Довідка. По справах, крильми, людям, на помилках.

192. 1. Прочитай. Поділи текст на абзаци.

Навесні, коли в горах починають танути сніги, моя мати могла годинами дивитися на струмки, що мчать у долину. А в мене найулюбленішим заняттям було чалапати босими ногами по дощових калюжах. Не боячись дощу, ми перепиняли шлях струмкам. Уявляю, якої насолоди зазнають птахи, коли п'ють дощову воду з кам'яних чаш.

За Расулом Гамзатовим

2. Поясни написання слів на вивчені правила.

3. Знайди іменники в непрямих відмінках множини. Випиши сполучення слів, утворені ними й дієсловами. У дужках запиши питання і відмінок іменників, познач закінчення.

З р а з о к. Захоплюватися (ч и м? – Ор.в.) пісн^ями.

193. Прочитай, відгадай і спиши загадки, ставлячи іменники, що в дужках, у потрібному відмінку. Провідміняй відгадки в множині.

1. Що то за дивинки –
Льодяні морквинки –
Звисли над (дахи)
Догори (ноги).

Сергій Коцький

2. Лежать діжі на (грядки)
У смугастих (кожушки).

Марія Пономаренко

194. 1. Спиши загадку. Запиши відгадку.

Росло, росло, виросло,
Із кожуха вилізло,

По руках покотилося,
На зубах опинилося.

2. В іменниках, що стоять у множині, познач закінчення, зазнач відмінок.

У місцевому відмінку множини іменники мають закінчення **-ах (-ях)** незалежно від прийменника:
у степах, по степах, на стежках, по стежках, на городах, по городах.

195. 1. Прочитай, ставлячи іменники, що в дужках, у місцевому відмінку множини.

Тато і дід уже декілька днів ходять будувати дамбу, щоб захистити село від *повені*. Бо коли в (гора) падають великі дощі, то річка розливається, як море. Вона гуляє попід хатами, по (город), робить велику шкоду. Повінь любить приходити навесні, по (сніг).

Лесик упевнений: якщо вже дід будує греблю, то нема такої води, яка б ту греблю розмила.

За Яремою Гояном

2. Випиши іменники в місцевому відмінку множини з дієсловами. Постав питання від дієслова до іменника.

3. Поясни написання виділеного слова. Провідміній його.

196. 1. Прочитай, відгадай і спиши загадку.

По ланах, житах безкраїх,
По морях вона гуляє,
То, сердешна, в берег б'ється,
В бризках піниться, сміється.

Марія Пономаренко

2. Над іменниками, що стоять у множині, напиши відмінок. Познач закінчення.

197. 1. Спиши, ставлячи іменники, що в дужках, у потрібному відмінку. У дужках після кожного іменника напиши скорочено відмінок і число.

Далеко в (гори), за стіною лісу, де буйні трави вкрили полонину, жив молодий веселий лісоруб. Дружив із (сопілка), з (пісні) і з (вітер) *розмовляв*, як з (брат), по (зорі) вгадував, що робиться у (світи) і *розсував* (плечі) непорушні скелі.

Ярема Гоян

2. Поясни написання виділених слів. Запиши по два іменники й дієслова, які пишуться за цим правилом.

ПРИКМЕТНИК

§ 19. ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО ПРИКМЕТНИК

198. 1. Прочитай текст без виділених слів і з ними.

Діти побачили на *невисокій* сосонці п'яťох сойок. Чого вони тільки не виробляли! То настовбурчували своє *пухнасте* оперення, то наїжачували *чорні* чубчики на голові, то розпускали *короткі, широкі* крила. Птахи стрибали, повертаючись, щоб видно було *біле* надхвістя і *яскраво-голубі* пера із *чорними* смужками на крилах. Співи не вгавали.

За *Анатолієм Давидовим*

2. Який текст є виразнішим? Яким ти уявляєш малюнок за текстом без виділених слів і з ними? Опиши.

199. 1. Прочитай. Який це текст – опис, розповідь, міркування? Чому? Як ти відповіси на запитання в першому реченні?

Чому людина прикипає серцем до рідної сторони на все життя? Тому, що та земля, яка народила кожного з нас, нам як рідна мати. Тут ми вперше побачили світ. Уперше ми почули тут рідну мову, клекіт *лелеки*, чарівну музику *коника-стрибунця* і дзвін ластівок. Уперше в рідному краю кожен із нас відчув ніжну *любов* і щирі ласку своїх батьків. Ось чому рідна земля є найдорожчою. Вона нам – *мати*. А матір і *Вітчизна* для кожного єдині. І нам найдорожча і єдина – мила Україна!

За *Надією Красоткіною*

2. У яких словах висловлено основну думку тексту? Випиши їх.

3. Назви прикметники. Визнач їх рід і число.

4. До виділених слів усно добери синоніми.

200. 1. Від поданих іменників утвори спільнокореневі прикметники. Склади й запиши сполучення слів з утвореними словами. Зазнач рід прикметника.

Зразок. Весна – весняний (ч.р.) день.

Чудо, дерево, обід, верх, літо, зуб, м'ята, вечір.

2. Один учень підкреслює прикметники з основою, яка закінчується на твердий приголосний, другий учень – прикметники з останнім м'яким приголосним основи. Прочитайте один одному підкреслені слова.

201. 1. Прочитай. Спиши речення, у яких є прикметник.

Хамелеони – це родичі ящірок. Ці тварини дивують людей своїми звичками. По-перше, вони можуть міняти своє забарвлення. Коли хамелеон сидить на листі, він зелений. Переповзе на камінь – стає сірим.

По-друге, чудовий у хамелеона язик – липкий і дуже довгий. Сяде поблизу коник чи метелик – хамелеон немов вистрілює своїм язиком.

Але найдивовижніші в нього очі. Кожне око в хамелеона саме по собі. Одне може вниз дивитися, друге – назад чи вбік. Зручно!

За Віталієм Танасійчуком

2. Підкресли прикметники. Зазнач рід і число.

202. 1. Прочитай і відгадай загадку.

Крила в птаха не з пір'їн,
А з паперу і новин.
Він щодня на диво-крилах
Їх розносить по квартирах.

Ігор Січовик

2. Чи знайомий ти з відгадкою? Яку інформацію в ній можна знайти?

3. **Увага – конкурс!** Хто добере до слова-відгадки якомога більше прикметників?

203. 1. Прочитай замітку в газеті.

НАЙКРАЩІ ЮНІ ЧИТЦІ ПОЇДУТЬ ДО УЖГОРОДА

Стало доброю традицією відзначати в березні Шевченківські дні українцями всіх поколінь. Минулого тижня в Національному музеї Тараса Шевченка відбувся конкурс юних читців поезій Кобзаря. У творчому змаганні взяли участь сорок два декламатори*. На конкурсі звучали не лише вірші поета, а й твори про нього. Приміром, Ганна Бондарчук, учениця шостого класу, давно пише вірші. Один з них «Пам'яті Шевченка» дівчинка продекламувала на святі.

За словами голови журі Софії Бурак, діти підготувалися дуже добре. Було надзвичайно важко обрати найкращих. Та все ж таки дипломи вручили п'ятнадцятьом юним декламаторам. Десять переможців конкурсу влітку поїдуть відпочивати на Закарпаття. Усі інші призери отримали в подарунок чудові книжки.

2. Визнач тему замітки. Запропонуй свій заголовок.
3. Назви прикметники. З якими іменниками вони пов'язані?
4. З'ясуй значення вислову *творче змагання*.

Замітка – це невелика стаття, повідомлення в газеті чи журналі. В її основі лежить яскравий факт, цікава подія.

На початку замітки повідомляють головне, а потім викладають подробиці. Заголовок замітки мусить привернути увагу читача.

204. 1. Пригадай, яким було 1 вересня у твоїй школі. Що можна розповісти в замітці про це свято? Який заголовок можна дібрати?

2. Запиши план розповіді.
3. Склади замітку, запиши її в зошит.

205. Склади й запиши замітку в газету на одну із запропонованих тем: «Шкільне свято», «Найкращий день канікул», «Найкращий учень класу».

**Декламатор* – той, хто виразно читає художні твори.

206. 1. Прочитай текст мовчки. Добери заголовок.

Упродовж тисячоліття люди писали пташиними перами. Найчастіше – гусячими. Інколи – воронячими, павичевими, лебединими. А ось курячі, індичі та голубині пера для цього не придатні.

Писати гусячим пером було нелегко. До речі, з-під пера, взятого з лівого крила, літери виходили красивішими. Бо згин на такому пері зручніший для руки.

2. Випиши прикметники у формі множини. Познач закінчення.

3. У яких відмінках і числах ужито в тексті слово *перо*?

207. 1. Прочитай. Знайди в кожному рядку «зайве» слово.

Січневий, травневий, суботній, жовтневий.

Металевий, цегляний, шкільний, залізний.

Рожевий, бузковий, гарячий, жовтий.

2. Склади усно речення із «зайвими» словами, уживши їх у множині.

208. Увага – конкурс! Хто добере найбільше прикметників до слів *книжка* і *яблуко*?

209. 1. Прочитайте в особах.

СОЛОВЕЙ І ВОРОНЕНЯ

– Кар-р! Куди ти, міршавко* сіра, дрібна та писклява, лізеш? Іди собі геть!

– Чому?

– У цих кущах *Соловейко* живе – золотий носик, срібне *горлечко*. Чи тобі рівня?

– А ти його бачив?

– Не довелося ще. Але кажуть – *Соловейко* гарний та гожий! Хоч би одним очком подивитися...

– То дивись. Я і є *Соловейко*!

За *Едуардом Шимом*

2. Випиши сполучення прикметника з іменником.

3. Розбери виділені слова за будовою. Визнач рід іменників.

**Міршавка* – той, хто має непривабливу зовнішність.

210. 1. Спиши загадку Ігоря Січовика. Запиши два слова-відгадки.

Роками сусіди оці
Живуть у ставку і в ріці.
Занадто крикливі одні,
А другі якраз мовчазні.

2. Підкресли антоніми.

3. Склади загадку про одного із сусідів. Які прикметники ти використаєш?

211. 1. Прочитай два тексти про конвалію. Поміркуй, який текст належить письменниці Ларисі Письменній, а який – надруковано в енциклопедії. Поясни свою думку.

I. Конвалія – багаторічна трав'яниста рослина. Листки прикореневі, видовжені. Квітки білі, запашні. Плід – куляста ягода. Конвалія росте по лісах, серед чагарників. Іноді її використовують як декоративну рослину. Конвалія – цінна лікарська рослина. Настой квіток використовують при порушенні серцевої діяльності.

II. Під кущами повистромлювалися цупкі гострі списи. Конвалія вже проросла. Незабаром вона розгорне по два широкі жилавих листочки, а потім знизу, від кореня, вижене тонке стебельце із зеленими бубками. А ще згодом ті бубки побілішають і розкриються зубчастими келишками. Кожен матиме рівно по шість зубчиків.

Жодна квітка не пахне так гарно, як конвалія!

2. З другого тексту випиши 4 сполучення іменника з прикметником. Від іменника до прикметника постав запитання.

3. З другого тексту випиши перше речення. Підкресли в ньому члени речення. Яке слово вжито в переносному значенні?

212. 1. За малюнком склади й запиши опис однієї квітки (на вибір).

Латаття

Кульбаба

Мальва

2. Який у тебе текст – науковий чи художній? Обґрунтуй.

213. Склади й запиши загадку про будь-яку рослину. На наступному уроці загадай її однокласникам.

214. 1. Розглянь малюнки.

2. Розкажи, що зображено на кожному малюнку. Більш детально опиши галявину, на якій зупинилася сім'я.

3. Склади план і підготуй зв'язну розповідь за ним, використовуючи слова з довідки. Яка основна думка твоєї розповіді?

4. Уявіть, що ви члени загону юних охоронців лісу. Складіть невеликий текст-звертання до відпочивальників із розповіді. Висловіть свою думку про поведінку цих людей.

Довідка. Прогулянка в ліс, шукати гарне місце, красива галявина, стрункі берізки, лісові квіти, зелена трава, розкішна папороть, засмутитися, купи сміття, відпочивати, залишити після себе.

215. Склади й запиши розповідь за малюнками (5-7 речень).

216. 1. Склади за малюнком і словами з довідки науковий опис кропиви. Запиши його.

Довідка. Однорічна трав'яниста; жалкі волоски; прямостояче стебло; 15–60 сантиметрів заввишки; гострозубчасті листки; світло-зелені, дрібні квітки; цвісти в травні–вересні; рости по берегах річок, на городах, у садах.

2. Склади (усно) художній опис цієї рослини.

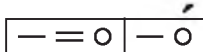
217. 1. Прочитай і відгадай загадку Марії Пономаренко. Поміркуй, який це текст – розповідь, опис чи міркування.

Він мисливець і пустун,
Муркотливий муркотун.
Ходить у пухнастій шубі,
Любить спати біля груби.
М'які лапки, хижий ротик.
Хто це? Впізнаєте? ...

2. Спиши. Підкресли прикметники.

3. Знайди слово, яке відповідає звуковій моделі. Поясни його написання.

218. 1. Прочитай. Поділи текст на частини. Які особливості свідчать, що це науковий текст?

Кіт свійський – ссавець родини котячих. Довжина тіла 50–60 сантиметрів, хвоста – до 30 сантиметрів. Тулуб видовжений, гнучкий, шия коротка, голова округла, кінцівки невисокі з кігтями. Забарвлення буває однотонне або плямисте, так зване *тигрове*. Найвідоміші білі ангорські, сіамські, пухнасті, перські коти. Кіт поширений скрізь, де живе людина.

2. Випиши прикметники. Визнач їх рід і число.

3. Розбери за будовою виділене слово.

219. Склади й запиши художній опис кота або будь-якої домашньої тварини.

220. 1. Прочитай слова. На які групи їх можна поділити? За яким правилом пишуть слова кожної групи?

Золото, Золотоноша, Виноградів, виноград, Житомир, жито, Молочанськ, молоко, Кам'янка, камінь, Берегове, берег, Лебедин, лебідь, Озерян, *озеро*.

2. Від іменників, що є загальними назвами, утвори прикметники. Запиши слова парами. Познач корінь.

3. Склади з виділеним словом 2 речення. В одне введи однорідні головні члени речення, у друге – однорідні другорядні.

221. 1. Прочитай. Доведи, що текст є міркуванням.

Жодна музика не може бути такою проникливою, як живе звучання природи.

Дружіть з природою із цілющим повітрям чистою водою. Саме в природі закладено основу вашого життя і здоров'я. Приходьте до лісу степу поля річки. Підтримуйте їх, і вони підтримають вас, як підтримує найближчий друг.

За Леонідом Павленком

2. Назви іменники, вжиті в однині. Визнач їх рід і відмінок.

3. Спиши друге, четверте та п'яте речення. Розстав пропущені розділові знаки. Підкресли однорідні члени. У якому відмінку їх ужито?

222. 1. Склади прислів'я з двох частин. Запиши.

Краще сказати гостру правду,	а дурного друга.
Одяг краще новий,	ніж лагідну брехню.
Бійся не розумного ворога,	а друг давній.

2. Назви іменники й прикметники. За якими ознаками ти їх визначаєш?

3. Назви слова з протилежним значенням.

223. 1. Спиши загадку й допиши відгадку.

Кружляє ніжно-білий пух,
Міняє Зайчик свій кожух,
Вдягає Лиска рукавички,
Співають весело синички,
Ведмідь в барлозі вже дріма...
Яка пора, скажіть? ...

Ігор Січовик

2. Підкресли іменники, у коренях яких відбувається чергування приголосних або голосних звуків.

3. Склади загадку про будь-яку пору року. Запиши. Підкресли в ній іменники та прикметники.

§ 20. ВІДМІНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ В ОДНИНІ

224. 1. Запиши сполучення слів, додаючи пропущені закінчення.

Смачн.. борщ, смачн.. тістечко, смачн.. суниця.

Вчорашн.. дощ, вчорашн.. повідомлення, вчорашн.. газета.

2. Познач закінчення й основу в прикметниках. Яким приголосним – твердим чи м'яким – закінчується основа у прикметниках кожного рядка?

225. 1. Прочитай таблицю відмінювання прикметників з основою на твердий приголосний.

Відмінки	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід
Н.	який? гарн <u>ий</u>	яке? гарн <u>е</u>	яка? гарн <u>а</u>
Р.	якого? гарн <u>ого</u>	якого? гарн <u>ого</u>	якої? гарн <u>ої</u>
Д.	якому? гарн <u>ому</u>	якому? гарн <u>ому</u>	якій? гарн <u>ій</u>
Зн.	який? або якого? гарн <u>ий</u> або гарн <u>ого</u>	яке? гарн <u>е</u>	яку? гарн <u>у</u>
Ор.	яким? гарн <u>им</u>	яким? гарн <u>им</u>	якою? гарн <u>ою</u>
М.	на якому? на гарн <u>ому</u>	на якому? на гарн <u>ому</u>	на якій? на гарн <u>ій</u>

2. Користуючись таблицею, провідміній письмово сполучення слів: великий дощ, велике свято, велика перерва.

З р а з о к.

Н.в. великий дощ, велике свято, велика перерва

Р.в. великого дощу, ...

Щоб визначити відмінок прикметника в реченні, потрібно:

1. Знайти іменник, від якого залежить прикметник.
2. Визначити відмінок іменника.
3. За відмінком іменника визначити відмінок прикметника.

Пахне теплим хлібом найсмачніше в світі (Микола Сингаївський).

Пахне (ч и м?) хлібом – Ор.в.;
хлібом (я к и м?) теплим – Ор.в.

226. 1. Прочитай текст.

Скільки шляхів-доріг відкрито в літню пору кожному! З однолітками-туристами мандруй по рідній землі, милуючись її неповторною красою. Зустрічай схід сонця в полі, над річкою, у лузі, придивляючись до їхніх неспокійних мешканців. Видирайся на стрімчасті скелі *Карпатських* і *Кримських* гір, гойдайся на дужих хвилях *Азовського* і *Чорного* морів.

Будь сміливим, допитливим, спостережливим у світі природи, серед якої живеш, дари якої споживаєш і яку зобов'язаний повсякчас доглядати та оберігати.

За Борисом Чайковським

2. Випиши 5 прикметників у сполученні з іменниками. У дужках запиши питання та відмінок.

З р а з о к. Веселої (ч о г о? – Р.в.) пісні.

3. Поясни написання виділених слів.

4. Запиши ряди синонімів, доповнивши їх словами з тексту.

Відважний, хоробрий, безстрашний, відчайдушний,

Примітливий, кмітливий, уважний,

Непосидючий, рухливий,

Сильний, могутній, потужний,

227. 1. Прочитай і спиши, розкриваючи дужки.

Ведмідь потягнув носом (весняне) повітря і подався в балочку до струмка. І довго серед (лісова) тиші було чути, як він хлебтав (гарячий) язиком (холодна снігова) водицю. Так йому після (холодна) зими пити захотілося.

За Юрієм Старостенком

2. Над кожним прикметником познач відмінок.

3. У першому реченні підкресли підмет і присудок.

228. 1. Розглянь таблицю.

Відмінки	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід
Н.	який? <u>літн^{ій}</u>	яке? <u>літн^є</u>	яка? <u>літн^я</u>
Р.	якого? <u>літн^{ього}</u>	якого? <u>літн^{ього}</u>	якої? <u>літн^{ьої}</u>
Д.	якому? <u>літн^{ьому}</u>	якому? <u>літн^{ьому}</u>	якій? <u>літн^{ій}</u>
Зн.	який? або якого? <u>літн^{ій}</u> або <u>літн^{ього}</u>	яке? <u>літн^є</u>	яку? <u>літн^ю</u>
Ор.	яким? <u>літн^{ім}</u>	яким? <u>літн^{ім}</u>	якою? <u>літн^{ьою}</u>
М.	на якому? <u>на літн^{ьому}</u>	на якому? <u>на літн^{ьому}</u>	на якій? <u>на літн^{ій}</u>

2. Користуючись таблицею, провідміняй письмово сполучення слів: синій олівець, синя ручка, синє чорнило.

Н.в. синій олівець, синя ручка, синє чорнило

Р.в. синього олівця, ...

229. 1. Добери до іменників прикметники з довідки. Запиши утворені сполучення слів.

Допомога, фартух, однокласник, небо, сумка, відпустка, інженер, попередження.

інженер

Довідка. Синій, літня, дружня, порожня, колишній, майбутній, вечірнє, останнє.

2. Постав записані сполучення слів у родовому та давальному відмінках.

230. 1. Запиши, уставляючи закінчення за зразком. Постав до прикметників питання і зазнач відмінок.

Р.в.

Зразок. (Якого?) літнього відпочинку.

У вечірн.. програмі, вранішн.. молоком, із сусідн.. будинку, в обідн.. пору, пізн.. вечором, на верхн.. полиці, давн.. приятелю, дружн.. розмові, торішн.. *подорожжю*, на обідн.. перерві, з житн.. хлібом, з останн.. уроку, незабутн.. *зустріччю*.

2. Поясни правопис виділених слів. Добери 4–5 слів на це правило. Запиши їх в орудному відмінку.

231. 1. Прочитай. Цей текст – розповідь чи опис?

Раптом щось зашелестіло, загупало зовсім поруч. Сашко озирнувся і побачив неподалік лося. Сашко міг добре його роздивитися. Голова велика, довгаста, очі надивовижу маленькі й вузенькі, *товста верхня губа* якось смішно нависла над нижньою. Задні ноги коротші від передніх. Під короткою шиєю – борода з густої довгої шерсті. Рогів не було. «Лосиха або самець, який встиг поміняти роги», – згадав Сашко розповідь учителя.

За *Анатолієм Давидовим*

2. Знайди прикметники. Постав їх у формі, що відповідає на питання який? Зміни за родами. Запиши три форми прикметників, основа яких закінчується м'яким приголосним, за зразком.

Зразок. Завтрашній, завтрашній, завтрашній.

3. Провідмінняй письмово виділене сполучення слів.

232. 1. Запиши у два стовпчики слова за відмінками.

Д.в.

М.в.

Улюбленій співачці, у старій книжці, на старовинній картині, знайомій дівчинці, у домашній роботі, щирій подрузі, синій ручці, у шкільній олімпіаді.

2. Познач закінчення прикметників.

Прикметники жіночого роду в давальному й місцевому відмінках однини мають закінчення **-ій**: *старш**ій** сестрі, рідн**ій** бабусі, на сусідн**ій** вулиці, у контрольн**ій** роботі.*

233. 1. Прочитай і спиши вірш.

В присмерковій пісні колисковій,
В оповіді сивій про походи,
Про походи, подвиги безсмертні,
В солов'їній співанці весільній
Він дзвенів не раз, переливався,
Споконвічний голубий Дунай.

Максим Рильський

2. Познач закінчення прикметників жіночого роду. Визнач відмінок.

234. 1. Прочитай текст. Добери заголовок. Визнач, цей текст є розповіддю, описом чи міркуванням.

Мабуть, кожен чув про фіалковий корінь. З нього добувають дорогу пахучу олію для парфумерної *промисловості*. Але далеко не всі знають, що корінь цей зовсім не фіалковий, а півниковий. Щойно викопаний із землі корінь півника має різкий, навіть неприємний запах. Та коли його поступово висушити, він набуває приємного запаху фіалки.

Із півників добували зелену та синьо-зелену фарбу. Її називали лілейною *зеленню*. Цю фарбу дуже шанували художники.

За Євгеном Шморгуном

2. Знайди іменники жіночого роду. Запиши їх разом з прикметниками в давальному й місцевому відмінках.

3. Поясни написання виділених слів. Добери по 3 слова на кожне правило.

235. 1. Відгадай і спиши загадки Марії Пономаренко, ставлячи прикметники, що в дужках, у потрібному відмінку.

1. У (блискуча біла) шубі,
З моркви ніс, з калини губи.
А на голові – баняк.
Що це? Зветься воно як?
2. В (золотенька) сорочині,
В тютетесці-шапчині.
Виріс він у кроні тата,
Щоб, як тато, дужим стати.
2. Зазнач відмінки прикметників.

236. 1. Прочитай текст. Спиши, розкриваючи дужки.

Письменник Олександр Копиленко часто вибирався з (міська) квартири, з (міський) гамору на лоно природи – у ліс, на річку, у поле. Та й (міська) квартиру письменника з (повне) правом можна було назвати (живий) куточком природи. Тут завжди співали різноголосі птахи, (тихе) скімленням або (гучне) гавканням вітав гостей (улюблений) *собака*.

За Борисом Чайковським

2. Провідмінняй сполучення прикметника з виділеним словом.

237. Увага – конкурс! Доберіть прикметники з префіксом *най-* і суфіксом *-іш-*. Запишіть якнайбільше сполучень з такими словами. Хто виконав правильно й записав найбільше сполучень слів – переможець.

238. 1. Доберіть до іменників прикметники. Один учень записує утворені сполучення слів у називному й давальному відмінках однини, другий – у називному й місцевому відмінках однини. Позначте закінчення прикметників.

З р а з о к. Нов[а] книга – нов[ий] книзі; у нов[ій] книзі.
Школа, груша, олія, хмарка, паляниця, казка.

2. Прочитайте записане один одному. Перевірте.

239. 1. Прочитай, змінюючи слова в дужках за змістом. Запиши.

1. У присмерку (осіння) *алеї* згрібають діти каштановий лист... 2. І невидимі в пущах солов'ї жаг^у (солодка) в звуки виливають. Здавалося, що то самі гаї назустріч сонцю (раннє) співають. 3. *Іще* (осіннє) болота зірчастий не засклив *льодок*. 4. Не баранці, а білі коні по морю (синє) летять, щоб на (далека) оболоні незна-ним рицарям заржать.

Максим Рильський

2. Підкресли у прикметниках букви, що позначають м'якість кінцевого приголосного основи.

3. Назви звуку та букви у виділених словах.

240. 1. Запиши сполучення слів. У дужках після прикметника вкажи питання, рід і відмінок за зразком.

Зразок. Літньої (як ої? – ж.р., Р.в.) спеки.

Синьої сукні, вранішньою зорею, синього неба, синьому небу, на синьому небі, літнього одягу, літньому одягу, у літньому одязі.

2. У кожному прикметнику назви букву, яка позначає м'якість попередніх приголосних.

У прикметниках з основою на **м'який приголосний** у деяких формах перед закінченням пишемо **знак м'якшення**.

В іменниках жіночого роду знак м'якшення пишемо в родовому та давальному відмінках однини: *давньої* (Р.в.), *давньою* (Ор.в.).

В іменниках чоловічого й середнього роду знак м'якшення пишемо в родовому, давальному й місцевому відмінках однини: *давнього* (Р.в.), *давньому* (Д.в.), *у давньому* (М.в.).

241. Утвори сполучення слів, додавши до кожного прикметника іменник. Постав їх у відмінках, у яких перед закінченням у прикметниках пишемо знак м'якшення. Зазнач відмінок.

Зразок. Літній день – літнього дня (Р.в.), літньому дню (Д.в.), у літньому дні (М.в.).

Незабутній ... , вечірне ... , літня ... , справжній ... , дорожня

242. 1. Прочитай запитання. Запиши відповіді на них, використовуючи слова, що в дужках, у потрібному відмінку.

1. Якої газети не може знайти тато? (*Сьогоднішня*)
2. Якою скатертиною мама накрила стіл? (*Синя*)
3. Якої роботи не виконав Гриць? (*Домашня*)
4. На якому уроці ти дуже втомлюєшся? (*Останній*)
5. Якої днини ви вирушили в подорож? (*Тепла літня*)

2. Провідміній усно сполучення іменника з двома прикметниками з останнього речення.

243. 1. Спиши, розкриваючи дужки.

1. (Рання) весни народилися маленькі зайчєня-та. 2. У (лісова) пітьмі добре бачать очі рисі. 3. Після (тепла літня) ночі займається над лісом ранкова зоря. 4. У (ялиновий) лісі з ранку до (пізній) вечора невтомно клопочуться прудкі білочки. 5. Білочки радіють (тепле) сонечку, (світла) весні.

З творів Івана Соколова-Микитова

2. Над зміненими прикметниками зазнач рід і відмінок.
3. У прикметниках підкресли букви, що позначають м'які приголосні звуки.

244. 1. Прочитай вірш.

У яблуневому цвіту
Зоря вечірня грала,
Мережку ясно-золоту
На землю закидала.

Лягали смуги голубі
На пагорби рожеві,
У тихій радості-журбі
Вклонявся вечір дневі...

Максим Рильський

2. Випиши з тексту сполучення прикметників з іменниками, що стоять в однині. У дужках зазнач їх рід і відмінок.

245. 1. Складіть речення, увівши до них однорідні прикметники. Перевірте один в одного виконання завдання.

Вузька, але бурхлива; спіла й соковита; дорога, найрідніша; червоні й зелені; великий, але цікавий.

2. У двох реченнях (на вибір) визначте головні члени.

246. 1. Прочитай виразно текст уголос.

Настало свято. Рано-вранці Сергійко швиденько вмився, застелив ліжко і навіть прибрав у кімнаті. Коли мама це побачила, вона дуже зраділа.

– Мамо! Вітаю тебе зі святом! Ось мій подарунок, – Сергійко простягнув мамі листівку.

Там було написано:

«Люба матусю!

Вітаю тебе з Восьмим березня. Бажаю, щоб ти була гарною, як мавпеня, класною, мов гол, мудрою, як змія, здоровенною, мов слоник, щедрою, як земля.

Твій синочок Сергійко».

Із журналу «Барвінок»

2. Поміркуй, чи сподобалося мамі привітання. Які іменники та прикметники використав хлопчик? Чи вдало дібрав порівняння?

3. Обговоріть текст привітання мами з Восьмим березня або днем народження. Запишіть.

247. 1. Прочитай, ставлячи сполучення слів у дужках у потрібному відмінку. Потренуйся виразно розповідати усмішку.

– Мамо, я подарую тобі до Восьмого березня (синя чашка).

– Дякую, донечко, але ж у мене вже є (синя чашка).

– Ні, матусю, у тебе немає (синя чашка), я її розбила.

2. Спиши. У дужках біля прикметника зазнач відмінок.

§ 21. ВІДМІНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ У МНОЖИНІ

248. 1. Прочитай текст мовчки.

Стоїть на Дніпрі Київ – наша *славна столиця*. Вона сяє золотими банями старовинних храмів і зеленіє кучерявими парками й садами. На дніпровських берегах побудовано багато інших міст, містечок і сіл. А ще Дніпро – *прадавня дорога*. Нею мандрують і легкі суденця, і великі теплоходи, і баржі з різними вантажами.

Із журналу

2. Визнач число та відмінок прикметників.

3. Усно провідміняй виділені сполучення слів. Чи однаково змінюються прикметники? Чому?

249. 1. Запиши форми чоловічого, середнього та жіночого роду однини прикметників *гарні* й *літні*. Познач основи й закінчення. Які основи закінчуються м'яким приголосним, а які – твердим?

2. Прочитай таблицю відмінювання цих прикметників у множині. Зроби висновок про закінчення обох прикметників.

Відмінки	Питання	Відмінкові форми прикметників	
Н.	які?	<i>гарн^і</i>	<i>літн^і</i>
Р.	яких?	<i>гарн^{их}</i>	<i>літн^{их}</i>
Д.	яким?	<i>гарн^{им}</i>	<i>літн^{им}</i>
Зн.	які? або яких?	<i>гарн^і</i> або <i>гарн^{их}</i>	<i>літн^і</i> або <i>літн^{их}</i>
Ор.	якими?	<i>гарн^{ими}</i>	<i>літн^{ими}</i>
М.	на (у) яких?	<i>на гарн^{их}</i>	<i>на літн^{их}</i>

3. Провідміняй усно: *високі дерева, вчорашні новини*.

250. 1. Прочитай. Про яку тварину йдеться в тексті? Спиши, вставляючи пропущені букви.

Це дуже своєрідн.. тварина. У неї дивна статура – могутн.. задн.. ноги, *масивн..* хвіст, *вузьк..* плечі, *маленьк..*, схожі на людськ.. руки *передн..* лапи.

Навіть у зоопарку можна побачити, як із сумки на животі матері раптом висовується допитлив.. мордочка дитинчати. А якщо воно сидить поряд з матір'ю, то при

найменш.. небезпеці пірнає в сумку прямо донизу головою – перевернутися там завжди встигнеш.

З «Дитячої енциклопедії»

2. Добери синоніми чи антоніми (на вибір) до виділених слів. Запиши слова парами.

3. Поясни правопис слів *матір'ю, небезпеці*.

251. 1. Склади й запиши свій текст-загадку про відому тобі тварину.

2. Підкресли прикметники, у дужках зазнач відмінок.

252. 1. Прочитай текст мовчки.

Німці називають братки мачухою. Таку назву вони пояснюють будовою квітки. *Нижня*, найбільша й найкрасивіша пелюстка – це мачуха. Дві бічні, менші, але теж *красиві*, – її рідні доньки. Дві найменші, *верхні*, майже зовсім не

розфарбовані, – бідні пасербиці. Ще говорять, що раніше мачуха розташовувалась зверху, а пасербиці – унизу. Але добрий чарівник зглянувся над бідними дівчатками й повернув квітку. Причому злій мачусі він дав шпорку, а її донькам – ненависні їм вусики.

За Юрієм Дмитрієвим

2. Про що ти дізнався з тексту? Чи сподобалася тобі розповідь? Які легенди чи казки про квіти ти знаєш? Розкажи.

3. Знайди прикметники. У якому відмінку й числі їх ужито?

4. Склади сполучення з виділеними прикметниками. Запиши їх у називному відмінку множини. Провідмінй (усно).

253. 1. Прочитай. Продовж текст кількома реченнями.

Іноді все в цьому світі уявляється мені синім. Росуть сині тополі над синьою дорогою. Їдуть сині вози, запряжені синіми кіньми. Перепадають сині дощі. І як було б цікаво, якби раптом посеред зими випав на наше село синій сніг, синя завірюха захурделила-зареготала!

А якого кольору слова? Тихесенько вимовляю слово «осінь», і постає переді мною...

За Євгеном Гуцалом

2. Випиши сполучення слів з прикметником *синій*. Визнач відмінок і число. Постав їх (усно) у родовому, давальному, орудному й місцевому відмінках множини.

3. Випиши з тексту речення, які відповідають схемам.

1) Що роблять? що? 2) Що роблять? що?

↓ ↓
 над чим? які?
 ↓
 якою?

↓
які?

254. 1. Спиши, розкриваючи дужки.

1. Мохнатий *джміль* із будяків (червоні) спиває мед. 2. Так повелось, що (літня) порою я з друзями, з (хороша) братвою подорожую по містах і селах, по (щедрі) ріках, по гаях (веселі). 3. (Червоні) маків розгорівся ряд після дощу, ласкавого й рясного. 4. Розійшлися дівчата по (сухі), (пахучі) покосах. 5. Піднялися крила (сонні) вітряків, і черешню (біла) вітер розбудив.

З творів Максима Рильського

2. Зроби звуко-буквений аналіз виділеного слова.

3. Підкресли прикметники, ужиті в переносному значенні.

255. 1. Прочитай початок і кінцівку оповідання Магзона Сундета «Нова форма». Розглянь малюнки. Склади за ними основну частину розповіді, користуючись довідкою на с. 104. Введи до тексту опис цуценяти.

Маленький Мухтар недавно пішов у перший клас. На ньому була нова шкільна форма, чорні черевики – чисті та блискучі.

Мама, проводжаючи Мухтара, казала:

— Бережися, синку, будь охайний, не забрудни костюма.

І ось Мухтар повертається додому.

День був похмурий, мрячив дрібненький дощ. Але на душі в Мухтара було ясно і весело – у школі вчителька похвалила його. Він ішов обережно, щоб не забрюхати черевиків...

Відчинилися двері, і на порозі стала мама. Уздрівши сина, ахнула і аж поблідла трохи. А проте не лаяла, спитала тільки:

– Що це означає?

Мухтар схвильовано розповів про свою пригоду. Скінчив розповідь і побачив, що мамине обличчя сяє милою усмішкою.

Довідка. Борсатися в калюжі, штовхати назад у калюжу, жбурляти каміння, тремтіти від холоду й переляку, кинутися до хлопчаків, не відступити, міцно притиснути до себе, вдячно лизнути в обличчя, врятувати беззахисну тварину, глянути на себе, зажуритися, костюм був забруднений.

2. Вислови своє ставлення до вчинку хлопчика.

3. Запиши основну частину розповіді.

256. 1. Прочитай і спиши, уставляючи закінчення прикметників.

Щороку повертаються журавлі з вирію на рідн.. болото.

Над морями і широк.. степом, над ясновод.. ріками й син.. лісами летять на свою батьківщину весною журавлі.

Висок.. очеретом і сух.., торішн.. осокою вкрилося непролазн.. болото. У найнепрístupніш.. місцях влаштовують гнізда обачн.. журавлі.

Водять весною журавлі весел.. таночки. По всьому лісу лину́ть їхні гучн.. голоси.

За Іваном Соколовим-Микитовим

2. Над прикметниками, що стоять у множині, запиши відмінок.

§ 22. ВИМОВА І ПРАВОПИС ПРИКМЕТНИКІВ ІЗ СУФІКСАМИ **-СЬК-**, **-ЗЬК-**, **-ЦЬК-**

257. 1. Запиши парами спільнокореневі іменники й прикметники. Самостійно добери іменники, яких не вистачає.

Білоруський, козацький, Білорусь, паризький, Туреччина, сусідський, республіканський, турецький, Париж.

2. У прикметниках познач суфікси (**-ськ-**, **-цьк-**, **-зьк-**).

З р а з о к. Естонія – естонський.

республіка

У суфіксах **-ськ-**, **-зьк-**, **-цьк-** завжди пишемо знак м'якшення: *канівський, запорізький, козацький*.

258. 1. Прочитай текст мовчки.

Цирк – одне з найдавніших мистецтв. Ще в глибоку давнину в дні свят на площах єгипетських, грецьких, індійських, китайських міст виступали акробати, канатохідці, фокусники, наїзники, жонглери, дресирувальники. Це улюблене видовище всіх народів збереглося до наших днів.

З «Дитячої енциклопедії»

2. Про що розповідається в тексті? Розкажи, за що ти любиш цирк. Чи знаєш, що роблять на арені названі в тексті артисти цирку?

3. Спиши. Підкресли знак м'якшення в суфіксах прикметників.

259. 1. Прочитай усмішку.

– Дайте, будь ласка, банку сардин.

– Тобі яких – іспанських, грецьких чи французьких? – запитує продавець.

– Все одно – я не збираюся з ними розмовляти.

2. Випиши прикметники. Добери до них власні назви, від яких їх утворено. Запиши слова парами. У прикметниках познач суфікси.

260. 1. Прочитай текст мовчки. Добери заголовок.

З якого часу почали кричати «ура»? Слово «гурра» здавна є в говірках німецької мови. Означає воно «бігом!» або «вперед!». Є таке слово в багатьох європейських мовах: у французькій, шведській, італійській, данській, іспанській, англійській. Найшвидше, це гурра прийшло до нас від західних сусідів.

За Аллою Коваль

2. Про що ти дізнався з тексту?

3. Випиши прикметники, що стоять у родовому та знахідному відмінках однини. Познач суфікси та закінчення. Підкресли знак м'якшення.

261. 1. Прочитай.

Слово «качка» – це скорочене *польське* жіноче ім'я Катерина. У Польщі кажуть Катажина, а скорочено Каська, *Качка*. З польської мови ця Качка-Каська припливла і в *українську*, і в *чеську* мови.

За Аллою Коваль

2. Розкажи історію слова *качка*. Як воно прийшло в українську мову? Поясни його написання з великої і з малої літери.

3. Добери до виділених прикметників спільнокореневі іменники. Запиши слова парами. У прикметниках познач суфікс. Скільки м'яких знаків є в кожному з них?

Перед суфіксами *-ськ-*, *-зьк-* *-цьк-* приголосні можуть пом'якшуватись у вимові, але знак м'якшення пишемо лише після букви *л*: *велетенський*, *волинський*, *людський*, *сусідський*, *гуцульський*, *рибалський*.

262. 1. За допомогою суфікса *-ськ-* утвори прикметники від назв українських міст і містечок. Запиши парами.

Гайсин, Львів, Ірпінь, Ямпіль, Київ, Гурзуф, Перевали, Умань, Роздол, Остер, Любінь, Ворзель, Суми.

2. Знак м'якшення в суфіксі підкресли однією рисою, перед суфіксом – двома.

263. 1. Спиши, уставляючи, де треба, пропущені букви.

У француз..кій, казахс..кій мовах наголос завжди падає на *останній склад*. У пол..с..кій мові наголошується передостанній склад. У чес..кій, угор..с..кій мовах наголос завжди на першому складі. В україн..с..кій, англійс..кій мовах наголошеним може бути будь-який склад.

2. Провідміняй усно виділене сполучення слів.

3. Знайди слово, що відповідає схемі: **ій**. Визнач, якою частиною мови воно є.

264. 1. Склади й запиши речення про міста за зразком.

Зразок. Варшава – Польща. Варшава – це польське місто.

Хмельницький – Україна, Бухарест – Румунія, Женева – Швейцарія, Ріо-де-Жанейро – Бразилія, Токіо – Японія, Улан-Батор – Монголія.

2. Поділи виділені слова для переносу по-різному.

265. 1. Спиши, вставляючи пропущені букви **е, и, ъ**.

Над моїм поділ..с..ким с..лом темна хмара розкинула в..летен..с..ке кр..ло. Потім ринув густючий дощ. Рівчаками квапились зморшкуваті потоки, хв..лювалися садки. Згодом дощова пелена поріділа. Перед очима постав умитий краєвид. Д..рева бл..скучо зел..ніли. Повітря пахло липовим цвітом.

За Василем Думанським

2. Над прикметниками запиши відмінок.

3. Назви слова, ужиті в переносному значенні. Склади речення, уживши їх у прямому значенні.

266. 1. Прочитай текст мовчки.

У польового жайворонка дуже гарна пісня. Багато композиторів намагалися відтворити її в музиці. Злітає польовий жайвір у небо й піснею дякує ласкавому

сонечку за тепло. Адже життя цього птаха пов'язане з теплою землею. Свое гніздо він ховає у траві на землі. Там і пташенята народжуються, там їх батьки вигодовують. Проспівавши дзвінку пісню високо в небі, жайворонок опускається на землю не біля гнізда, а за 10–20 метрів від нього. І, сховавшись у траві, швидко біжить додому.

2. Випиши 6 сполучень іменника з прикметником, що стоять у шести різних відмінках. Зазнач рід, число, відмінок (за зразком).

Зразок. Теплий ранок (ч.р., одн., Н.в.)

267. 1. Прочитай слова. Запиши їх у рядки відповідно до схем.

Закарпатський, лікарський, океанський, приморський, фермерський, любительський.

1. –

2. –

3. –

Склади схеми слів *волинська, республіканський*.

268. 1. Прочитайте. Обговоріть, які букви потрібно вставити на місці пропусків. Спишіть.

Кл..новий лист спустився на воду. Він нагадує ч..рвону гусячу лапку.

Я стою на бер..зі нашого оз..ра. Ніколи раніше не знав, що вода може бути такою прозорою, такою спокійною. Від осінн..ого холоду, від осінн..ого сонця зробилася вона як повітря.

За Едуардом Шимом

2. Визначте відмінок прикметників. Підкресліть у них букви, які позначають м'якість приголосного перед закінченням.

269. 1. Прочитай вірш виразно вголос.

В садку старому, що над ставом синім,
Її щодня ви можете зустріти.
Живе вона у затишній хатині
І дуже любить поливати квіти.

Коли стихають на деревах птахи
Й туман вечірній котиться в долину,
До ставу йде по воду черепаха,
А з нею – черепашина родина.

Юрій Набока

2. Знайди прикметники з основою на м'який приголосний. Постав їх у тих відмінках, у яких перед закінченням пишемо знак м'якшення. Запиши.

270. 1. Прочитайте в особах.

РЯБЧИК ТА ЇЖАК

- Люблю я, Їжаче, весняні квіти!
- І я, Рябчику, люблю: такі вони яскраві та барвисті!
- Та ні, Їжаче, зовсім не те!
- Такі вони ніжні та пахучі.
- Знову, Їжаче, не те! Зовсім не те!
- А що ж тоді те?
- Такі вони смачні! Особливо незабудки, так у дзьобі й тануть. Незабутній смак!

Микола Сладков

2. Склади сполучення будь-яких іменників з прикметниками *незабутній* та *весняний* у множині. Провідміняй. Порівняй відмінкові закінчення прикметників.

3. Зроби звуко-буквений аналіз виділеного слова.

271. 1. Прочитай. Спиши, вставляючи пропущені букви.

Слово *капітан* – римс..кого походження. Було в римлян слово *капітанус* – «начальник війс..кового загону». Сьогодні слово *капітан* є в багатьох європейс..ких мовах. Вимовляють їх по-різному, але в кожному з цих слів є давній *капітанус*. Подивіться: француз..ке *капітен*, англійс..ке *кептін*, іспан..с..ке *капітань*, болгар..с..ке *капітан*.

За Аллою Коваль

2. Познач суфікси в прикметниках. Над ними зазнач відмінок.

ЧИСЛІВНИК

§ 23. ЧИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

272. 1. Прочитай і розв'яжи веселу задачу, складену Ігорем Січовиком.

У *другому* класі *двадцяти п'яти* учням мали робити уколи. Ще до уколів *семеро* учнів від переляку втратили свідомість, а *четверо* втекли з класу через вікна *першого* поверху. Скільком сміливцям медсестрі вдалося зробити уколи?

2. На які питання (котр^ому? скільком? скільки? котр^ого?) відповідають виділені слова?

Числівник – це частина мови, що означає число, кількість предметів або їх порядок при лічбі.

Числівники відповідають на питання:

- скільки? (*один, п'ять, тисяча, двоє, семеро*);
- котр^ий? (*перший, четвертий, п'ятдесятий*).

273. 1. Прочитай. Спиши. Підкресли спільнокореневі слова. На яке питання вони відповідають?

П'ять літ мені минуло нині,
І я покликала гостей.
І після *п'ятої* години
Прийшло аж *п'ятеро* дітей.

Наталя Забіла

2. Добери спільнокореневі слова до числівників *два, шість, десять*.

3. Склади звукову модель виділеного слова.

274. 1. Прочитай текст мовчки. Добери заголовок.

Мультфільму Уолта Діснея «Білосніжка і сім гномів» уже сімдесят сім років. Коли видатний мультиплікатор замислив уперше зробити повнометражний фільм за казкою братів Грімм, усі були впевнені, що ніхто не додивиться його до кінця. Дісней зібрав шістдесят художників і протягом кількох годин розповідав їм про Білосніжку та сімох гномів, розігруючи казку в ролях. Робота тривала три роки. Сьогодні цей мультфільм переглянуло понад п'ятсот мільйонів глядачів.

п'ятсѳт

шістдесят

2. Розкажи про мультфільм, використовуючи числівники.
3. Склади невелику розповідь про улюблений мультфільм.

275. 1. Прочитай текст уголос. Визнач тему тексту.

Кажуть: працюючий як бджола. Проте мало хто уявляє *справжню працелюбність* бджіл. Щоб добути кілограм меду, бджолі потрібно зібрати нектар з дев'ятнадцяти мільйонів квітів! Звичайно, одна бджола не може облетіти стільки квітів: кілограм меду збирає багато бджіл. За день *робоча бджола* відвідує в середньому сім тисяч квітів! А їх потрібно ще й відшукати!

За Юрієм Дмитрієвим

2. Спиши. Підкресли числівники. Постав до них питання.
3. Провідмінняй усно виділені сполучення слів.

276. 1. Прочитай лічилку виразно вголос.

Раз, два, три, чотири, п'ять! –
П'ятеро пташат летять! –
Перше, друге, третє... п'яте...
Йду четвертого шукати.

Богдан Стельмах

2. Назви числівники. Що вони означають? На які питання відповідають?

3. Пригадайте лічилки, у яких є числівники. Розкажіть один одному таку лічилку. На які питання відповідають числівники? У чий лічилці їх більше?

277. 1. Прочитай і запам'ятай сполучення слів із числівниками, якими позначають час.

07.00 – сьома година.

07.10 – сьома година десять хвилин, або десять хвилин по сьомій.

07.30 – сьома година тридцять хвилин, або пів на восьму.

07.50 – сьома година п'ятдесят хвилин, або за десять хвилин восьма.

08.00 – восьма година.

2. Подивися на годинники й скажи, котру годину показує кожен з них.

278. 1. Прочитайте діалог в особах.

– Ви коли прокидаєтесь? – звернувся я до Ромашок з хитрим запитанням.

– Марійка о восьмій, а я о сьомій, – гордо сказав Ромка.

– О сьомій! Соні ви! От горихвістка прокидається о пів на третю, за нею жайворонок, о третій – зозуля, іволга, синиця, вільшанка, о пів на четверту – пищуха, зяблик, о четвертій – шпаки. А от горобці поспати люблять. О п'ятій годині прокидаються, такі соні, як і ви.

– О п'ятій годині – соні!? Це нечесно, – заступилася за горобців Марійка.

Юрій Дмитрієв

2. З яким прийменником уживаються числівники у відповідях на питання **ко** **ли**?

3. Склади й запиши речення про те, коли прокидаються члени твоєї родини.

279. 1. Учень Сергій у блокноті записав свої плани на вечір. Склади речення про кожну справу, використовуючи числівники. Запиши 2 з них (на вибір).

16.00 – віддати книжку Олексієві.

16.30 – подивитися передачу «У світі тварин».

17.15 – здати взуття в майстерню.

17.45 – забрати Світланку з дитсадка.

18.15 – 20.00 – зробити уроки.

2. Розкажи, що й о котрій годині ти робив учора ввечері.

§ 24. ВІДМІНЮВАННЯ ОКРЕМИХ ЧИСЛІВНИКІВ

280. 1. Прочитай текст мовчки. Яка його мета?

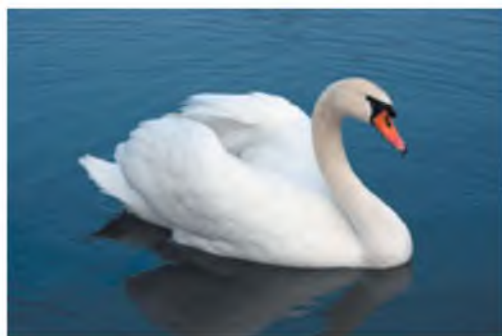
КОРОЛІВСЬКИЙ ПТАХ

Понад шістсот років тому в Англії лебедя-шипун проголошено королівським птахом. Нині англійській королеві належить близько двадцяти тисяч лебедів.

шістсѳт

Окрім білих лебедів, є чорні – в Австралії і чорношиї – в Південній Америці. До речі, ці красені непогано літають – можуть розвивати швидкість до шістдесяти-сімдесяти кілометрів на годину.

Із журналу «Барвінок»

2. Знайди в тексті числівники. На які питання вони відповідають – скільки? чи скільких?

кілометр

Числівники, як іменники та прикметники, змінюються за відмінками. Запам'ятай такі відмінкові форми числівників 50, 60, 70, 80:

скільки? (Н.в.)

*п'ятдесят
шістдесят
сімдесят
вісімдесят*

скільких? (Р.в.)

<i>п'ятдесяти</i>	<i>п'ятдесятьох</i>
<i>шістдесяти</i>	<i>шістдесятьох</i>
<i>сімдесяти</i>	<i>сімдесятьох</i>
<i>вісімдесяти</i>	<i>вісімдесятьох</i>

281. 1. Прочитай текст мовчки.

Рептилії – це змії, ящірки, черепахи, крокодили.

Усі рептилії плазують, повзають. За це їх називають плазунами. А ще їх називають холонокровними – за холодну кров.

Рептилії – відомі довгожителі. Варани, гадюки, кобри доживають до тридцяти-п'ятдесяти років, черепахи болотяні й степові – до сімдесяти років, крокодили – до шістдесяти-вісімдесяти п'яти, а великі види черепах – до двохсот років.

За Миколою Сладковим

2. Спиши останнє речення. Підкресли числівники.

282. 1. Прочитай рівності, уживаючи прийменники від, до.

$$50 - 10 = 40$$

$$70 + 5 = 75$$

$$60 + 13 = 73$$

$$80 - 17 = 63$$

2. Запиши літерами дві рівності (на вибір).

283. 1. Відгадай загадку. Скільки в тебе відгадок?

Стоїть старий дуб,
На ньому дванадцять гілляк,
На кожній гілці – чотири гнізда,
У кожному гнізді – семеро яєць.

2. Спиши, підкресли числівники.

3. Яке із чотирьох «гнізд» тобі найбільше подобається і чому?

284. 1. Прочитай. Про що розповідається в тексті?

Не минуло й тижня, як у таборі проводився конкурс пісні, а вже на дверях їдальні висіло оголошення:

Увага!

Завтра після сніданку відбудеться змагання на звання кращого рибалки табору. Запис у Сергія Анатолійовича.

Митькові це оголошення дуже сподобалося. Він аж підстрибнув від радості.

Ярослав Стельмах

2. Як за допомогою числівників удосконалити оголошення?

3. Обговоріть текст оголошення про будь-який захід у школі (конкурс малюнків, змагання з шахів тощо). Запишіть.

285. 1. Прочитай текст. Яка це розповідь – художня чи наукова? Обґрунтуй свою думку. Добери заголовок.

Вісімдесят років тому можливість передачі зображень на відстань могла видатися дивом. Ті телевізійні системи, якими ми користуємося сьогодні, були розроблені в тридцяті роки минулого століття. А в п'ятдесяті роки здійснилася перша телевізійна революція: телевізори з'явилися в мільйонах квартир, виникло багато телекомпаній.

революція

п'ятдесят

Останнім часом відбувається нова телевізійна революція. Тепер телебачення надає глядачеві набагато більше можливостей. Сьогодні ви можете вдома дивитися програми, що передаються із супутників Землі, приймати різноманітну інформацію, переглядати нові кіно- та відеофільми, і навіть ті відеопрограми, які створили ви самі.

п'ятдесяти

2. Спиши перший абзац. Підкресли числівники. На які питання вони відповідають?

286. 1. Потренуйся виразно розповідати усмішки.

- Михасю, назви, будь ласка, сім хижих звірів.
- П'ять левів і два тигри!

- Скільки учнів у вашому класі?
- З учителькою – тридцять п'ять.
- Отже, без неї тридцять чотири!
- Е, ні! Без учительки в класі не залишиться жодного!

2. Добери до кожного числівника спільнокореневі числівники, що відповідають на питання скільки? (Вони можуть позначати одиниці, десятки, сотні тощо). Запиши слова групами.

287. 1. Прочитай. Добери заголовок. Визнач частини тексту.

Ляльці Барбі виповнилося п'ятдесят п'ять років. Народилася вона в тисяча дев'ятсот п'ятдесят дев'ятому році. Протягом цього часу лял..ка не менше ніж п'ятсот разів змінювала макіяж, одягала сотні пар різних чер..вичків, а кількість її сукенок ..лічити неможливо. І професій вона опанувала чимало – близько сімдесяти. Останні моделі – Барбі-менеджер зі стільниковим

тел..фоном і тінейджер із с..режкою в носі. З..явилися Барбі негритянки, мулатки, китаянки – загалом сорок п'ять національностей. Міл..йони дівчаток в усіх куточках світу вважають її своєю подругою. Нині ляльку продають у ста сорока країнах світу.

Із журналу

2. Які числівники використано в тексті? Випиши їх у формі називного відмінка.
3. Яке слово з тексту має значення «юнак або дівчина у віці від 13 до 19 років» і є синонімом іменника *підліток*?
4. Випиши слова з пропущеними буквами або апострофом. Поясни їх написання.

ЗАЙМЕННИК

§ 25. ЗАЙМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ. ОСОБОВІ ЗАЙМЕННИКИ

288. 1. Прочитай. Яким словом видав себе Ванько?

ПРОГОВОРИВСЯ

Ванько робив у класі «рибку»
І висадив у дверях шибку.
Довгенько винного шукали
(Його дружки не видавали).
Директор був у курсі справ,
На збори *він* дружків зібрав.
– Чи всі, – питає *він*, – прийшли?
– Усі-і-і! – дружки відповіли.
– І той прийшов, що вікна б'є? –
Ванько гукнув: – І я тут є!

Сергій Воскрекасенко

2. На які питання відповідають виділені слова? Замість яких іменників їх ужито?

Займенник – це частина мови, яка вказує на предмети, але не називає їх.

Я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони – це **особові** займенники. Вони відповідають на питання **х т о ? щ о ?**

Займенники, як і іменники, відмінюються.

289. 1. Прочитай текст. Про що в ньому розповідається?

Дядько Роман якось сказав:

– Хоч твій дідусь і прочухана мені за це, мабуть, дасть, але я розкрию тобі секрет: ми вирішили переробити оті куранти. Ти знаєш, що таке куранти?

Я, здається, й чув те слово, але зараз не міг пригадати, що воно означає. Тож непевно сту́в* плечима.

– Куранти, – пояснив дядько Роман, – це годинник, який уміє відбивати в дзвона години або виконувати цілу мелодію.

За Анатолієм Дрофанем

2. Знайди в тексті займенники. Які назви ними замінено?

290. 1. Прочитай текст мовчки. Добери заголовок.

Виявляється, в Африці живе дикий кіт сервал, який полює на зайців і ягнят. Удень *він* спить у непролазних хащах, а темної ночі виходить на свій розбійницький промисел. Якщо людям пощастить упіймати сервала ще молодим, *вони* легко *його* приручають. І тоді *він* стає як звичайний домашній кіт. Навіть муркотить задоволено, граючись із дітьми у футбол. Мабуть, з *нього* був би хороший воротар, бо *він* дуже спритний. Такого б воротаря в їхню класну команду!

За Михайлом Слабошпицьким

2. Замість яких слів ужито виділені слова? На яке питання вони відповідають?

3. Склади речення з двома «спортивними» словами з тексту. Запиши.

291. 1. Прочитай і відгадай загадки.

вдень

1. Хоч зубів багато маю, та нікого не кусаю. Сама свиням та коровам я на зуби потрапляю. 2. Ти кричав – вона мовчала, ти мовчав – вона кричала. 3. Воно хоча й новісіньке, а зовсім дірявісіньке.

2. Спиши. Підкресли займенники. Як вони називаються?

**Сту́нути* – підняти й опустити плечі для вираження здивування, вагання і т. ін.

292. 1. Прочитай лічилку виразно вголос.

Раз, два, три,
Ішов я й ти.
По *горох* –
Ми удвох.
Рви *стручки*
У *мішки*,
Занеси
І поїси.

2. Назви займенники. Якими займенниками можна замінити виділені слова?

Зверни увагу!

Особові займенники бувають першої, другої та третьої особи.

Я, ми – займенники **1-ї особи**. Вони вказують на того (або тих), хто говорить.

Ти, ви – займенники **2-ї особи**. Вони вказують на того (або тих), з ким говорять.

Він, вона, воно, вони – займенники **3-ї особи**. Вони вказують на особу (або особи) чи предмет (або предмети), про які говорять.

293. 1. Прочитай усмішку. Знайди в тексті особові займенники. На кого або на що вони вказують?

Учитель розповідає про щастя:

– Кожен з вас має зробити щось таке, що робить людей щасливими. Може хтось із вас навести приклад?

– Я вчора був у бабусі, – відповідає учень. – Вона була дуже щаслива, коли я пішов додому...

2. Склади й запиши речення із займенником, який вказує на себе.

3. Поміркуй, які дії (вчинки) онуків можуть зробити бабусю посправжньому щасливою?

294. 1. Прочитайте в особах.

КІТ І ГОРНОСТАЙ

- Неначе миша в сарай побігла? Зараз я її схоплю!
- От нерозумний Кіт! Я тобі не миша.
- А хто ж ти?
- Я звір Горностай. Сам мишей ловлю. Але краще за тебе!
- Куди тобі, недобірку!
- Це я недобірок?! Утікай, поки цілий, а то й тебе не помилую!
- Ня-я-яв!!

За Едуардом Шимом

2. Випиши особові займенники. Постав питання. Запиши їх особу й число.
3. Якими членами речення виступають займенники в реченнях – головними чи другорядними?

295. 1. Спиши й відгадай загадку Леоніда Куліша-Зіньківа.

Дивувались довго ми –
Збудували міст громи.
Та по ньому я і ти

Не зуміємо пройти:
Він далеко і високо,
Досягне його лиш око.

2. Підкресли займенники. Зазнач особу.

§ 26. ВІДМІНЮВАННЯ ЗАЙМЕННИКІВ

296. 1. Розглянь таблицю відмінювання займенників 1-ї особи.

Відмінки	Питання	Відмінкові форми займенників	
		я	ми
Н.	хто?	мене	нас
Р.	кого?	мені	нам
Д.	кому?	мене	нас
Зн.	кого?	мною	нами
Ор.	ким?	на мені	на нас
М.	на кому?		

2. З допомогою вчителя зроби висновок про те, як відмінюються займенники **я**, **ми**.

297. 1. Прочитай. Знайди в тексті займенники. Визнач їх особу, число й відмінок.

Так хочеться швидше підрости й самому робити якісь хороші речі! Звичайно, не все для мене підхоже. Одежу шити, наприклад, – то вже дівчача справа. І цукерки, і тістечка мені цікавіше їсти, а не робити. А от машини будувати, траулери чи точні електроприлади – це діло по мені. Я й зараз люблю майструвати.

Наталя Забіла

2. Прочитай цю розповідь від імені близнюків: «Так хочеться підрости й самим робити...». Які слова ти замінив у тексті?

3. Розкажіть один одному про те, що вам хотілося б робити в дорослому житті.

298. 1. Склади текст на тему «Мій день народження». Дай у ньому відповіді на подані запитання.

1. Чи любиш ти свій день народження? 2. Як ти святкував свій останній день народження? 3. Скільки років тобі виповнилося? 4. Хто прийшов до тебе в гості? 5. Які побажання ти почув? 6. Чи сподобалося гостям свято?

2. Назви особові займенники, які ти використав у своїй розповіді.

299. 1. Спиши загадки Ігоря Січовика, розкриваючи дужки.

1. Я гірка і завжди свіжа,
Всім подобаюсь одначе,
Хто (я) ножем уріже –
Неодмінно сам заплаче.
2. (Я) мама з магазину
Принесла в обгортці... зиму.
Я її за мить зігрів.
Як? Та дуже просто – з'їв!

2. Підкресли займенники, ужиті в непрямому відмінку. Зверху зазнач відмінок.

3. До другої відгадки добери спільнокореневі слова, що є різними частинами мови.

300. Розглянь таблицю відмінювання займенників 2-ї особи.

Відмінки	Питання	Відмінкові форми займенників	
Н.	хто?	<i>ти</i>	<i>ви</i>
Р.	кого?	<i>тебе</i>	<i>вас</i>
Д.	кому?	<i>тобі</i>	<i>вам</i>
Зн.	кого?	<i>тебе</i>	<i>вас</i>
Ор.	ким?	<i>тобою</i>	<i>вами</i>
М.	на кому?	<i>на тобі</i>	<i>на вас</i>

301. 1. Прочитай, замінюючи займенник *ти* займенником *ви* у потрібній формі. Пов'язані з ним слова також змінюй.

Придивись пильніше. Багато гарного ти побачиш поряд. Ось на озері плавають парами лебеді. Коли ти до них поставишся з *доброю*, то й вони тобі віддадуть добром. Принеси їм білі лілеї, і *розумні* птахи тебе ніколи не забудуть. Як відлітатимуть у теплі краї, обов'язково зроблять коло над тим місцем, де були тобою обдаровані. Тому в народі й кажуть: біла лілея – лебедина квітка.

За Леонідом Павленком

2. Запиши займенники, які ти використав у зміненому тексті. Визнач їх відмінок. Якими членами речення вони є?

 3. Розбери за будовою виділені слова. Добери до них усно синоніми чи антоніми.

302. 1. Спиши, розкриваючи дужки.

Чого (ми) тільки не робили! І конкурси проводили, і змагання, і в ігри всякі грали, і в похід ходили.

Але найбільше (ми) вабила річка. Добре, що вона поруч була. Погано тільки, що (ми) до неї не часто ходили. Тобто ходили щодня, але (ми) хотілося частіше, бо (ми) дуже любили природу.

Ярослав Стельмах

2. Випиши сполучення слів із займенником *ми* в непрямих відмінках.

303. 1. Розгляньте малюнок. Складіть за ним діалог, уживаючи займенники 2-ї особи.

2. Запишіть діалог. Підкресліть особові займенники.

304. 1. Прочитай мовчки. Поділи текст на частини.

У селі Звонковому на Київщині край лісу стоїть дуб. Гордий велетень. Старий уже. Навіть кора посивіла. На нього схилилася висока ялина. Певно, в бурю вітер надломив її. Так би й загинула вона, упала б додолу, та могутній дуб підхопив по́другу, обійняв сильними руками. Отак і стоять вони разом уже понад сто років.

За Леонідом Павленком

2. Скільки різних займенників ужито в тексті? Іменники якого роду й числа замінені ними?

Займенники 3-ї особи змінюються за **родами**: чоловічий рід – **він**, жіночий рід – **вона**, середній рід – **воно**. Форма множини є спільною для всіх родів – **вони**.

305. Прочитай відмінкові форми займенників 3-ї особи.

Н.в.	хто?	він	вона	воно	вони
Р.в.	кого?	його	її	його	їх
Д.в.	кому?	(у) нього	(у) неї	(у) нього	(у) них
Зн.в.	кого?	йому	їй	йому	їм
Ор.в.	ким?	його	її	його	їх
М.в.	ким?	ним	нею	ним	ними
М.в.	на кому?	на ньому	на ній	на ньому	на них

306. 1. Прочитай текст. Як його можна вдосконалити? Запиши виправлений текст, уставляючи пропущені букви.

Повзе трактор, а за *трактором* зал..шаються рівні-рівні *борозни*, ніби з..мля гр..бінцем ро..чесана. Ось чому справжня в..сна пахне з..млею! Тому що з..мля ще не одягнулася... З..мля тільки прокинулася й зачісується.

За Едуардом Шимом

2. Провідміняй усно займенники, які можуть замінювати виділені слова.

3. Провідміняй іменники, які можна замінити словом *вона*.

307. 1. Прочитай, розкриваючи дужки.

Славко дізнався, що в *Африці* є зовсім манюсінькі антилопи. На зріст (вони) навіть менші від зайця. (Вони) так і називають: карликові антилопи. (Вони) дуже довірливі, а тому стають легкою *здобиччю* різних звірів. І (вони) залишилося в світі зовсім мало. Як би зберегти карликових антилоп? Може, треба виловити всіх до одної та поселити в зоопарках? А там уже (вони) ніхто не страшний. Славко навіть листа написав батькові з такою пропозицією (За *Михайлом Слабошпицьким*).

2. Випиши речення з особовими займенниками. Підкресли займенники. Якої вони особи, числа? У якому відмінку їх ужито?

3. Поясни написання виділених слів. Наведи по 3 приклади на кожне правило.

308. 1. Прочитайте усмішку в особах. Доберіть до неї заголовок.

Степанко та Ганнуся, ховаючись від дощу, забігли до дідушевої повітки. А в ній темно, лячно. Тому сидять мовчки. Раптом Степанко почав:

– Ня-я-яв! Ня-я-яв!

– Що з тобою? – здивовано глянула на нього Ганнуся.

– Я їх ля-ля-каю, – тремтячим голосом відповідає Степанко.

– Кого їх?

– Ми-ми-шей.

За М. Герасименком

2. Випиши займенники, ужиті з прийменниками. Визнач їх відмінок.

3. Устав у словосполучення виділений займенник у потрібній формі.

Дізнатися про ... , спілкуватися з ... , запізнився через ... , сумувати за

Після прийменників на початку займенників 3-ї особи пишемо букву н: *намалювати його, розповідати про нього, зустрів її, зробити за неї, чути їх, приїхати від них.*

В орудному відмінку займенники 3-ї особи завжди пишемо з буквою н: *пишаюся ним, приїхав з ним, захоплююся нею, прийшов з нею.*

309. 1. Запиши речення, замінюючи повторювані слова займенниками. Підкресли займенники.

1. Це мій друг. Сьогодні в мого друга день народження. 2. Марина захворіла. У Марини дуже висока температура. 3. Мої друзі сидять у парку. Я купив для моїх друзів морозиво. 4. Моя подруга перемогла на конкурсі скрипалів. Я дуже пишаюся моєю подругою.

5. Я цікавлюся новими літаками. Про нові літаки мені багато розповідає старший брат.

2. В останньому реченні підкресли члени речення. Визнач, якою частиною мови виражено кожний з них.

310. 1. Спиши вірш.

ДЖЕНТЛЬМЕН

Не подумайте, що Лідку
Я боюся більше Вовки,
З нею битися не гоже –
Адже дівчинка вона!
Ну, а їй про це відомо,
От і дражниться навмисне.
Знай, моему джентльменству
Якось враз настане край.

Юрій Нікітась

2. Підкресли займенники. Усно визнач їх особу й відмінок.

311. 1. Прочитай виразно скоромовку.

Ти – вухатий, я – вухатий.
В мене – хата, ти – без хати.
Ми обоє куцохвості,
Ти приходи до мене в гості.
Будем знову моркву гризти!
Хто ще хоче попоїсти?

Леонід Куліш-Зіньків

2. Випиши виділені слова. Якими частинами мови вони є?

3. Зроби висновок про те, як пишемо прийменники з іменниками і займенниками.

Прийменники із займенниками пишемо окремо: *зі мною, від тебе, для нього, з нею, про них.*

312. Увага – конкурс! Упродовж визначеного часу (2–3 хв) потрібно скласти й записати сполучення слів, у яких дієслова

з'єднуються з особовими займенниками за допомогою прийменників (наприклад, *розказати про нього*). Обов'язкова вимога: дієслова не повинні повторюватися. Перемагає той, хто склав і записав без помилок найбільше сполучень слів.

313. 1. Прочитай. Поміркуй, якими словами можна замінити виділені. Чи покращиться завдяки таким замінам текст? Запиши виправлений текст, уставляючи пропущені букви.

Вийшла Катруся вв..чері погуляти. Узяла *Катруся* саночкі і почала з гірки ..пускатися. Поч..рвоніли в *Катрусі* щоки, як яблучка. Очі бл..скотять. Гарно!

Сп..нилася відпочити. На небо глянула і зад..вилася.

Усе небо синє-синє, аж темне. На *небі* без кінця і краю зірок насипано. А між *зірками* ясний ріжок молодого місяця.

За Іваном Сенченком

2. Підкресли займенники з прийменниками. Визнач відмінок.

314. 1. Спиши, розкриваючи дужки.

Дорога добра. Вона дозволяє ходити (по) ній. Вона чекає (на) нас біля воріт, щоб (од) вести (до) дідуся (на) баштан. Дорога завжди лежить і тільки (на) горбі (під) водиться. Вона хоче глянути (на) небо, чи не (з) бирається на дощ?

За Спиридоном Вангелі

2. Підкресли займенники. Над займенниками зазнач відмінок.

315. 1. Прочитай вірш. Назви займенники. Визнач їх особу, число й відмінок.

Чи знаєш ти, навіщо кішці хвіст
(Вона, до речі, *ним* не п'є й не їсть)?
Тож знай: хвіст в кішки зовсім не для того,
Щоб ти тягати міг *за нього*!

А. Стецько

2. Поясни написання виділених слів. Добери кілька прикладів на кожне правило.

316. 1. Удоскональ текст, усунувши повтори слів. Запиши.

На безкрайому лані гречки пасуться *бджолята*. Як гарно бджолятам тут у білому квітучому царстві! Трудитись – ото в бджолят справжнє життя! І мед бджолята носять пудами*.

Порядкує коло бджіл дядько Роман. Дядько Роман, кажуть, знає таємну бджолину мову.

За Олесем Гончаром

2. Розбери за будовою виділене слово. Знайди й підкресли спільнокореневі слова. Яку особливість ти помітив?

317. 1. Прочитайте та відгадайте загадки. Обговоріть, що стоїть у дужках – прийменник чи префікс. Спишіть по дві різні загадки, розкриваючи дужки. Перевірте один в одного.

1. (При) йшла дівка (з) *гір*, несла на собі сім шкір; як їх (роз) бирали, – усі (над) нею ридали. 2. Стоять стовпи білі, а (на) них шапки зелені. 3. Вік свій ходить (з) клумаками, та ще й сідають (на) нього (з) мішками. 4. (Ви) йшла звідкись гарна дівка, (на) ній стрічка-семицвітка; а де (з) річки воду брала, там коромисло (з) ламала.

2. Пояснить написання слів-відгадок. До яких слів можна дібрати перевірні, а до яких – ні?

318. 1. Прочитай усмішку. Назви займенники. На кого вказує займенник *я*?

– Знаєш що, доню, сходи (на) вулицю, (по) грайся. А як скучиш (за) мною, то (при) ходь додому, а я пригощу тебе тортом.

– Мамо, а я вже скучила (за) тобою.

2. Спиши, розкриваючи дужки. Познач у словах префікси. Підкресли займенники в орудному відмінку.

* *Пуд* – старовинна міра маси (близько 16 кг).

ДІЄСЛОВО

§ 27. ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО ДІЄСЛОВО. РОЛЬ ДІЄСЛОВА В РЕЧЕННІ

319. 1. Відгадай загадку Ліни Біленької.

Ні до кого не маю *жалю* –
І тому всіх підряд я *жалю*.

2. Якими частинами мови є виділені слова? Доведи це.
3. Склади з відгадкою речення. Підкресли в ньому дієслово. Яким членом речення воно є?

320. 1. Прочитай вірш.

ПОВІЛЬНО

Повільно землею *скрадається* тінь,
Повільно *бредє* із поклажею кінь.
Повільно *тече* у долині ручай,
Повільно бабуся *сідає* в трамвай.
Повільно *зникає* роса на щавлі,
Повільні годинника стрілки малі,
І равлик повільно плазує, проте
Повільніше мох на камінні *ростє*.

Джеймс Рівз, переклад В. Бойченко

2. Якою частиною мови є виділені слова? Як це визначити?

3. Складіть і розкажіть один одному 3–4 речення, у яких дієслово поєднано зі словом *швидко*. Запишіть 2 речення (на вибір). Підкресліть у них основи.

321. 1. Прочитай і відгадай веселу загадку Ігоря Січовика.

Юрко і Мишко сидячи з'їжджали з гірки. Після кожного разу в них на штанцях з'являлася нова дірка.

Юрко з'їхав 17 разів, а Мишко – на 5 менше. Зі скількома дірками на штанцях повернулися хлопці додому?

2. Випиши дієслова з апострофом. Пригадай правило написання таких слів.

322. Склади й запиши свою загадку за малюнками (за зразком попередньої вправи). Використай слова з довідки. Підкресли дієслова.

Довідка. Перетягувати, канат, посередині, розірватися, впасти.

323. 1. Виправ вірш із переплутаними словами. Прочитай.

Груша йде до магазину,
Маня впала у корзину.
По дорозі цап повзе,
Капустину жук гризе.
Вуж літає угорі,
Шпак ночує у норі.
Доки я хвоста чесав,
То кіт вірша дописав.

Ігор Січовик

2. Назви сполучення слів з дієсловами. Став питання до залежного слова.

3. Знайди речення з двома іменниками, у коренях яких змінюються голосні звуки. Спиши його.

324. Склади й запиши два речення на тему «Зоопарк» за схемами. Познач частини мови.

1. <u>Хто?</u>	<u>що робить?</u>	2. <u>Хто?</u>	<u>що робили?</u>
↓	↓	↓	↓
які?	як?	які?	де?

325. 1. Прочитай і відгадай загадку.

По землі – (не) *пробіжуся*
І на небо (не) *дивлюся*,
Очі маю – (не) *моргаю*,
Маю рот – (не) *розмовляю*,
Маю хвіст, але не *звір* я
І не *птиця*, хоч із *пір'ям*.
Хати *зроду* (не) *будую*,
Та *нітрохи* (не) *бідую*.

2. Випиши дієслова з **не**. Як потрібно писати ці слова?

3. Склади й запиши 5–6 сполучень слів з виділеними словами, ставлячи від них питання з **ким? куди? як? що? де?**

Пригадай!

Не з дієсловом пишемо окремо.

326. 1. Прочитайте усмішку в особах.

- Що ти *шукаєш*? – запитала баба Горпина зятя, дивлячись, як він повзає на колінах по грядці.
- Андрійко *ключі* посіяв, – утомлено відповів зять.
- Тату, *не шукай*. Почекаємо, поки зійдуть, – промовив хлопчик.

2. У якому значенні – прямому чи переносному – вжито дієслово *посіяв*? Поясни свою думку.

3. Запиши 4 сполучення слів з будь-яким дієсловом з усмішки. У дужках став питання від дієслова до залежного слова.

4. Поясни написання виділених слів.

327. 1. Потренуйся вимовляти скоромовку швидко й виразно.

*В лісі лиса лось зустрів,
Лис до лося засвистів.*

*Лось злякався і од лиса
Дременув скоріше з лісу.*

Василь Верховинець

2. Спиши. Підкресли головні члени речення. Скільки головних членів у другому реченні?

3. Випиши 4 сполучення слів з виділеними словами. У дужках запиши питання, яким зв'язані слова (за зразком).

Зразок. Розказав (щ о?) казку.

328. 1. Прочитай текст мовчки. Добери заголовок.

Косовиця шумить. І шумить над сіножаттю пісня:

*Покосили сіно,
Та й стала негода,
Плакала, тужила
Дівчина молода.*

Косовиця в розпалі. Співають коси на широкій рівнині. Куди не глянеш – білими журавлями похитуються постаті косарів. Ота пісня неначе підганяє їх швидше впоратись із косовицею, поки не «стане негода». А жайвір бринить десь під самим сонцем.

За Сергієм Козаком

2. Випиши речення, у яких дієслова вжито в переносному значенні. Підкресли головні члени речення. Якими частинами мови вони виражені?

3. До виділених слів добери синонім і антонім.

329. 1. Прочитай текст мовчки. Визнач основну думку.

У Кавуна були іменини, і друзі подарували йому піжаму. Вирішили, що вона буде йому до лиця. Надів Кавун смугасту піжаму й відразу запишався собою.

– Я – десерт, – вихвалявся він перед овочами, – мене всі люблять. А з вас лише салати можна робити. Не бажаю я з вами знатися.

І пихатий Кавун повернувся до всіх спиною. А ззаду в нього стирчав... поросячий хвостик!

– Так він же звичайнісіньке порося! – раптом здогадався хтось. Як тут усі почали сміятися! Гарбуз качався, хапаючись за боки. Помідори мало не лопалися від сміху. Хихотіли, зігнувшись, Огірки. Пирскав Горох. Слізьми заливалася Цибуля. Трусився Соняшник. Увесь город реготав.

За Вадимом Чирковим

2. Добери заголовок до тексту.

3. Знайди дієслова-синоніми. Випиши їх.

4. Як могла закінчитися ця історія? Продовж розповідь.

330. 1. Прочитай текст і спиши.

Опівдні над обрієм стали громадитися біло-сірі хмаринки. За якийсь час насунула величезна темна хмара, запнула півнеба й заступила сонце. Вона була гнівна і ще здалека ричала громами.

За Борисом Антоненком-Давидовичем

2. Підкресли слова, ужиті в переносному значенні. Якими частинами мови вони є? Запиши зверху.

3. Випиши спільнокореневі іменники. Добери до них спільнокореневі слова, що є іншими частинами мови.

§ 28. ЗМІНЮВАННЯ ДІЄСЛІВ ЗА ЧАСАМИ ТА ЧИСЛАМИ

331. 1. Прочитай усмішку виразно вголос.

– Я бігаю, ти бігаєш, він бігає – який це час? – запитав учитель на уроці.

– Перерва! – хором відповіли учні.

2. Дай відповідь на запитання вчителя. Як ти визначив час дієслова?

3. Що ти робив на великій перерві вчора? Що ти будеш робити на наступній перерві? Що ти зазвичай робиш під час перерви? Дієслова якого часу ти використав у першій і другій відповіді?

Зверни увагу!

Дієслова змінюються за **часами**. Вони мають три часи: теперішній, минулий і майбутній.

Дієслова **минулого часу** відповідають на питання що робив? що зробив?: *гуляв, змайстрував*.

Дієслова **теперішнього часу** відповідають на питання що робить?: *малює, спить*.

Дієслова **майбутнього часу** відповідають на питання що зробить? що робитиме? що буде робити?: *напише, читатиме, буде шити*.

332. 1. Прочитай. Який це текст? Добери заголовок.

Хоча й осінь надворі, горобина ще не достигла. Та Мишкові байдуже. Знизу ягоди пооб'їдав, а ті, що вгорі, не може дістати. «Ану ж, – гадає собі, – на дерево вилізу». Тільки-но сп'явся, а тонкий стовбур як похилиться, ведмідь – бух у куці!

Тепер ходить Мишко лісом – і сяк-так *спереду*, а *ззаду* хтозна на кого скидається.

ззаду

– І що воно за опудало? – перемовляються звірята.

– Мабуть, то не з нашого лісу.

За Юрієм Старостенком

2. Запиши дієслова в три стовпчики – за часами.

3. З виділеними словами склади речення, уживши дієслова в різному часі.

333. 1. Прочитай. Визнач, який це текст – розповідь, опис чи міркування. Доведи свою думку.

У Києві дуже багато квітів. Квіти ростуть уздовж вулиць, у скверах та парках, на площах – скрізь. І ніхто їх не рве, бо якби всі почали рвати, то що б залишилось! У Києві понад два мільйони жителів. Ще, кажуть, кожен двадцять хвилин народжується хлопчик або дівчинка. Спробуйте-но підрахувати, скільки ж то за рік народиться! І от, якщо всі ті, що живуть у Києві, старі, й малі, й оті новонароджені почнуть рвати квіти

й зірвуть хоч по квіточці, то й жодного пуп'яночка не зостанеться! А ми ж хочемо, щоб наші вулиці були веселі й барвисті.

За Наталею Забілою

2. Поділи текст на частини – вступ, основну частину, розв'язку (висновок).

3. Назви дієслова минулого теперішнього та майбутнього часу.

4. Спиши речення, яке містить висновок. Підкресли дієслова.

334. 1. Прочитай вірш виразно вголос.

На подвір'ї *крик і свист* –
Загубила гуска хвіст.
Ну, не хвіст, а дві пір'їни,
Та не де-небудь, а в сінях.
Загубила, як втікала,
Коли зернятка клувала.
З хати вибігло *чорненьке*
Та підкралося тихенько.
Після гавкнуло, стрибнуло –
І пір'їнок як не було.
– Гелі-гел! – кричить гусак, –
Не мине тобі це так!
А чорненьке в білих сінях
Чистить носик від пір'їнок.
І від пуху жмурить очі,
І журитися не хоче.

Ганна Чубач

2. Випиши в три рядки дієслова минулого, теперішнього й майбутнього часу.

3. Утвори дієслова від виділених слів. Постав їх у різному часі.

335. 1. Прочитайте. У кожному рядку знайдіть «зайве» слово. Доведіть, що ви не помиляєтеся.

Летиш, стрибаєш, малюєте, говориш.
Розповідали, бачили, стояло, сиділи.
Гуляють, купили, читають, допомагають.

2. Як потрібно змінити «зайві» слова, щоб вони стали доречними у своєму рядку?
3. Поділіть для переносу слова, що мають п'ять складів.

Зверни увагу!

Дієслова змінюються за **числами**. Вони вживаються в **однині й множині**:

хмара (що робить?) *пливе* – однина;

хмари (що роблять?) *пливуть* – множина;

я (що роблю?) *пишу* – однина;

ми (що робимо?) *пишемо* – множина.

- 336.** 1. Відгадай загадку Леоніда Куліша-Зіньківа. Спиши. Що потрібно зробити, щоб відгадка потрапила до бабусі й дідуся?

У схованку паперову
Я привіт сховаю знову.
А отримають привіт
У селі бабуся й дід.

2. Підкресли головні члени речення. Якими частинами мови вони є?

3. За якою ознакою (число, час) відрізняються дієслова в загадці?

4. Добери до відгадки спільнокореневе дієслово. Склади з ним речення, уживши дієслово в минулому і теперішньому часі. Запиши.

- 337.** 1. Прочитай лист. Які речення передають піднесений настрій?

Доброго здоров'я, друзі!!! Привіт вам із Самбора!

Як живете, що нового? Чи оглянули ви, нарешті, Вовчу криницю, чи, може, й досі не зважилися? Якщо не зважилися, то не журіться, – я приїду, і тоді вже Вовча криниця нікуди від мене не втече!

Передайте від мене щирий привіт Марії Семенівні, Петрові Трохимовичу, а також усім мешканцям вашого лісництва. Ну, до скорого-скорого побачення!

Ваша подруга Тома

За Ларисою Письменною

2. Знайди в тексті дієслова минулого, теперішнього та майбутнього часу.

Уявіть, що цей лист написано вам. Складіть (усно) відповідь Тамарі.

338. Склади й запиши листа своєму другові (подрузі). Розкажи в ньому про навчання в школі, про цікаві події та зустрічі у твоєму житті, поцікався життям друга (подруги).

§ 29. НЕОЗНАЧЕНА ФОРМА ДІЄСЛОВА

339. 1. Прочитай текст. Визнач – це розповідь чи опис? Чому?

У хатці Карлсона тільки одна кімната. У ній стояв столярний верстат, де Карлсон майстрував, їв і клав усякий мотлох. Ще стояла в кімнаті дерев'яна канапа, щоб спати на ній, стрибати на ній і ховати в неї всякий мотлох. І два стільці, щоб сідати на них, класти всякий мотлох і підставляти їх, коли треба сховати мотлох до шафи.

Астрід Ліндгрен

2. Знайди дієслова. На які питання вони відповідають? У яких із цих дієслів можна визначити час і число, а в яких – ні?

3. Випиши дієслова, у дужках запиши питання.

4. З якого твору цей уривок? Склади й запиши речення про Карлсона, почавши його так: «Карлсон умів...». На яке питання відповідають ужиті тобою дієслова?

Слова, що відповідають на питання *що робити?* (*читати, питати*) і *що зробити?* (*прочитати, розпитати*) стоять у **неозначеній формі**.

Дієслова в неозначеній формі мають суфікс **-ти** (рідше **-ть**): *вчити, одягати, співать*. Іноді після кінцевого суфікса стоять **-ся, -сь**: *вчитися, нахилитись*.

Неозначена форма дієслів є **незмінюваною**. Вона не вказує ні на час, ні на особу, ні на кількість виконавців дії.

340. 1. Прочитай мовчки текст. Визнач тему.

Хоч я і старший за Юрка майже на два роки, але все одно дружу з ним. З таким хлопцем цікаво дружити. Він навчив мене, як виманювати із земляних нірок здоровенних павуків, як вилазити на голі дерева та як свистіти двома й чотирма пальцями. Я ж навчив Юрка випилювати лобзиком з фанери всякі фігури, грати в шахи й ворушити вухами.

За Борисом Комаром

2. Випиши з тексту дієслова в неозначеній формі.

3. Розкажіть один одному, чого ви навчили чи можете навчити друзів. Використайте дієслова в неозначеній формі.

341. 1. Прочитай і вивчи усмішку. Перекажи її.

- Дмитрику, скільки ніг у кота?
- Дві – щоб бігати і дві – щоб гальмувати.

2. Назви слова, у коренях яких відбувається чергування звуків.

3. До дієслів у неозначеній формі добери синоніми.

342. 1. Прочитай прислів'я. Як ти їх розумієш?

1. Соромно не вчитись, а не знати. 2. Сім разів поверни язиком, перш ніж сказати. 3. Хто хоче спіймати рибу, повинен закинути вудку. 4. Умієш брати – умій і віддавати. 5. Щоб знати, треба питати. 6. Уміти говорити – добре, уміти слухати – ще краще.

2. Спиши. Підкресли дієслова в неозначеній формі.

3. Назви спонукальні речення.

343. 1. Прочитай. Як ти розумієш текст?

Знак оклику має запальну, гарячу вдачу. Він завжди спонукає нас до дії: радіти, дивуватися, сумувати, плакати. Знак оклику дуже відчуває наш настрій.

За Антоніною Мовчун

2. Знайди в тексті дієслова, які не вказують ні на час, ні на особу, ні на кількість виконавців дії. Назви неозначену форму решти дієслів.

Зверни увагу!

Неозначена форма є початковою формою дієслова.
У словниках дієслова подано в неозначеній формі.

344. 1. Прочитай текст мовчки. Визнач основну думку.

Композитор, щоб добре творити, мусить учитися. Виконавець, щоб добре виконувати, теж повинен учитися. І *слухач*, щоб бути хорошим слухачем, теж повинен учитися, хоча й інакше, звичайно, ніж учаться композитор і виконавець. Головне, що тут треба, – це *бажання, зацікавленість, прагнення* пізнати щось нове, невідоме, незвідане.

Дмитро Кабалевський

2. Випиши дієслова в неозначеній формі. У дужках запиши питання, на яке відповідає дієслово.

3. До виділених слів добери одне або кілька спільнокорених дієслів. Запиши їх у неозначеній формі.

345. 1. Прочитай вірш Віри Паронової.

ПОВЕДІНКА У ТРОЛЕЙБУСІ

1. Не шуміти, не штовхатись,
Чемно й лагідно триматись.
2. Без білета, знає кожен,
Їхать в транспорті не можна.
3. Старшим людям, як годиться,
Треба місцем поступиться.

2. У якій формі вжито дієслова?

3. Складіть і запишіть кілька правил поведінки на уроці. Використовуйте дієслова в неозначеній формі.

346. 1. Послуговуючись наведеними на с. 140 сполученнями слів, склади речення, уживши дієслово як присудок, а слово в дужках – як підмет. Підкресли головні члени.

Зразок. Читати (я) – Щовечора я читаю казки.

Подорожувати (ми), розмовляти (Оленка та Марина), намалювати (ви), захоплюватися (Роман Іщенко), подзвонити (ти), стояти (Київ).

2. Обведи в складених тобою реченнях службові слова.

3. Поясни вживання великої букви.

§ 30. ДІЄСЛОВА МИНУЛОГО ЧАСУ

347. 1. Прочитай усмішку.

На уроці української мови учні розбирають речення «Пожовкло листя на деревах. Птахи вже полетіли на південь».

– Пожовкло, полетіли – це який час? – запитує вчителька Дмитрика.

– *Осінь.*

2. Як потрібно визначати час дієслів? Дай правильну відповідь на запитання вчительки.

3. Провідміняй усно виділене слово.

Зверни увагу!

Дієслова минулого часу змінюються за числами: *олень біг, олени бігли.*

Дієслова минулого часу в однині змінюються за родами: *зеленів* (що робив?, ч.р.), *зеленіла* (що робила?, ж.р.), *зеленіло* (що робило?, с.р.), *виріс* (що зробив?, ч.р.), *виросла* (що зробила?, ж.р.), *виросло* (що зробило?, с.р.).

348. 1. Вивчи скоромовку. Спиши з пам'яті.

Ріс лаврик – *не доріс*,

Ліз равлик – *не доліз*.

Оляна Рута

2. Поясни написання виділених слів.

3. На яке питання відповідають дієслова з префіксом, а на яке – без префікса? Зміни їх за родами й числами.

349. 1. Прочитай, замінюючи дієслова теперішнього часу дієсловами минулого.

Гришу Пасічного знає все село. Жодне свято не проходить без виступу Гриші. І як він виступає! Такого успіху не має ніхто!

Як тільки оголошують: «А зараз виступить Гриша Пасічний», – зал уже вибухає оплесками. І цей хлопчина таке виробляє на сцені – глядачі аж боки рвуть, за реготом не чують половини слів. А слова у виступі Гриші Пасічного мають неабияке значення. Тому що номер його називається «Художнє читання». Він читає гуморески Остапа Вишні, оповідання Панаса Висікана та інші смішні речі. Здається, на сцені не один кирпатий веснянкуватий п'ятикласник, а цілий театр сатири.

То талант, справжній талант, од Бога.

За Всеволодом Нестайком

2. Поміркуй, яку людину називають талановитою. Яких талановитих людей ти знаєш?

350. 1. Знайди та випиши парами спільнокореневі слова. У дужках указуй питання (за зразком).

Зразок. Писала (що робила?) – написала (що зробила?).

Читали, зустрічала, ховав, прочитали, зачинив, *змело*, пояснювали, *розповів*, пояснили, *сховав*, рахувала, порахувала, зустріла, зачиняв, мело, розповідав.

2. Поясни написання виділених слів. Добери 2–3 слова на кожне правило.

351. 1. Прочитай скоромовку Сашка Володарського. Вимов її швидко тричі.

Рибі́ну морж жував, розжовував, пережовував.

2. Спиши. Підкресли головні члени речення. Якими частинами мови їх виражено? Поясни розділові знаки.

3. Назви всі форми минулого часу дієслів зі скоромовки.

Зверни увагу!

Дієслова минулого часу мають такі суфікси й закінчення:

- в** (чоловічий рід) – *малюва**в**, бачи**в***;
- ла** (жіночий рід) – *стриба**ла**, чу**ла***;
- ло** (середній рід) – *височи**ло**, зелені**ло***;
- ли** (множина) – *поча**ли**, вирува**ли***.

352. 1. Склади розповідь за малюнками. Використовуй дієслова в минулому часі.

2. Добери заголовок, який складається з одного дієслова.

353. 1. Прочитай загадку, замінюючи неозначену форму дієслова формою минулого часу. Запиши.

Сонце луг (поцілувати) –
 Все довкола жовтим (стати).
 Добре сонечко (пригріти) –
 Жовта фарба (посіріти).
 Літній вітерець (повіяти) –
 Сірий килимок (розсіяти).

Марія Пономаренко

2. Познач суфікси й закінчення в дієсловах минулого часу.

3. Склади речення з відгадкою, уживши одне або кілька дієслів минулого часу.

§ 31. ДІЄСЛОВА ТЕПЕРІШНЬОГО ЧАСУ

354. 1. Додай до дієслів потрібний особовий займенник.

... співаю

... співаємо

... співаєш

... співаєте

... співає

... співають

2. Які з дієслів називають дію однієї особи і які – дію кількох осіб? Чому ти так вважаєш?

Зверни увагу!

Дієслова теперішнього часу змінюються за особами й числами. Вони мають три особи (перша, друга, третя) і два числа (однина і множина).

Особу і число дієслова визначаємо за особовим займенником, питанням і закінченням.

355. 1. Прочитай вірш виразно вголос.

Шепче вітер: «Ша-ша-ша! Шубку білочка купила!».
Шубку білочка знайшла!». Шепчеш ти, і вірю я:
Шелестить трава похила: «Шубка в білочки – своя!».

Ганна Чубач

2. У дієсловах теперішнього часу визнач особу й число.

356. 1. Розглянь таблицю змінювання дієслів теперішнього часу.

Особа	Однина	Множина
1-ша	що я роблю? <i>пишу, читаю, стою, говорю</i>	що ми робимо? <i>пишемо, читаємо, стоїмо, говоримо</i>
2-га	що ти робиш? <i>пишеш, читаєш, стоїш, говориш</i>	що ви робите? <i>пишете, читаєте, стоїте, говорите</i>
3-тя	що він (вона) робить? <i>пише, читає, стоїть, говорить</i>	що вони роблять? <i>пишуть, читають, стоять, говорять</i>

2. Назви 6 особових форм дієслів *нести, сіяти, лежати*.

357. 1. Прочитай. Визнач – це опис чи розповідь? Чому?

На б́ерезі озера горить багаття. Ми сидимó біля ньо-го, печемó молоду картоплю. Поряд пасуться коні.

Місяць світить над лісом.

Я озираюсь і помічаю, що найближчий до нас кінь стоїть нерухомо. Спить. Тепер я знаю, що коні сплять стоячи.

За Едуардом Шимом

2. Випиши дієслова. Визнач особу й число дієслів.

358. 1. Прочитай і спиши вірш Віри Паронової. Які значення слова зебра ти знаєш?

А я зебра не проста:
Без копит і без хвоста,
Лиш біленькі смужки маю.

Я лежу, а не гуляю.
Хочеш перейти *дорогу*? –
Я прийду на допомогу.

2. Спиши. Підкресли дієслова.

3. Склади речення з дієсловом у формі 2-ї особи.

§ 32. ДІЄСЛОВА МАЙБУТНЬОГО ЧАСУ

359. 1. Додай до дієслів потрібний особовий займенник.

... намалюю

... намалюємо

... намалюєш

... намалюєте

... намалює

... намалюють

2. Зроби висновок про змінювання дієслів майбутнього часу.

Зверни увагу!

Дієслова майбутнього часу змінюються за **особами й числами**, як і дієслова теперішнього часу.

360. 1. Прочитай усмішку.

– Якщо, наприклад, ти співаєш, – пояснює вчителька, – то ти кажеш: «Я співаю». Але як ти скажеш, коли співатиме твій сусід?

– Я скажу: «Припини!».

2. Дай правильну відповідь на запитання вчитель.

3. Визнач час, число й особу всіх дієслів з усмішки.

361. 1. Прочитай таблицю змінювання дієслів майбутнього часу за особами й числами.

Число	Особа	Приклади	
Однина	1-ша	<i>я приготую</i> (що зроблю?)	<i>я буду готувати</i> (що буду робити?) <i>я готуватиму</i> (що робитиму?)
	2-га	<i>ти приготуєш</i> (що зробиш?)	<i>ти будеш готувати</i> (що будеш робити?) <i>ти готуватимеш</i> (що робитимеш?)
	3-тя	<i>він приготує</i> (що зробить?)	<i>він готуватиме</i> (що робитиме?) <i>він буде готувати</i> (що буде робити?)
Множина	1-ша	<i>ми приготуємо</i> (що зробимо?)	<i>ми будемо готувати</i> (що будемо робити?) <i>ми готуватимемо</i> (що робитимемо?)
	2-га	<i>ви приготуєте</i> (що зробите?)	<i>ви будете готувати</i> (що будете робити?) <i>ви готуватимете</i> (що робитимете?)
	3-тя	<i>вони приготують</i> (що зроблять?)	<i>вони будуть готувати</i> (що будуть робити?) <i>вони готуватимуть</i> (що робитимуть?)

2. У якому стовпчику форма майбутнього часу дієслова складається з одного слова, у якому – з одного або з двох?

362. 1. Прочитай і спиши вірш.

Спитай себе, дитино, хто ти є,
І в серці обізветься рідна мова;
І в голосі яснім ім'я твоє
Просяє, наче зірка світанкова.
З родинного гнізда, немов пташа,
Ти полетиш, де світу далечина,

Та в рідній мові буде вся душа
І вся твоя дорога, вся Вітчизна.

Дмитро Павличко

2. Підкресли дієслова майбутнього часу. Визнач їх особу й число.

Зверни увагу!

Форма майбутнього часу дієслова може складатися з одного слова або з двох слів:

я прочитаю, ти прочитаєш, ...

я читатиму, ти читатимеш, ...

я буду читати, ти будеш читати.

У формі, що складається з двох слів, змінюється лише перше слово (*буду, будеш, ...*).

363. 1. Розгадай ребус. Запиши прислів'я. Як ти його розумієш?

2. До дієслова з ребуса доберіть спільнокореневе без префікса. Один учень називає особові форми дієслова без префікса, другий – з префіксом. Визначте час дієслів. Зробіть висновок: чи відрізняються особові закінчення дієслів?

364. 1. Прочитай і спиши вірш.

Помандрую завтра в ліс
До ялинок і беріз.
Там сховаюсь в холодку
І гукну: «Ку-ку! Ку-ку...»

Довго буду я кувати,
Людам сотні літ бажати.
Не вгада й сестричка Юля,
Чи то я, а чи зозуля.

Ігор Мазнін, переклад Степана Жупанина

2. Підкресли дієслова майбутнього часу. Зазнач особу й число.

§ 33. ПРАВОПИС ОСОБОВИХ ЗАКІНЧЕНЬ ДІЄСЛІВ

365. Запиши форми дієслів *везти, лізти, носити, говорити* за зразком. Постав наголос. Підкресли букви *е, и*, які позначають ненаголошені голосні в закінченнях дієслів.

Зразок. Спати – ти сп^ииш, він сп^ить, ми сп^имо, ви сп^ите.

366. 1. Прочитай прислів'я. Як ти їх розумієш?

1. Хоч^еш молока – держи кор^ови. 2. Люб^иш троян-ду – терпи колюч^кі. 3. Коли друг прос^ить, тоді завтра немає. 4. Хто бр^еє, той і врожай збира^єє. 5. Кожна жаб-ка своє болото хвал^ить.

2. Поясни написання виділених закінчень.

367. 1. Прочитайте, замінюючи неозначену форму дієслова формою 3-ї особи однини. Запишіть. Доведіть правильність написання особових закінчень дієслів.

Пташка зветься корол^ик, але все сама (робити). І взим^ку, і вліт^ку від рання до смеркання (працювати). У зморшках кори (нишпорити), на гілках униз головою (зависати). (Очищати) дерева від шкідливих комах. За добу (з'їдати) їх більше, ніж сама (важити).

За Миколою Леденцовим

2. Складіть речення з виділеними словами, уживши дієслова 1-ї особи множини.

368. 1. Прочитай текст мовчки.

Весною кожна пташка поспіша..
заявити про себе якомога голосніше.
Соловей свист..ть, ворона карка.., гус-
ка крич.. . Лелека дзьобом тріщ..ть,
бекас хвостом мека.., дятел носом по
сучку барабан..ть.

А болотний бугай – рев.. . Рев.., як
бугай, що заблукав в очереті.

Багато людей чули це ревіння, але ніхто не бачив,
як він це роб..ть.

За Миколою Сладковим

2. Спиши, уставляючи пропущені букви. У дієсловах познач закінчення.

369. 1. Прочитай прислів'я. Чого вони навчають?

1. Найкращий той, хто люб..ть робити людям добро.
2. Роби не як мож..ш, а як треба. 3. Хто шану.. свою матір, не образ..ть чужої. 4. Здобуд..ш освіту – побач..ш більше світу.

2. Спиши, уставляючи пропущені букви в особових закінченнях дієслів.

370. 1. Відгадай загадки Ігоря Січовика. Спиши, уставляючи пропущені букви **е, є, и**. Поясни свій вибір.

Жив.. у лісі красень
З гіллястими рогами.
В село приход..ть часто –
Погомоніти з нами.

Я – білий, справа неважка
Мене *зробити* з молока.
А прочита..ш навпаки,
Зі мною зроб..ш пиріжки.

2. Склади речення, у яких відгадки є підметами.

3. Добери до виділених слів синоніми. Постав усі синоніми у форми 2-ї і 3-ї осіб однини.

371. 1. Вивчи скоромовку напам'ять. Потренуйся вимовляти її виразно й швидко.

Ход..ть квочка коло кілочка,
Вод..ть діток коло квіток.
Квочка каж..: – Квок, квок!
Ось золотий кілок!

2. Спиши, додаючи пропущені букви в особових закінченнях дієслів. Поясни їх правопис.

372. 1. Прочитайте в особах.

- Бабусю, чи скоро ми *будемо обідати?* – нили онуки.
- Побігайте трохи, а о другій годині приходьте.
- А як ми *дізнаємося*, що вже друга година? У нас годинника немає, – не вгавали діти.
- Вам кульбаби *підкажуть*.
- Ти *смієшся*, бабусю, а ми їсти *хочемо*.
- Не *сміюся*, я серйозно *кажу*. Он галявинка з кульбабками. *Бачите?* Якого вона кольору?
- Жовта, золота – сказали Ромка і Марійка.
- А о другій годині *стане* зеленою. Кульбаби *закриються*, спати *ляжуть*. А ми за стіл *сядемо*.

За Юрієм Дмитрієвим

2. З виділених слів один учень виписує дієслова теперішнього часу, другий – дієслова майбутнього часу. Доберіть до дієслова особовий займенник, визначте число та особу дієслова. Перевірте один одного.

Зразок. Ти заспіваєш – 2-га ос., одн.

373. Випиши у два стовпчики дієслова в різних формах: 1 – 1-ша особа множини, 2 – 2-га особа множини. Познач закінчення.

Ріжемо, кричите, вихваляє, живеш, малюють, стежите, летимо, ховаєте, біжиш, пишете, любимо, ростуть, спішимо, друкуєш, хочемо, сидимо, стоїте, плету, прив'язуєте.

374. 1. Прочитай і відгадай загадку.

ХТО ВІДРОЩУЄ ХВОСТА?

Хто таку тварину знає:
Губить хвіст, коли втікає.
Не шукає й не пита,
Хто знайшов її хвоста,
Бо секрет для себе має –
Хвіст швиденько відростає.

Леонід Куліш-Зіньків

2. Випиши дієслова теперішнього часу. Додай усі особові форми множини.

375. 1. Прочитай і відгадай загадку Степана Жупанина. Спиши, вставляючи пропущені букви.

Сам не бач..ть світла днини,
Під землею ри.. нірки,
А над ними роб..ть з глини,
Наче піраміди, гірки.

2. Провідміній відгадку. Які зміни відбуваються при відмінюванні?

376. 1. Вивчи вірш. Запиши його з пам'яті.

У котика очі
Горять й серед ночі.

Він *може* без ліхтарика
Вночі читаєть букварика.

Володимир Кленц

2. Підкресли дієслово, ужите в переносному значенні.

3. Визнач число й особу виділених дієслів.

377. 1. Прочитай текст, ставлячи дієслова, що в дужках, у формі теперішнього часу.

– Діду, а чому птахи повертаються додому з теплих країв? Ви самі розповідали, що багато їх по дорозі (гнути). Сиділи б собі в теплі.

– Це, Лесику, ціла наука. Але старі люди казали, що птахів (кликати) додому рідна земля. Вони ніколи не проміняють свій берег зі старими вербами на чужі тепліші береги з пальмами й кипарисами. Тому і (прилітати) сюди, (народжувати) тут дітей, (учити) літати в синьому небі. З-під хмар вони (показувати) пташеняттам, яка славна наша земля. Звідти, з вишини, (слухати) птахи голос землі – шелест трав, плескіт хвиль, пісню гір. Цей голос і (кликати) їх з далекої чужини в Україну, (допомагати) здолати дорогу і знайти на великій землі своє маленьке гніздечко.

За Яремою Гояном

2. Випиши дієслова з дужок у змінений формі. Укажи особу, число.

З р а з о к. Учишся – 2 ос., одн.

378. 1. Зі слів двох стовпчиків склади народні порівняння.

бачить,
чіпляється,
дивиться,
боїться,
повзе,

як черепаха
як реп'ях до кожуха
як собака мухи
як кіт на сало
як та сова вночі

2. Запиши 4 порівняння на вибір.

379. 1. Спиши, ставлячи дієслова, що в дужках, у формі теперішнього часу.

Верталися ми з поля, аж (дивитися) – (йти) нам назустріч лелека і крило (волочити). Зупинився і голову на крило опустив, нам рану (показувати). Взяли ми його, занесли в лікарню. Перев'язали поламаване крило. Він весь час лежав спокійно. Знав, що ми добра йому (хотіти).

За Яремою Гояном

2. Поясни написання особових закінчень.

§ 34. ДІЄСЛОВА НА -СЯ (-СЬ)

380. 1. Розглянь малюнки. Склади за кожним речення про дівчинку, використовуючи дієслова *гойдати* – *гойдатися*, *одягати* – *одягатися*.

2. Запиши складені речення. Підкресли дієслова.

3. Які з дієслів означають дію, спрямовану на самого себе, а які – дію, спрямовану на іншого? Які з них на **-ся**?

4. Які малюнки можна намалювати до дієслів *вмивати, вмиватися, ховати, ховатися, нахиляти, нахилятися*?

381. 1. Утвори від поданих дієслова на **-ся (-сь)**. Запиши спочатку пари, що відповідають на питання *що робити?*, потім – пари, що відповідають на питання *що зробити?*

Зразок. Мити – митися.

Зламати, зачісувати, розвеселити, піднімати, ламати, зігріти, повертати, дивувати, здивувати, зігнути.

2. Познач у дієсловах префікси.

Запам'ятай!

Правила вимови дієслів на **-ся (-сь)** такі: у дієсловах 2-ї особи однини **-шся** вимовляємо [с':а]; у дієсловах 3-ї особи однини **-ться** вимовляємо [ц':а].

382. 1. Прочитай і відгадай загадку Марії Пономаренко, правильно вимовляючи дієслова.

Весною перша прокида..ться.
А злюща! Жал..ться й куса..ться.
Як добре кип'ятком ошпар..ш –
Зелений борщ із неї звар..ш.

2. Спиши, уставляючи пропущені букви. Поясни написання особових закінчень дієслів майбутнього часу.

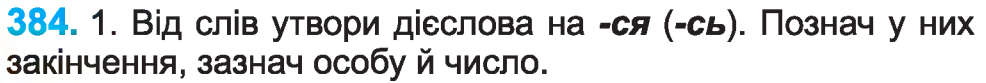
3. Назви дієслова, ужиті в переносному значенні.

383. 1. Прочитай прислів'я. Поясни, як ти їх розумієш.

1. Хто за все береться, тому нічого не вдається. 2. Від правди не сховаєшся. 3. Людина народжується, щоб робити добро. 4. Задереш носа, з носом залишишся. 5. Не стрибнувши у воду, плавати не навчишся.

2. Спиши два прислів'я на вибір. Визнач особу й число дієслів. Познач закінчення.

Вітаю, нахилиєш, крутить, обливаємо, залишають,
зливаєш, зупиняєте, квапить, стискаєте, вчу.

385. 1. Прочитай, правильно вимовляючи дієсова на **-ся**.

Вулиці тут гористі: вони й підіймаються вгору, і спускаються вниз. Але мені зовсім не важко. Мені, навпаки, подобається, що Київ не на рівному місці. У наших провулочках і дворах можна взимку спускатися на санчатах. Кажуть, ніби в деяких містах доводиться спеціально робити снігові гори, щоб кататися. А в нас снігових гір і так вистачить!.. І це просто дуже красиво, коли місто стоїть на горах.

2. Запиши дієслова на **-ся** у формі 2-ї особи однини і 3-ї особи множини. Прочитай.

386. 1. Розгадай ребус, у якому заховалося прислів'я.

153

387. 1. Прочитай мовчки текст. Визнач основну думку.

Іноді цікаві пригоди трапляються там, де їх зовсім не сподіваєшся. Ти купаєшся у ванні, і раптом з довгої грубої мочалки у воду сиплеться насіння. А ти й не знав, що вона – близька родичка гарбуза. Запам'ятай її назву: люфа.

Росте люфа на Кавказі. Коли плоди перестигають, з них здирається шкурка – і ось знайома тобі мочалка.

З люфи виготовляють папір, її використовують меблярі, на неї чекають на фабриках, де виробляється штучний шовк.

За *Надією Надеждіною*

2. Випиши дієслова на **-ся**. Зверху запиши їх особу та число.

3. Спиши речення, що відповідає поданій схемі. Підкресли члени речення.

Що? що робить?

де?

ПРИСЛІВНИК

§ 35. ПРИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

388. 1. Запиши парами спільнокореневі слова. У кожній парі підкресли слово, яке не змінюється. На яке питання воно відповідає? Якими частинами мови є змінювані слова?

Веселий, холодно, зима, радіти, чудовий, вчорашній, весело, радісно, взимку, холодний, *вчора*, теплішати, *зранку*, тепло, ранок, чудово.

2. Склади й запиши речення з виділеними словами.

389. 1. Прочитай вірш.

вчі́ра

– Майна! Віра!* – порт гуркоче.
Тут з усіх кінців землі
Бачу я щодня й щоночі
Поруч різні кораблі.

Володимир Орлов

2. Випиши сполучення слів, які зв'язані питанням де? і коли?

Прислівник – це незмінна частина мови, яка виражає ознаку дії і показує, як, де, коли відбувається дія.

Прислівники відповідають на питання:

як? – *весело, тихо, спокійно*;

коли? – *учора, завтра, сьогодні*;

куди? – *додому, туди, сюди*;

звідки? – *звідти, звверху, здалеку*;

де? – *вдома, там, тут, далеко*.

Прислівники найчастіше залежать від дієслів: *співати* (як?) *голосно*; *працювати* (де?) *вдома*.

У реченні прислівники є другорядними членами.

*У мові моряків, будівельників команда «віра» означає «піднімай!», «вгору!», а «майна» – «спускай!», «донизу!».

390. 1. Прочитай вірш виразно вголос.

КРАЇНА НАВПАКИ

Ну й весела, ну й дотепна
Ця країна Навпаки.

Тут удень *буває* темно,
В небі мерехтять зірки,
А вночі тут сонце *світить*,
Люди цілу ніч не сплять.
Тут *ростуть* узимку квіти,
Влітку ж – у снігу земля.

Діти ходять на роботу,
А дорослі в цім краю
Час проводять безтурботно:
З кремом тістечка жують.
Тьоті граються ляльками,
А машинками – дядьки.
Ходять догори ногами
Всі в країні Навпаки.

Олександр Дерманський

2. Склади невелику розповідь «Якою я уявляю країну Навпаки?».

3. Випиши сполучення виділених слів та прислівників. Покажи зв'язок між словами. Підкресли прислівники, запиши над ними питання.

як? де?

З р а з о к. Буває темно тут.

391. 1. Прочитай і спиши.

Я зійшов на найбільшу верховину й роздивляюсь навсібіч. Розбігаються вдаль шляхи. Мерехтять вдальні вогні. Десь ще далі лунають дзвони, земля зникає в синьому серпанку. Добре дивитися на світ, відчуваючи під ногами рідну землю.

За Расулом Гамзатовим

2. Яке речення містить основну думку тексту?

3. Підкресли прислівники, зверху напиши питання, на яке вони відповідають (куди? де? як?).

4. Знайди прислівники, що мають спільний корінь. Випиши сполучення дієслів з ними.

392. 1. Запиши спільнокореневі слова в окремі рядки.

Вечеряти, радісно, нерозумний, вечерея, вечірній, радість, холодно, безрадісний, холоднеча, холоднішати, зрадіти, увечері, розумно, розум, вечір, зрозуміти, нехолодний.

2. Над кожним словом напиши, яка це частина мови. Підкресли прислівники.

Прислівники можна утворити від іменників, прикметників і числівників: *день* → *удень*, *осінь* → *восени*, *радісний* → *радісно*, *другий* → *удруге*.

Найчастіше прислівники утворюємо від прикметників за допомогою суфіксів **-о**, **-е**:

рішучий → *рішуче*, *низький* → *низько*.

393. 1. Від наведених прикметників утвори й запиши прислівники за допомогою суфіксів **-о** або **-е**. Запиши прислівники.

Чудовий, спокійний, надійний, добрий, гарячий, високий, теплий, рішучий, радісний.

2. Склади 2 речення із записаними прислівниками за схемами.

1) Хто? що робить?
 ↓
 як?

2) Хто? що зробила?
 ↓ ↓
 коли? як?

394. Розгляньте малюнок. Складіть і запишіть 3 речення, використавши будь-які прислівники, що відповідають на питання як? де?

395. 1. Добери до сполучень слів з лівого стовпчика протилежні за змістом із правого (за зразком). Запиши.

Зразок. Будували повільно – руйнували швидко.

поїхав уранці

шепотів *тихенько*

кричав голосно

спускалися легко

піднімалися важко

пленталася ззаду

бігла попереду

приїхав увечері

2. Підкресли прислівники.

3. Розбери за будовою виділене слово.

попéреду

396. 1. Об'єднай два речення в одне. Використовуй службові слова *і, або, але*. Запиши 2 утворених речення (на вибір).

спéреду

1. Даринка пише швидко. Вона пише правильно.

2. Листочок падав з дерева тихо. Листочок падав з дерева повільно.

3. У новому будинку було світло. У новому будинку було прохолодно.

4. Дідусь слухає радіо вранці. Дідусь слухає радіо увечері.

2. Підкресли однорідні члени речення. Яка це частина мови?

397. 1. Прочитай мовчки текст. Визнач основну думку.

МАЯК

Коли на море та на узбережжя наляже туман чи хмари низько при землі простеляться, тоді на поміч мореплавцеві приходить маяк. Удень і вночі, улітку і взимку блимає він своїм великим вогненним оком. Отож його й видно завжди і звідусіль. «Сюди, сюди прямуйте! –

немовби запрошує маяк. – Тут порятунок, тут безпека. А там он гострі скелі під водою».

І всі кораблі знають, куди плисти далі.

Із журналу

2. Випиши прислівники за питаннями.

Як? – ...

Куди? – ...

Коли? – ...

Звідки? – ...

398. 1. Прочитай усмішку. Чи погоджуєшся ти з думкою тата?

ЗАБАГАТО РОЗВАГ

– Тату, візьми мене до кінотеатру.

– Не можна. Позавчора тобі прищепили віспу, учора – рвали зуб, а сьогодні хочеш до кінотеатру? Чи не забагато розваг за один тиждень?!

2. Складіть невеликий текст про улюблені розваги. Розкажіть його один одному.

3. Випиши прислівники. Добери кілька прислівників, що відповідають на такі самі питання.

399. 1. Запиши спільнокореневі слова парами через ризик. Першим пиши прикметник, другим – прислівник.

Веселий, пізній, увечері, осінній, далекий, передній, прекрасно, прекрасний, восени, весело, пізно, вечірній, здалеку, вперед.

вперед

восені

2. На які питання відповідають прислівники?

3. Склади речення з прислівником, що відповідає на питання звідки? Запиши.

400. 1. Прочитай. Чи поділяєш ти думки хлопчика про літо?

МРІЇ

Стояв погожий зимовий день. Світило сонце. Діти весело каталися з гори. Падали, сміялися. Непомітно пролетів день, почало темніти. Додому йти не хотілось, але кататися було вже темно. Раптом Толик сказав:

– Ех, було б зараз літо! Можна було б довше на санчатах кататися: адже *влітку* день довший!

В. Вербецький

2. Спиши третє речення. Підкресли в ньому члени речення. Якими частинами мови їх виражено?

3. Назви прислівники. З якими дієсловами і якими питаннями вони зв'язані?

4. Добери до виділених прислівників антоніми. Запиши слова парами.

щотїжня

401. 1. Прочитай слова. Запиши їх у стовпчики за питаннями.

Успішно, вчора, додому, зранку, спокійно, *вдома*,
внизу, швидко, попереду, вгору, вліво, грізно, зліва,
давно, *щотїжня*, донизу.

як? де? куди? коли?

2. Склади й запиши речення з виділеними словами.

402. 1. Прочитай текст мовчки. Визнач тему.

Зранку мрячив *надокучливий, однаковий* дощ. Ішов я із школи додому вздовж узлісся.

При дорозі стоїть стара ялинка. Ось де можна від негоди сховатися. *Заліз* я під щільні лапи, *сів*, сумку *поклав*. Було під цим шатром *тепло, сухо*.

А на землі, під деревами, рухається минулорічне листя. Воно рухається ледве *помітно, безшумно*, але *вперто*. Листя *сповзає* з пагорків у низинки і там *притискається* до землі.

Ліс *миється, чиститься, готується одягнути* весняне вбрання.

За Едуардом Шимом

2. Поясни розділові знаки при виділених однорідних членах речення.

3. Випиши речення з однорідними членами – прислівниками.

403. 1. Прочитай прислів'я і приказки. Поміркуй над їх змістом.

1. Усюди добре, а дома найкраще. 2. Коли мені працювати? Навесні мокро, восени грязько, улітку жарко, узимку холодно. 3. На гарні квіти легко дивитися, а вишивати їх важко. 4. Краще поволі та добре, ніж швидко.

ко і погано. 5. Бійся собаки спереду, коня ззаду, а поганої людини з усіх боків.

2. Спиши. Підкресли прислівники. Знайди прислівники з протилежним значенням.

§ 36. РОЛЬ ПРИСЛІВНИКІВ У ТЕКСТІ

404. 1. Прочитай прислів'я, додаючи потрібні прислівники з довідки. Запиши.

... сказати, та ... зробити. ... будеш святкувати, не буде чого вдягати. Можеш сидіти ... , але мову веди

Довідка. Криво, важко, часто, прямо, легко.

2. Назви прислівники-антоніми. До прислівника без пари добери антонім.

405. 1. Прочитай текст двічі: перший раз – нічого не додаючи, другий раз – уставляючи на місці трьох крапок прислівники з довідки. Який текст тобі більше сподобався? Як ти думаєш, чому?

Кротеня Вертик жодної хвилини не могло всидіти на місці. Допитливий малюк любляв мандрувати підземними ходами, які ... робили його батьки. І хоча в норах ... було однаково темно, Вертику це ... не заважало. Чутливі вусики й добрий нюх дозволяли кротеняткові ... знаходити в землі довгих хробаків і товстих лялечок різних комах. ... набігавшись по підземних лабіринтах, утомлений Вертик повертався до матусі, ... лягав поруч і ... засинав.

За Світланою та Юрієм Ходосами

Довідка. І вдень і вночі; легко; удосталь, зовсім, солодко; майстерно; темно, зручно.

2. Спиши останнє речення. Підкресли головні члени речення. Поясни розділові знаки між однорідними членами.

406. 1. Прочитай. Визнач, який це текст – художній чи науково-популярний.

Журавель – птах дуже обережний. Якщо його чимось стривожити, він тихесенько сходить з гнізда, пригинається, відбігає вбік і тільки тоді злітає. Летить *повільно*, глибоко змахує крильми. Шия витягнута вперед, ноги – відповідно назад.

Багато хто плутає сірого журавля із чаплею. Запам'ятайте: під час польоту шия чаплі нагадує літеру «г». Якщо знати це, то навіть здалеку не сплутаєш цих двох птахів.

За Г. Труфановим

2. Розкажи, як можна розрізнити журавля і чаплю в польоті.

3. Знайди в тексті прислівники, які відповідають на питання як? куди? коли? звідки?

4. Які прислівники з тексту мають протилежні значення? Добери синонім та антонім до виділеного слова.

407. 1. Прочитай і спиши текст, розкриваючи дужки.

Лежу (в) траві. Просто переді мною – кошлаті шапочки кульбаб.

(При) летіла бджола швидко, вертко.

– Бджоло, звідки (в) тебе штанці жовті?

– Це не штанці. Це кошики. Я туди квітковий пилок (с) кладая.

(Від) літає бджола (з) кульбаб тяжко, незграбно. Важко їй. Але все ж таки тягне повні свої кошики, старається.

За Едуардом Шимом

2. Підкресли прислівники, які є однорідними членами речення.

3. Зроби звуко-буквений аналіз слова, що є підметом у третьому реченні.

408. 1. Спишіть групи слів.

Важко, легко, тяжко, нелегко.

Мляво, *нежваво*, бадьоро, нешвидко.

праворуч

ліворуч

Вірно, підступно, віддано, незрадливо.
Праворуч, ліворуч, ззаду, *невесело*.

2. Порадьтеся, який прислівник є «зайвим» у кожному рядку. Підкресліть зайві слова.

3. Розберіть за будовою одне з виділених слів. Перевірте один в одного виконання завдання.

409. 1. Прочитай текст мовчки. Визнач тему. Добери заголовок.

В одному гірському аулі є дитяча гра, яку можна назвати так: «Хто шукає – той знайде, хто знайде – той матиме».

Хлопчика відсилають до іншої кімнати, а одна з дівчаток кудись ховається. Коли хлопчик приходить, йому зав'язують очі, і він починає шукати дівчинку. Усі хором співають: «Ай, ай, далалай!». Коли хлопчик шукає не там, співають сумно і стиха. Коли він на правильній путі, співають жваво й весело. Коли він знаходить дівчинку, усі плещуть у долоні та змушують їх танцювати. Так пісня виводить хлопчика із зав'язаними очима на *правильний* шлях і веде до бажаної мети.

За Расулом Гамзатовим

2. Перекажи правила гри.

3. Спиши речення, у яких є прислівники-антоніми. Підкресли їх.

4. Утвори прислівники-антоніми від виділеного слова.

410. 1. Добери до слів споріднені прислівники, що відповідають на питання *ко* *ли*?

День, ніч, вечір, ранок, літо, зима, осінь, сьогоднішній, завтрашній, учорашній.

2. Перевір написання прислівників за словником і запиши.

3. Склади речення за схемами, використавши будь-які із записаних прислівників.

... і ... _____ .

... _____ і _____ .

... _____ і _____ .

411. 1. Прочитай. Відгадай і спиши загадки.

1. *Швидко* скрізь цей птах літає, *безліч* мушок поїдає, за вікном гніздо будує, тільки в нас він не зимує. 2. *Багато* сусідів весь вік разом живуть, а *ніколи* не бачаться. 3. *Удень* у небі гуляє, а ввечері на землю сідає. 4. Червона, солодка, пахуча, росте *низько*, до землі *близько*.

2. Добери до виділених слів антоніми. Запиши слова парами.

412. 1. Спиши, замінюючи виділені вирази синонімічними прислівниками з довідки.

Живуть, як брат із сестрою.

Дивиться, як баран на нові ворота.

Немає спочинку ні вдень, ні вночі.

Утікав, висолопивши язика.

Розказували в один лад.

Довідка. Дружно, ніколи, однаково, швидко, здивовано.

2. Визнач число дієслів теперішнього часу.

413. 1. Прочитайте текст в особах.

Іа-Іа понуро втупив очі в землю, а Вінні-Пух бадьоро обійшов довкола нього.

– Еге, що це скоїлося з твоїм хвостом?

– А що з ним скоїлося? – спитав Іа-Іа.

– Його нема!

– Зараз подивимося, – сказав Іа-Іа і повагом обернувся до того місця, де ще *недавно* був його хвіст. Ослик став крутитися *назад*, аж поки повернувся *туди*, звідки почав. Далі просунув голову між передні ноги, *уваж-*

но подивився *знизу* й нарешті сказав, глибоко та сумно зітхнувши:

– Здається, і справді нема.

За Аланом Мілном

2. Знайди прислівники, що відповідають на питання *як? коли? куди? де?* Чи допомагають вони змалювати героїв?

Добери синоніми або антоніми до виділених слів. Запиши слова парами.

414. 1. Спиши слова.

Чудово, красивий, позавчора, внизу.

Близько, недалеко, далеко, поблизу.

Сірий, довірливий, радісно, спекотний.

Влітку, весна, восени, взимку.

Зліва, праворуч, вгорі, учора.

2. Підкресли «зайве» слово в кожному рядку. Обґрунтуй свій вибір.

415. 1. Прочитайте вірш виразно вголос.

БІЛИЙ І СОЛОДКИЙ СВІТ

Біло гречка зацвіла

Біля нашого села.

Білий лебідь сів на *став*, –

Білим світ сьогодні *став*.

Пахне медом у садку,

Молоком – у кухлику.

– Бо довкола, – каже дід, –

Білий і солодкий світ.

Петро Осадчук

2. Обговоріть, якими частинами мови є виділені слова. Які з них мають спільний корінь? Які – не змінюються?

3. Спишіть перше речення. Підкресліть головні слова. Установіть у реченні зв'язок між словами за допомогою питань.

416. 1. Прочитай усмішки. Потренуйся розповідати їх виразно.

– Петрику, чому ти погано вчишся, а Василько добре?

– Бо Василько на два двори ближче до школи живе.

Маленька дівчинка – до матері:

– Увечері ти мені казала, що я дуже мала, щоб дивитися так пізно телевизор, а вранці – що я дуже велика, щоб лежати так довго в ліжку. То яка ж я насправді?

2. Знайди в усмішках прислівники-антоніми. На які питання вони відповідають?

417. 1. Прочитай. Розкажи, що допомогло хлопчикові одужати. Яким оповідачем була Надя? Поясни свою думку.

Надя зібрала і віднесла посуд. Повернувшись, укрила Вітю простирадлом до самого підборіддя і зручно вмостилася біля його ліжка.

– Лежи тихесенько-тихесенько та слухай уважно-уважно!

щогодїни

Надя почала розповідати казки. Коли йшлося про щось погане, її обличчя робилося *суворим*, коли про *радісне* – сяяло усмішкою. І голос мінявся *щохвилини* – то *сердитим* ставав, то *лагідним*. Слухаючи, Вітя непомітно заснув.

щохвилїни

Надя приходила щоденно. Давала ліки, годувала. Присипляла неодмінно казочками, розповідаючи одну за одною. Хлопчик заспокоївся і почав видужувати.

За М. Балюк

2. Знайди прислівники. На які питання вони відповідають?

3. Утвори прислівники від виділених слів.

418. 1. Прочитай. Відгадай і спиши загадки.

1. Навесні веселить, улітку холодить, восени годує, узимку гріє. 2. Стоїть гора посеред двора, попереду вила, ззаду мітла. 3. Удень з ногами, а вночі без ніг. 4. Завжди їсть, а ніколи сита не буває.

2. Підкресли прислівники з протилежним значенням.

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО В 1–4 КЛАСАХ

419. 1. Прочитай текст англійського вченого. Який це текст – опис, розповідь чи міркування? Доведи свою думку.

За своє життя я п'ять разів чув, що з книжкою буде покінчено. Перший раз, коли з'явилося німе кіно. Відтак до приємного подзенькування фортепіано в кіно додався звук. Потім прийшло радіо, і розвага та інформація з'явилися в кожному домі. Думали, що це позбавило можливості й бажання читати. І останнім часом з'явилися два найсерйозніших конкуренти книгодрукування: телебачення та кібернетика. Проте книжка вижила.

За Джоном Морпурго

2. Поділи текст на частини.

3. Поміркуй, чому ні кіно, ні радіо, ні телебачення, ні комп'ютер не можуть замінити людині книжку.

4. Запам'ятай значення слова *відтак* – «після чого-небудь, потім, далі». Склади й запиши два пов'язаних за змістом речення. Друге речення почни словом *відтак*.

420. 1. Прочитай висловлювання про книжку вченого-природодослідника (I) і поета (II).

I. Книжки для людства – те саме, що пам'ять для людини. У них – наша історія, у них – накопичені *знання* і віковий досвід. Вони живопишуть дивовижні землі й прекрасні *творіння* природи. Вони виручають з біди, утішають у смутку, наповнюють розум добрими й глибокими думками і звеличують душу.

За Джоном Леббоком

II. Після повітря, води і хліба для людини найнеобхіднішим у *житті* є книжка. Книжка – відкриття, книжка – співрозмовник і наставник, книжка – відпочинок.

Лев Ошанін

2. Як ти розумієш слова про значення книги?

3. Поясни написання виділених слів. Добери й запиши 5 слів на це правило.

421. Склади й запиши міркування на тему «Чому я люблю (чи не люблю) читати книжки?».

422. 1. Прочитай і спиши текст.

Книжка – це друг, порадник. Це – джерело багатьох добрих думок, почуттів, знань. Часом важко визначити, яку книжку і за що любиш найбільше. В одному віці, в одній обстановці – подобається одне. Людина дорослішає – змінюються її погляди, уявлення, обставини життя – і їй потрібні інші книжки.

Юрій Гагарін

2. Яку книжку ти любиш найбільше? Чи можеш сказати, за що?

3. Підкресли іменники, у коренях яких при відмінюванні змінюються приголосні.

423. 1. Прочитай. Визнач частини мови, які ти знаєш.

1. Кістку пес в зубах тримав
І в запасі ще три мав.

2. Взимку вітер крутить сніг,
Він мене збиває з ніг.

Ігор Січовик

2. Спиши. Підкресли основи речень. Назви однорідні члени. Якою частиною мови їх виражено?

424. 1. З поданих пар речень утвори одне. Однорідні члени речення з'єднай за допомогою сполучників (*і, та, а, але*) або без них.

1. У лісі темно. У лісі порожньо. 2. Уночі лисиця сиділа в норі. Над ранок лисиця пішла шукати поживи. 3. Осінній вітер бив в обличчя. Холодний вітер бив

в обличчя. 4. Олесь виконав вправу швидко. Олесь не зробив жодної помилки. 5. Вербі нахилили свої гілки до води. Берези нахилили свої гілки до води. 6. Раніше ми жили в Яремчі. Потім ми переїхали до Львова.

2. Поясни розділові знаки в кожному утвореному реченні.

3. Зазнач, якими частинами мови є однорідні члени речення.

425. 1. Прочитай. Які недоліки в мовному оформленні тексту ти помітив? Як його можна вдосконалити?

Мені подарували їжака. Я був щасливий. Раніше я бачив їжаків лише на малюнках. І раптом – живий, та ще й мій власний! Я напував їжака молоком годував яблуками не спускав з їжака очей показував їжака всім друзям.

Удень їжак залазив кудись під ліжко чи диван. Уночі їжак бігав по всіх кімнатах голосно тупав сердито чмихав і рохкав.

За Юрієм Дмитрієвим

2. Запиши виправлений текст.

3. Розстав пропущені розділові знаки в трьох останніх реченнях. Назви однорідні члени.

426. 1. Прочитай скоромовку. Потренуйся вимовляти її виразно.

Жук жука запряг у віз.
Жук жука на возі віз.
З того так сміявся кріт,
Що три дні болів живіт.

Леонід Куліш-Зіньків

2. Спиши. Підкресли в першому та другому реченнях головні члени.

3. Знайди іменники, у коренях яких при відмінюванні відбуваються зміни голосних звуків. Назви їх початкову форму. У яких відмінках звук [і] змінюється на інший?

4. Знайди слова, що пишуться однаково, але є різними частинами мови.

427. 1. Прочитай. Визнач, який цей текст: опис, розповідь чи міркування?

Уявіть хоч на хвилинку, що з нашого життя зникла музика. Зовсім зникла, назавжди! Матері не співають колискових пісень своїм малюкам. Не звучить весела життєрадісна музика на святах. Духові оркестри не грають бадьорі марші на урочистих парадах. Не працюють музичні театри. Музика не звучить ні по радіо, ні по телебаченню. Яка сумна і неприваблива картина!

Ми інколи (не) помічаємо повітря, яким дихаємо. А от коли б воно зникло – усі зразу помітили б це. І примиритися з такою втратою ніхто (не) зміг би. Музика потрібна всім людям як повітря. Без неї (не) змогли б жити навіть ті, хто думає, ніби (не) любить її...

За Дмитром Кабалецьким

2. Постав дієслова з тексту в 3-й особі множини. Визнач дієвідміну.

3. Спиши другий абзац тексту, розкриваючи дужки. Яке правило допомагає тобі писати слова правильно?

4. Склади своє міркування про роль музики в житті людини.

428. 1. Спиши, замінюючи дієслова формою минулого часу.

Ранок (видатися) тихий і теплий. Швидко (спісти) роса. Над річкою (политися) солов'їні трелі. Птахи немовби (змагатися) між собою. Діти аж (заніміти), слухаючи їх.

За Анатолієм Давидовим

2. Познач суфікси й закінчення в дієсловах.

3. Знайди речення, яке відповідає поданій моделі. Склади за нею речення.

(Що зробили?) ↔ (що?)

де?

які?

429. 1. З першого складу першого слова, з другого складу – другого, з третього складу – третього утвори нове слово. Визнач, якою частиною мови воно є в кожному рядку.

1. Роса, людина, калина.
2. Шуліка, лікарі, берети.
3. Вересень, оселя, помолоти.
4. Чужа, подорож, здоровий.

2. Склади речення з утвореним іменником.

430. 1. Прочитай і спиши текст. Добери заголовок.

Під час навчання Артемко з Тарасом, як і всі, стогнуть, скиглять, охкають: коли вже канікули. А із середини серпня не дочекаються, коли ж у школу, коли вже настане перше вересня. Бо цей день – *справжнє свято*. І не тільки в учнів, а й у вчителів, батьків. Так думають і цього певні Артемко з Тарасом.

Перший день у школі, як правило, проходить без будь-яких неприємностей, він завжди радісний.

Прекрасний день – перше вересня!

За Олександром Єфімовим

2. Знайди в тексті числівники. Випиши їх.
3. Провідміняй виділені сполучення слів.
4. Підкресли окличне речення. Назви в ньому частини мови.

ВІДГАДКИ ДО ЗАГАДОК І РЕБУСІВ

Відгадки до загадок

Вправа 62. Дощ, веселка (райдуга).

Вправа 70. Їжак.

Вправа 89. 1 – дим; 2 – холодильник.

Вправа 134. 1 – лампочка; 2 – кріт.

Вправа 137. Горобець (горобці).

Вправа 162. 1 – місяць; 2 – огірки; 3 – олівець; 4 – віник.

Вправа 172. 1 – білка; 2 – вівця; 3 – снігурі.

Вправа 176. 1 – вода; 2 – носоріг.

Вправа 183. Кінь – тінь; ніч – піч.

Вправа 190. Руки, пальці.

Вправа 193. 1 – бурульки; 2 – кавуни.

Вправа 194. Горіх.

Вправа 196. Хвиля (хвилі).

Вправа 202. Газета.

Вправа 210. Жаби, риби.

Вправа 217. Котик.

Вправа 223. Зима.

Вправа 235. 1 – снігова баба; 2 – жолудь.

Вправа 283. Календар.

Вправа 291. 1 – кукурудза; 2 – луна; 3 – сито.

Вправа 295. Веселка (райдуга).

Вправа 299. 1 – цибуля; 2 – морозиво.

Вправа 317. Цибуля, дерева, верблюд, веселка.

Вправа 319. Оса.

Вправа 325. Риба.

Вправа 336. Лист.

Вправа 353. Кульбаба.

Вправа 370. Олень, сир (рис).

Вправа 374. Ящірка.

Вправа 375. Кріт.

Вправа 382. Кропива.

Вправа 411. 1 – ластівка; 2 – вікна; 3 – сонце; 4 – суниці.

Вправа 418. 1 – дерева; 2 – бик; 3 – тінь; 4 – піч.

Розгадки до ребусів

Вправа 11. Українська мова.

Вправа 120. Біля самої нори і миша смілива.

Вправа 358. На ласкаве слово і змія з нори виповзає.

Вправа 381. Добре слово довго пам'ятається.

ЗМІСТ

Повторення та закріплення вивченого в 1–3 класах	4
---	---

МОВА І МОВЛЕННЯ

§ 1. Мова – жива скарбниця історії народу	7
§ 2. Культура мовлення і спілкування	10

ТЕКСТ

§ 3. Тема, мета, заголовок тексту	13
§ 4. Роль слів у побудові тексту	14
§ 5. Поділ тексту на частини. План	17
§ 6. Текст-розповідь. Текст-опис. Текст-міркування	19
§ 7. Будова тексту	24

РЕЧЕННЯ

§ 8. Головні та другорядні члени речення. Зв'язок слів у реченні	28
§ 9. Однорідні члени речення	31
§ 10. Кома при однорідних членах речення	34

СЛОВО

§ 11. Значущі частини слова	41
§ 12. Спільнокореневі слова. Форми слова	42

ІМЕННИК

§ 13. Повторення вивченого про іменник	47
§ 14. Відмінювання іменників. Визначення відмінка іменника	50
§ 15. Відмінювання іменників жіночого роду із закінченням -а (-я)	54
§ 16. Відмінювання іменників чоловічого і середнього роду	61
§ 17. Відмінювання іменників жіночого роду з нульовим закінченням	74
§ 18. Відмінювання іменників у множині	78

ПРИКМЕТНИК

§ 19. Повторення вивченого про прикметник	83
§ 20. Відмінювання прикметників в однині	92
§ 21. Відмінювання прикметників у множині	101
§ 22. Вимова і правопис прикметників із суфіксами -ськ- , -зьк- , -цьк-	105

ЧИСЛІВНИК

§ 23. Числівник як частина мови	110
§ 24. Відмінювання окремих числівників	113

ЗАЙМЕННИК

§ 25. Займенник як частина мови. Особові займенники	117
§ 26. Відмінювання займенників	120

ДІЄСЛОВО

§ 27. Повторення вивченого про дієслово. Роль дієслова в реченні	129
§ 28. Змінювання дієслів за часами та числами	133
§ 29. Неозначена форма дієслова	137
§ 30. Дієслова минулого часу	140
§ 31. Дієслова теперішнього часу	143
§ 32. Дієслова майбутнього часу	144
§ 33. Правопис особових закінчень дієслів	147
§ 34. Дієслова на -ся (-сь)	151

ПРИСЛІВНИК

§ 35. Прислівник як частина мови	155
§ 36. Роль прислівників у тексті	161
Повторення вивченого в 1–4 класах	167
Відгадки до загадок і ребусів	172